BALZAC
Medicul de țară

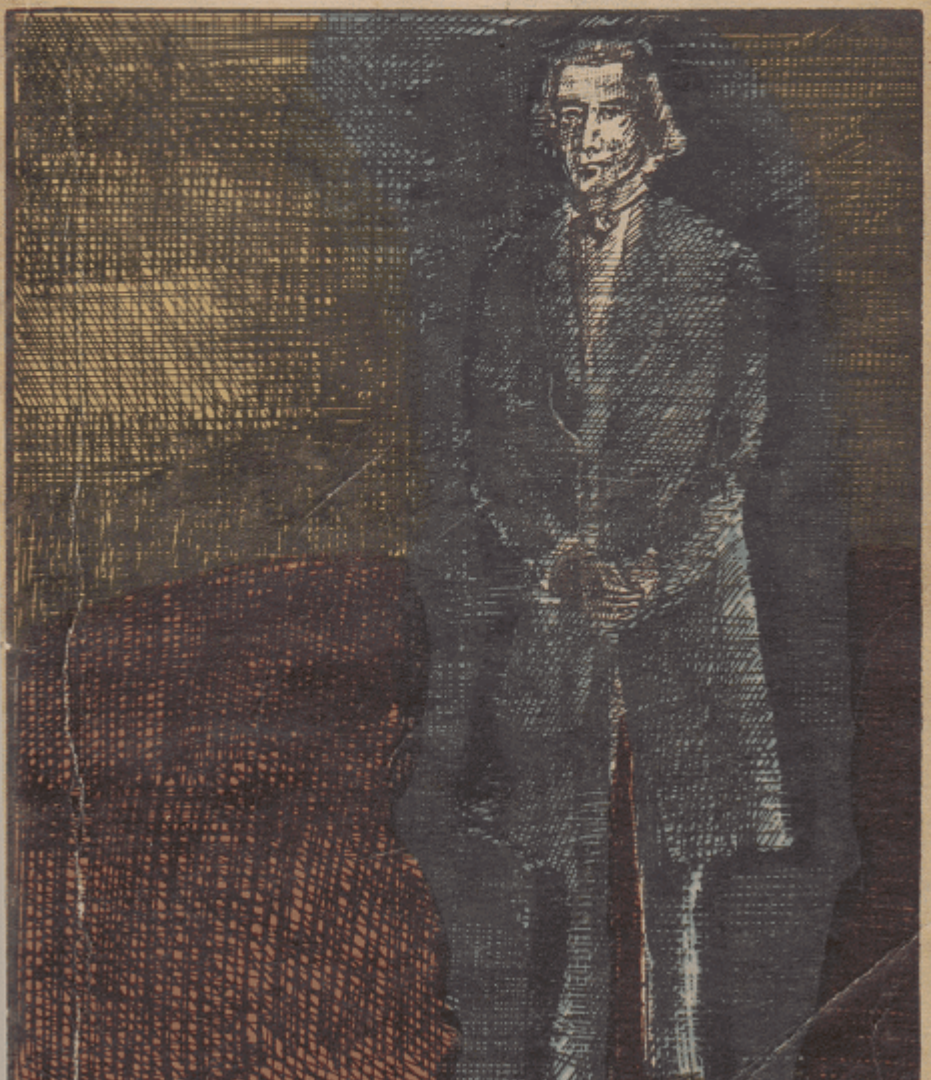

Coperta de GH. IONAS

H. de Balzac

Medicul de țară

Traducere, prefață și note de G. Marcuson

Editura Dacia
Cluj 1972

H. de Balzac
LE MEDECIN DE CAMPAGNE
Éditions Baudelaire
Paris 1965

Cuvînt înainte

În anul 1832, Balzac își propune să scrie «o carte morală» și, în numai trei zile și trei nopți[1] *— care, ce-i drept, au urmat unei îndelungi gestații — dă la iveală, într-o primă formă,* Medicul de țară, *care se editează în anul următor; astfel se deschide ciclul de romane* Scene din viața de la țară, *în care aveau să mai apară* Crinul din vale *(1835),* Preotul de țară *(1839) și* Țăranii *(1844).*

«Pe legea mea — scria Balzac prietenei sale Zulma Carraud cînd a apărut Medicul *— cred că pot muri liniștit. Am făcut un lucru de seamă pentru țara mea. Cartea asta prețuiește, după opinia mea, mai mult decît cucerirea unor drepturi sau cîștigarea unor bătălii.»*[2]

Ce reprezintă Medicul de țară *în vasta* Comedie umană *a lui Balzac?*

[1] Scrisoarea din 23 sept. 1832 către mama sa, în *Correspondance*, Paris, Garnier, 1962, tome II, p. 132.
[2] Scrisoarea din 2 sept. 1833, *ibidem*, p. 355.

Acest roman, abundent în lungi dialoguri de idei și comentarii, cît și în magnifice descrieri ale Alpilor francezi, reprezintă contradictoriul program politic al autorului, program menit, după a sa convingere, să asaneze societatea franceză. Purtătorul său de cuvînt este doctorul Benassis, misteriosul personaj care face din medicină apostolat și visează să limiteze lăcomia burgheziei cu ajutorul moralei, care visează o Franță utopică, a belșugului general și a armoniei de clasă — și încearcă să se convingă singur că acest program e realizabil.

Scris cu pasiune, în toiul unei crize morale provocate de o dragoste nefericită și de un insucces politic, Medicul de țară *ne înfățișează propria fizionomie morală a autorului, propriile sale convingeri, izbitor de coniuze, idealul său utopic.*

Și totuși, adevărul realității răzbate în paginile Mediculuil *Sub condeiul lui Balzac — legitimistul, partizanul societății înalte condamnate la pieire, apologistul ordinii de stat și al ierarhiilor sociale, al bisericii și al monarhiei — realismul triumfă.*

Cu vigoare, cu sarcasm, Balzac înfierează răul fundamental al societății franceze: «a consuma fără a produce nimic înseamnă, pur și simplu, un furt social» *(p. 101); denunță* «ideile religioase care au degenerat în superstiție» *(p. 31); observă că* «dacă oamenii au luptat atît de mult pentru religie, înseamnă că Dumnezeu a construit o lume foarte șubredă» *(p. 149).*

«Viitorul — *proclamă Balzac* — aparține omului social» *(p. 61), iar* «cu poporul nu ne este îngăduit să greșim» *(p. 66); el deplînge starea plugarului:* «un om care toată viața a săpat, a arat, a semănat, a recoltat pentru alții» *(p. 99) și, împotriva partizanilor ordinii burgheze, ia apărarea maselor revoltate:* «se mai găsesc oameni, dintre cei care n-au măsurat niciodată adîncimea suferințelor, gata să condamne excesele răzbunărilor populare» *(p. 98), dar îndeamnă la pace între popoare:* «e mai bine să construim orașe decît să le cucerim» *(p. 122).*

Încă o dată se dovedește că Balzac nu se poticnea de propriile sale teorii politice, că acestea nu-i stinghereau libertatea criticii sociale. Intuiția marelui prozator, capacitatea lui de a ghici adevărul ascuns sub decorul stabilității claselor și a castelor, se dovedeau mai puternice decît romantismul său nostalgic și idolatru.

Roman profund tragic, plin de durere, Medicul de țară *este opera nu numai a unui observator, dar și a unui vizionar înfocat și voluntar, a unui gînditor în plină vigoare creatoare, sedus de spectacolul societății, o operă bogată în pasaje de inspirație democratică și chiar revoluționară, ieșită din pana unui romancier dublat de un cetățean, de un director de conștiință, de un spiritus rector al vremii sale. Încît, «ce ne interesează, la urma urmelor, prejudecățile sociale ale lui Balzac, teoriile și erorile sale?»*[1]

Carte edificatoare pentru gîndirea socială și morală a lui Balzac, caracterizată chiar de autorul ei drept «o scriere binefăcătoare, care ar merita un premiu de virtute»[2], *romanul* Medicul de țară *a fost primit cu ostilitate pînă și de presa partidului legitimist, pe lista căruia Balzac candidase, fără succes, în alegeri.* «Știi cum a fost primit *Medicul*? Cu torente de injurii! — *scria Balzac.* Cele trei ziare ale partidului meu au scris cu cel mai adînc dispreț, atît despre operă cît și despre autorul ei.»[3]

Cu ostilitate a fost primită această dovadă de independență a autorului față de propriul său partid și de simpatie față de liberalism, această filipică împotriva Franței conservatoare și conformiste, împotriva minciunii egalitariste, a politicii Restaurației, filipică rostită din unghiul de vedere al bonapartismului — curent

[1] Albert Béguin, *Balzac visionnaire*, Genève, Skira, 1946, p. 148.
[2] Scrisoarea din 23 sept. 1832 către Zulma Carraud, în H. de Balzac, *Correspondance*, Paris, Garnier, 1962, tome II, p. 129.
[3] Scrisoarea din 5 oct. 1833 către Zulma Carraud, *ibidem*, p. 382.

îmbrățișat pe atunci de cercurile de stînga. Cum să nu fi provocat iritare — printre conducătorii partidului legitimist și ai presei lor — apoteozarea, în pagini dintre cele mai izbutite din întreaga Comedie umană, *a unui Napoleon legendar, înfățișat ca un conducător prodigios și popular, iubit de mase, ai cărui ostași nu pregetă să intre și-n foc și-n apă la un cuvînt al lui?*

Medicul de țară *apare astăzi pentru prima oară în românește. Cititorul român are astfel posibilitatea să cunoască încă o verigă a* Comediei umane *— a acestei vaste capodopere datorate perspicacității unui vizionar — și să verifice încă o dată forța vitală a adevărului, care se manifestă chiar împotriva vederilor politice și a intențiilor autorului, să se convingă că, după spusa lui* Hugo, «Balzac aparține, fără să-și dea seama și fără voia sa, neamului viguros al scriitorilor revoluționari»[1].

G. Marcuson

[1] *Funérailles de Balzac*, în *Avant l'exil*, Paris, Librairie de l'Édition Nationale, 1894, p. 507.

Locurile şi omul

În anul 1829, într-o dimineaţă frumoasă de primăvară, un bărbat de vreo cincizeci de ani străbătea călare drumul de munte care duce spre un tîrg mare, aşezat nu departe de Grande-Chartreuse[1]. Acest tîrg este reşedinţa unui canton foarte populat, mărginit de o vale întinsă. Un pîriu cu albia plină de bolovani — de cele mai multe ori secat, dar pe atunci plin de pe urma dezgheţului — udă această vale, strînsă între două şiruri paralele de munţi pe care, de pretutindeni, îi domină piscurile din Savoia şi din Dauphiné. Deşi peisajele cuprinse între munţii din regiunea Maurienne au un aer familiar cantonul pe care-l străbătea necunoscutul arată privirii noastre varietăţi de teren şi efecte de lumină pe care zadarnic le-am căuta prin alte regiuni. Într-un loc, valea, care se deschide dintr-o dată, ne înfăţişează covorul neregulat al unei vegetaţii pe care neîntrerupta umezeală datorită munţilor o menţin veşnic fragedă şi plăcută ochiului în

[1] Vestită mănăstire întemeiată în secolul XI, într-o vale a Alpilor francezi, nu departe de masivul cu acelaşi nume.

orice anotimp. Altundeva, un ferăstrău mecanic își desfășoară modestele-i clădiri pitoresc așezate, grămezile de bușteni de brad descojit și apa care, luată de pîrîu și îndrumată către lungi uluce făcute din trunchiuri adînc săpate, se scurge, prin niște despicături, în mulțime de șipote. Ici-colea, colibe împrejmuite de livezi în floare îți aduc în minte ideile pe care ni le inspiră mizeria truditoare. Mai departe, case cu acoperișuri roșii de plăci netede și rotunde ca niște solzi de pește, vestesc bunăstarea, rod al muncii necurmate. În sfîrșit, deasupra fiecărei uși zărești agățat coșul în care se usucă brînza. Pretutindeni, curți și îngrădituri înveselite de vița care, ca în Italia, se cațără pe puiandri de ulm cu frunza cărora se hrănesc vitele. Printr-un capriciu al naturii, pe-alocurea dealurile se apropie atît de mult unele de altele încît nu vezi nici ateliere, nici ogoare, nici colibe. Despărțite doar de torentul care curge în cascade, cei doi pereți abrupți de granit se ridică, încărcați de brazi cu cetina întunecată și de fagi înalți de cinci sute de picioare. Falnici, straniu colorați de petice de mușchi, cu frunzișul în fel și chip, acești copaci alcătuiesc magnifice colonade mărginite dedesubtul și deasupra drumeagului de informe garduri de coacăz, de călin, merișor și păducel. Mireasma tare a acestor arbuști amestecă parfumul sălbatic al muntelui cu aroma pătrunzătoare a lăstarilor de zad, de plop și de rășinoase. Zdrențe de nori alunecau printre stînci, cînd acoperind, cînd lăsînd la vedere creste vinete, uneori la fel de vaporoase ca și norii a căror vată moale o destrămau. În toată clipa, altele erau și înfățișarea locurilor, și lumina cerului; neîncetat se schimba culoarea munților, nuanța povîrnișurilor, forma văilor; priveliști multiplicate pe care neașteptate contraste — fie o rază de soare printre trunchiuri de copaci, fie un luminiș natural sau vreun grohotiș — le făceau minunate la vedere, în mijlocul tăcerii, în anotimpul cînd totul e în floare, cînd soarele încălzește un cer fără pată. Pe scurt, ne aflam într-un loc încîntător, ne aflam în Franța!

Călătorul — un bărbat înalt — era îmbrăcat din creștet pînă-n tălpi în haine de pînză albastră, periate cu aceeași grijă cu care-și țesăla, în fiece dimineață, calul cu păr lucios pe care se ținea drept și țeapăn ca un bătrîn ofițer de cavalerie. Chiar dacă nici cravata sa neagră și mănușile din piele de căprioară, chiar dacă nici pistoalele care-i umflau tașca de la oblinc, nici genții le bine prinse de crupa calului nu ne-ar fi lămurit îndeajuns că avem a face cu un militar, apoi fața sa oacheșă, ciupită de vărsat dar cu trăsături regulate și plină de o aparentă nepăsare, gesturile sale hotărîte, privirea sigură, ținuta capului, toate arătau acele deprinderi marțiale de care ostașul nu se poate niciodată descotorosi, chiar după ce reintră în viața civilă. Oricare altul s-ar fi extaziat în fața frumusețiilor naturii alpine, atît de îmbietoare în acele locuri unde ea se unește cu marile bazine ale Franței; ofițerul nostru însă — care, fără îndoială străbătuse țările în care războaiele napoleoniene tîrîseră armata franceză — gusta frumusețea locurilor fără a părea mirat de marea lor varietate. Admirația este o senzație pe care Napoleon se pare că a ucis-o în sufletul ostașilor săi: iată de ce un obraz liniștit este semnul sigur după care observatorul îi poate recunoaște pe cei care odinioară s-au înregimentat sub stema efemeră dar nepieritoare a marelui împărat.

În adevăr, omul nostru era unul dintre acei militari, astăzi destul de puțini la număr pe care glontele îi ocolise, deși au scormonit toate cîmpurile de luptă pe unde Napoleon și-a condus oștirile. Viața lui nu avea nimic deosebit. Luptase bine, ca un destoinic soldat de rînd, făcîndu-și datoria zi și noapte, mai departe sau mai aproape de comandant, trăgînd sabia numai cînd trebuia și niciodată zadarnic. La butonieră purta rozeta ofițerilor Legiunii de onoare: după bătălia de la Moscova, glasul unanim al camarazilor săi de regiment îl desemnase drept cel mai vrednic să o primească în acea zi mare. Făcea parte din rîndurile celor puțini, reci în aparență,

sfioși, veșnic împăcați cu ei înșiși, a căror conștiință se simte umilită numai la gîndul că ar trebui să ceară ceva, indiferent ce, încît își dobîndise tresele numai în virtutea greoaielor legi ale vechimii în grad.

Înaintat în anul 1802 sublocotenent, în 1829, deși îi încărunțise mustața, abia ajunsese la gradul de șef de escadron; dar viața lui era atît de curată încît nici un ostaș, nici chiar generalul, nu i se adresa fără a încerca un sentiment de respect involuntar, superioritate de netăgăduit pe care, poate, mai-marii săi nu i-o iertau. În schimb, toți soldații de rînd nutreau pentru el un sentiment asemănător aceluia pe care-l au copiii pentru o mamă iubitoare; căci cu ei știa să fie și îngăduitor, și aspru. Fusese și el, cîndva, soldat, cunoștea tristele bucurii și veselele neplăceri, abaterile care se iertau sau se pedepseau, ale soldaților, pe care-i numea copiii săi, și cărora bucuros le îngăduia, în timpul campaniilor, să ia alimente sau furaje de la locuitori.

Cît despre povestea vieții sale — era îngropată în cea mai adîncă tăcere. Ca mai toți ofițerii din vremea aceea, văzuse lumea mai mult prin fumul bătăliilor sau în clipele de pace, atît de rare în toiul campaniilor europene pe care le comandase împăratul. Se gîndise oare vreodată să se căsătorească? Iată o întrebare fără răspuns. Nimeni nu se îndoia că maiorul Genestas avusese bune prilejuri în popasurile sale dintr-un oraș în altul, dintr-o țară în alta, luînd parte la serbări date de regimentul său sau de alte regimente; cu toate astea, nu se știa nimic sigur. Fără a fi ipocrit, fără a pregeta la o petrecere, fără a nesocoti obiceiurile ostășești, tăcea sau răspundea rizînd cînd cineva încerca să-l descoase. La întrebarea: „Dar dumneavoastră, domnule maior?" pe care i-o adresa un ofițer, la un pahar, răspundea:

— Să bem, domnilor!

Cavaler fără frică și fără prihană — dar și fără măreție! — domnul Pierre-Joseph Genestas nu avea așadar

nimic poetic, nimic romanesc, era mai degrabă vulgar. Înfățișarea lui era ca de om înstărit. Deși n-avea altă avere decît solda și nici alt viitor decît pensia, totuși, aidoma acelor bătrîni oameni de afaceri pe care experiențele nefericite i-au făcut încăpățînați, șeful de escadron avea întotdeauna economisită o sumă egală cu solda pe doi ani — și de care nu se atingea niciodată. Jocul de cărți nu-i prea plăcea, încît atunci cînd, în societate, se căuta un jucător de rezervă sau un pot suplimentar la o partidă de écarté, se făcea că nu aude. Dar, dacă nu-și ingăduia nimic extraordinar, apoi nici nu nesocotea cele de cuviință. Uniformele sale durau mai mult decît ale celorlalți ofițeri din regiment, datorită grijii pe care o inspiră sărăcia și care, la el, devenise o deprindere mașinală. Ar fi putut părea avar, de n-ar fi fost admirabilul său dezinteres și frățeasca grabă cu care băga mîna în buzunar ca să ajute pe vreun nesocotit, ruinat de jocul de cărți sau de cine știe de altă nebunie. Părea că, pe vremuri, pierduse sume mari la cărți, atît era de delicat cînd ajuta pe alții; nu-și acorda dreptul de a-și controla debitorii și nu le amintea niciodată de creanțe.

Copil de trupă, singur pe lume, armata era patria lui, iar regimentul familia. Iată de ce nici nu prea se întrebau oamenii de ce e atît de strîngător, atribuindu-se respectabilul său spirit de economie dorinței firești de a-și mări bunăstarea bătrînețelor. În ajunul înaintării sale la gradul de locotenent-colonel de cavalerie, toată lumea era convinsă că nu are altă ambiție decît să se retragă undeva, la țară, dimpreună cu pensia și cu tresele sale de colonel. După orele de instrucție, dacă se întîmpla ca ofițerii tineri să vorbească de Genestas, îl categoriseau în rîndul celor ce termină liceul ca premianți și care trec prin viață punctuali, corecți, fără patimi, utili și nesărați ca pîinea albă; oamenii serioși însă îl judecau cu totul altfel. Deseori observai la el o privire, deseori îi scăpa o expresie plină de tîlc, cum e vorba omului singuratic, și care, fără voie, îi trădau furtuna din suflet.

Celui ce o studia, fruntea lui liniştită îi dezvăluia puterea de a-şi înfrîna pasiunile şi de a le închide în adîncul inimii sale, putere anevoie dobîndită prin învăţul cu primejdiile şi nenorocirile neprevăzute ale războiului. Într-o zi, fiul unui pair[1] al Franţei, nou venit la regiment, spusese despre Genestas că ar fi fost cel mai integru dintre preoţi sau cel mai cinstit dintre băcani.

— S-ar mai putea adăuga: cel mai puţin slugarnic dintre oamenii de la curte! răspunse Genestas tînărului încrezut, care nu-şi dăduse seama că superiorul său îi auzise vorbele.

Cei de faţă izbucniră în rîs: tatăl locotenentului linguşise toate guvernele, fusese un om maleabil, deprins să se pună bine cu toate revoluţiile, iar fiul era leit tătine-său. În armata franceză se puteau întîlni şi asemenea firi: realmente mari la nevoie, redevenind simpli după primejdie, negîndindu-se la glorie, netemători de moarte; aceştia sînt, poate, mult mai numeroşi decît s-ar crede, ţinînd seama de neajunsurile firii noastre. Cu toate astea, ne-am înşela amarnic dacă am gîndi că Genestas era om fără cusur. Bănuitor, supus unor violente accese de mînie, ironic în discuţii şi vrînd cu tot dinadinsul să aibă dreptate cînd nu avea, era plin de prejudecăţi naţionale. Din viaţa sa de ostaş se alesese cu patima vinului bun. Dacă se ridica de la o masă dată cu toată eticheta gradului său, părea serios, meditativ şi atunci nu voia să-şi împărtăşească nimănui gîndurile. În sfîrşit, cunoştea destul de bine moravurile lumii şi regulile politeţei pe care le respecta ca pe un consemn, cu toată rigiditatea militară; dacă avea bun-simţ, şi experienţă, dacă stăpînea tainele tacticii, ale instrucţiei, teoria scrimei călare şi subtilităţile ştiinţei veterinare, apoi studiile şi le neglijase ca nimeni altul. Ştia, dar vag de tot, că Cezar fusese un consul sau un împărat roman; Alexandru era un grec sau un macedonean; fără

[1] Mare vasal al regelui.

a sta mult la gînduri, îți atribuia cine știe ce origine sau calitate. De aceea, cînd, în convorbiri, venea vorba de știință sau de istorie, devenea grav, mărginindu-se să participe dînd din cap în semn de aprobare, ca un om învățat care ajunsese la pironism[1].

Cînd Napoleon, la 13 mai 1809, scrisese, la Schönbrunn, în comunicatul adresat armatelor sale, care cuceriseră Viena, că *principii Austriei își gîtuiseră copiii cu propriile lor mîini, precum Medeea*, Genestas, care tocmai fusese înaintat căpitan, nu voise să-și compromită demnitatea gradului întrebînd cine a fost Medeea. Avea încredere în geniul lui Napoleon, sigur fiind că împăratul nu putea să comunice decît lucruri oficiale armatelor sale și casei de Austria; gîndi așadar că Medeea era o arhiducesă cu o purtare îndoielnică. Cu toate astea, fiindcă chestiunea putea avea vreo legătură cu arta militară, Medeea din comunicat începu a-l neliniști pînă cînd, într-o zi, domnișoara Raucourt reapăru în Medeea. După ce citi afișul, căpitanul avu grijă să se ducă, într-o seară la Théâtre-Français ca s-o vadă pe vestita artistă în acest rol mitologic, despre care se informă prin vecini. Cînd stai să te gîndești, un om care, ca soldat de rînd, avusese energia să învețe cititul, scrisul și socotitul, era firesc să înțeleagă că, avînd gradul de căpitan, trebuia să se cultive. Și așa, din clipa aceea, începu a citi cu rîvnă romanele și cărțile noi, de unde s-a ales cu un fel de semi-cultură de care se folosea cu destulă îndemînare. Recunoscător față de învățătorii săi, mergea pînă la a lua apărarea lui Pigault-Lebrun[1], susținînd că e instructiv și adeseori profund.

Acest ofițer — care devenise atît de prudent încît nu făcea nici un demers inutil — părăsise orașul Gre-

[1] Adept al lui Piron, filozof sceptic din antichitate.
[1] Prozator francez, autor de romane facile.

noble şi se îndrepta spre mănăstirea Grande-Chartreuse, după ce, în ajun, obţinuse de la colonelul său o permisie de o săptămînă.

Îşi făcuse socoteala că drumul nu va fi lung; dar, derutat la fiecare leghe de spusele mincinoase ale ţăranilor cărora le cerea lămuriri, gîndi că e mai cuminte să nu-şi continue călătoria fără a îmbuca ceva. Şi deşi nu putea nădăjdui să întîlnească o femeie la casa ei— cînd toată lumea era la cîmp — se opri în faţa unor bordeie grămădite în jurul unui teren comun, un fel de piaţă destul de diformă, în bătaia tuturor vînturilor.

Pămîntul acestei curţi familiale era bătucit şi bine măturat, dar din loc în loc se zăreau gropi pentru gunoaie. Trandafiri, iederă, buruieni creşteau de-a lungul pereţilor crăpaţi. La intrarea în bătătură se afla un coacăz neîngrijit, pe ramurile căruia se zvîntau nişte zdrenţe. Primul locuitor pe care-l întîlni Genestas fu un purcel tolănit pe o mînă de paie, care, auzind tropotul calului, grohăi şi-şi ridică ritul speriind o pisică neagră. O ţărancă tînără, care ducea pe creştet o legătură de buruieni, apăru dintr-o dată, urmată la oarecare depărtare de patru plozi — în zdrenţe dar vioi, gălăgioşi, cu priviri neastîmpărate, frumuşei, cu feţele oacheşe, nişte adevăraţi diavoli care semănau cu îngerii. Soarele rîdea şi dădea un fel de puritate aerului, bordeielor, gunoaielor, cetei de copii ciufuliţi.

Ostaşul întrebă dacă i se putea face rost de o cană de lapte. În loc de răspuns, fata scoase un strigăt sălbatic. Îndată, în pragul unei colibe apăru o bătrînă, iar ţăranca cea tînără intră într-un staul după ce făcu semn cu capul către bătrîna spre care Genestas se îndreptă, avînd grijă să-şi ţină bine calul în frîu ca să nu dea peste copiii care începuseră să se împiedice printre picioarele lui. Ceru din nou, dar femeia îl refuză tăios. Spunea că nu vrea să strice smîntîna din oalele de lapte puse deoparte pentru a face unt. La această obiec-

ţiune, ofiţerul răspunse promiţînd că va plăti paguba cu vîrf şi îndesat; îşi priponi calul de stîlpul porţii şi intră în bordei. Cei patru copii, care erau ai acestei femei, păreau toţi a avea aceeaşi vîrstă; lucru ciudat, care atrase atenţia maiorului. Bătrîna mai avea un al cincilea, agăţat de fusta ei şi care, slăbănog, palid bolnăvicios precum era, ar fi avut nevoie, fără îndoială, de cea mai mare îngrijire; de aceea şi era cel mai iubit, prîslea.

Genestas se aşează la gura unei vetre înalte, fără foc, deasupra căreia se vedea o Fecioară de ghips vopsit ţinînd în braţe pruncul divin. Minunat simbol! Pe jos, pămînt gol, bătătorit în mod primitiv, care, cu vremea se desfundase şi care, deşi curat, avea, în mare, neregularităţile unei coji de portocală. Deasupra vetrei stăteau agăţate o căldăruşă plină de sare, o tigaie, un căzănel. Partea din fund a încăperii era ocupată de un pat înalt, ornat cu dantelări neregulate. Afară de aceasta, din loc în loc, scăunele cu trei picioare făcute din beţe înfipte într-o simplă scîndură de fag, o covată pentru păstrarea păinii, un căuş mare de lemn pentru scosul apei, un şiştar şi mai multe oale de lapte, pe covată o vîrtelniţă, cîteva lese pentru brînză, pereţi negri, o uşă mîncată de cari, cu un geam cu gratii — iată toată găteala şi tot mobilierul acestei sărmane locuinţe.

Acum, să vedeţi la ce scenă a asistat ofiţerul, care se distra lovind solul cu cravaşa fără să aibă habar că asistă la o dramă. După ce bătrîna, însoţită de prîslea al ei cel chelbos, a dispărut pe uşa care dădea în odaia unde se făcea brînza, cei patru plozi, după ce s-au holbat îndeajuns la ofiţer, au început să ia la goană purcelul. Animalul, cu care de obicei se jucau, apăruse în prag; ţîncii au tăbărît pe el cu atîta vrăjmăşie şi l-au lovit într-un mod atît de caracteristic încît acesta a luat-o repede la sănătoasa. O dată inamicul gonit, copiii au luat cu asalt uşa, a cărei clanţă, cedînd sub greu-

tatea lor, scăpă din lăcaşul în care fusese montată; apoi au dat buzna într-un fel de cămară unde maiorul, pe care scena îl amuza, i-a văzut înfulecînd care mai de care la prune uscate. Bătrîna cu faţa ca pergamentul şi îmbrăcată în zdrenţe soioase se întoarse în chiar clipa aceasta cu o oală de lapte pentru oaspetele ei.

— A, ce diavoli! spuse.

Se apropie de copii, îi luă pe rînd de braţ şi-i împinse în odaie, dar fără să le ia prunele, apoi închise cu grijă uşa cămării sale cu provizii.

— Astîmpăraţi-vă, copilaşi, hai, fiţi cuminţi. Dacă i-aş lăsa de capul lor, mi-ar mînca toate prunele, nebunii! spuse ea către Genestas.

Apoi se aşează pe un scăunel, îl luă pe chelbos între genunchi şi începu a-l dărăci şi a-i spăla capul cu o îndemînare de femeie şi cu atenţii de mamă. Cei patru hoţomani rămăseseră, unii în picioare, ceilalţi rezemaţi de pat sau de covată, toţi mucoşi şi murdari, dar altminteri sănătoşi, înghiţînd pe nerăsuflate la prune, holbîndu-se pe tăcute la străin, cu aerul lor viclean şi bănuitor.

— Sînt ai tăi copiii? o întrebă ostaşul pe bătrînă.

— Mă iertaţi, domnule, copiii sînt de la azil; mă plăteşte trei franci pe lună şi o livră de săpun pentru fiecare.

— Dar bine, femeie, cred că te costă de două ori pe-atîta.

— Chiar aşa spunea şi domnul Benassis; da' ăsta-i preţul pe care îl iau şi alte femei, aşa că n-am încotro. Nu-i e dat oricui să aibă copii! Trebuie să te războieşti pentru ei. Laptele l-am da şi fără bani, că doar nu ne costă nimic. De altminteri, domnule, trei franci nu-s de lepădat. Iată, cincisprezece franci ca picaţi din cer, nemaipunînd la socoteală cele cinci livre de săpun. Prin părţile noastre, cît ar trebui să mă spetesc pentru cincizeci de centime pe zi!

— Va să zică ai pămînt, nu? întrebă maiorul.

— Nu, domnule. Aveam pe vremea cînd mai trăia omul meu; dar de cînd s-a prăpădit am avut atîtea necazuri încît am fost nevoită să-l vînd.

— Atunci, reluă Genestas, cum te descurci peste an fără să te îndatorezi, cu meseria pe care o faci — de a hrăni, a spăla și a crește copii pentru zece centime pe zi?

— Vai, domnule, răspunse bătrîna în timp ce continua să-l pieptene pe micul chelbos, dar niciodată n-apucăm ultima zi a anului fără datorii. Ce să-i faci, dacă așa vrea Dumnezeu! Am două văcuțe. Cînd vine vremea secerei, eu și fie-mea adunăm spicele rămase pe lan; iarna, colindăm pădurea după vreascuri; serile, toarcem. Al ferească Dumnezeu de o iarnă ca aceea de anul trecut. Sînt datoare morarului șaptezeci și cinci de franci pentru făină. Noroc că morarul e omul domnului Benassis... Domnul Benassis ține cu noi, cei săraci! Nici nu cere nici un ban nimănui, mai ales de la noi, știți. Și-apoi, văcuța noastră are vițel, așa că o s-o scoatem la capăt.

Cei patru orfani, care nu aveau altă ocrotire pe lume decît dragostea acestei țărănci bătrîne, își terminaseră prunele. Acum, folosindu-se de atenția cu care mama lor îl privea pe ofițerul cu care intrase în vorbă, s-au adunat din nou în coloană strînsă pentru a mai forța o dată ușa care-i despărțea de atrăgătoarea lor grămadă de prune. Și au pornit, nu așa cum soldații francezi înaintează la asalt, ci tăcuți ca niște germani, mînați de o lăcomie naivă și brutală.

— Al diavolilor! Astîmpărați-vă o dată!

Bătrîna se ridică, puse mîna pe cel mai arătos dintre cei patru, îi trase o palmă ușoară la spate și-l dădu afară; copilul nu plînse, iar ceilalți rămaseră năuci.

— Vă dau de furcă, știți...

— O, nu, domnule, atîta că le plac prunele, dragii de ei. Dacă i-aș lăsa de capul lor, ar mînca pînă s-ar îmbolnăvi.

— Îi iubești?

La întrebarea asta, bătrîna își înălță capul, îl privi pe ostaș cu un aer blînd și mucalit și răspunse:

— Dacă-i iubesc! Am mai avut trei copii, pe care însă i-am înapoiat părinților lor; eu nu-i țin decît pînă la șase ani.

— Și al tău unde-i?

— L-am pierdut.

— Dar ce vîrstă ai? întrebă Genestas, ca să șteargă impresia întrebării precedente.

— Treizeci și opt de ani, domnule. De Sfîntu Ioan se vor împlini doi ani de cînd mi s-a prăpădit omul.

Spunea acestea în timp ce-l îmbrăca pe micuțul bolnăvicios, care părea a-i mulțumi cu o privire stinsă și iubitoare.

„Ce viață plină de uitare-de-sine și de muncă!" gîndi cavaleristul.

Sub acel acoperiș, care te ducea cu gîndul la ieslea în care s-a născut Mîntuitorul, se împlineau cu voie-bună și cu smerenie grelele îndatoriri ale maternității. Suflete îngropate în cea mai adîncă uitare! Bogăție și sărăcie! Mai bine ca oricine, soldații știu să prețuiască măreția sublimului în saboți, a Evangheliei în zdrențe. Alții posedă Scriptura, textul ornat cu viniete și miniaturi, brodat, legat în moar, în mătase grea, în satin; dar aici se află, fără îndoială, spiritul Scripturii. Ți-ar fi fost cu neputință să nu deslușești o intenție a Cerului văzînd-o pe acea femeie care se făcuse mamă precum Isus Cristos se făcuse om, care aduna spice, suferea, se îndatora pentru niște copii părăsiți și care se înșela în socoteli și nu voia să înțeleagă că se ruinează pentru a fi mamă. După înfățișarea ei, trebuia să recunoști că există o anumită legătură între oamenii buni de pe lumea asta și inteligența divină; iată de ce maiorul Genestas o privea clătinînd din cap.

— Este bun medic domnul Benassis? întrebă el într-un tîrziu.

— Nu știu, domnule dragă, atîta știu că pe săraci îi îngrijește fără plată.

— Se pare, spuse maiorul mai mult către sine, că omul ăsta e un om adevărat.

— O, da, domnule, om de nădejde! ... Pe la noi toată lumea se roagă pentru el, serile și diminețile!

— Ține, mătușică, spuse ostașul întinzîndu-i cîțiva bănuți. Iar acesta-i pentru copii, continuă, adăugînd un scud.

— Departe-i locuința domnului Benassis? întrebă el după ce încălecă.

— O, nu, dragă domnule, cel mult o leghe.

Maiorul plecă, încredințat că mai avea de străbătut vreo două leghe. Cu toate astea, curînd zări, dincolo de un pîlc de copaci, primele case, apoi, mai departe, tîrgul adunat în jurul unei clopotnițe conice, ale cărei olane erau fixate de marginea acoperișului cu lame de tinichea ce străluceau în soare. Acest tip de acoperiș, cu un aspect atît de original, vestește apropierea Savoiei, unde poate fi întîlnit în mod obișnuit. În acel loc, valea e largă. Mai multe case, plăcut așezate pe cîmpul nu prea întins sau de-a lungul pîrîului, dau viață acestei regiuni îngrijite, ferecate împrejur de munți și, aparent, fără nici o ieșire. Nu departe de tîrgul acesta, așezat la jumătatea dealului, către miazăzi, Genestas își opri calul pe o alee de ulmi, în dreptul unei cete de copii pe care-i întrebă de casa domnului Benassis. Mai întîi, copiii se holbară unii la alții, apoi îl măsurară din ochi pe străin cu acel aer cu care observă tot ceea ce se înfățișează pentru prima dată privirilor lor, curiozități, gînduri. Pînă la urmă, cel mai îndrăzneț, cel mai isteț din toată ceata, un țînc cu ochii jucăuși, cu picioarele goale și pline de noroi, repetă, așa cum fac toți copiii:

— Casa domnului Benassis, domnule?

Apoi adăugă:

— Vă conduc eu.

Și pași înaintea calului, atît ca să se grozăvească însoțind un străin cît și dintr-o bunăvoință copilărească sau, poate, pentru a răspunde nevoii de mișcare, atît de poruncitoare pentru mintea și trupul celor de vîrsta lui. Ofițerul străbătu, cît era de lungă, strada mare a tîrgului, stradă așternută cu piatră de rîu, plină de cotituri, mărginită de case construite după gustul proprietarilor. Într-un loc, pereții unui cuptor înaintau către mijlocul străzii; în altă parte, profilul proeminent al unei case împiedica circulația trecătorilor; mai departe, un pîrîiaș care cobora din munte își săpase matcă de-a curmezișul drumului. Genestas zări mai multe acoperișuri de șindrilă neagră, altele, mai numeroase, de paie, cîteva olane, șapte sau opt de ardezie; erau, fără îndoială, casele preotului, judecătorului de pace și ale burghezilor de prin partea locului. Satul era neîngrijit, așezat parcă la capătul lumii, un sat care nu ducea nicăieri și nu ținea de nimic; locuitorii lui păreau că alcătuiesc o singură familie în afara mișcării obștești de care nu se legau decît prin preceptor sau prin oarecari imperceptibile ramificații. Genestas mai înaintă cîțiva pași și zări, pe înaltul muntelui, o șosea largă, care domina satul. Fără îndoială, erau două tîrguri: unul vechi, celălalt nou. În adevăr, trecînd printr-un loc unde vederea se deschidea, maiorul își lăsă calul la pas și putu lesne să cerceteze niște case solid clădite, ale căror acoperișuri mai înveseleau satul străvechi. Din aceste locuințe arătoase, încununate cu o alee de copaci tineri, auzi cîntecele pe care obișnuiesc să le îngîne meseriașii în timpul lucrului, zvonul unor ateliere, hîrșîit de pile, zgomot de baroase, zarva confuză a meșteșugarilor. Observă fumul subțire care ieșea din hornurile locuințelor, și acela, mai gros, al cuptoarelor rotarului, lăcătușului, fierarului. În sfîrșit, la capătul satului, acolo unde îl conducea însoțitorul său, Genestas zări mai multe ferme împrăștiate, ogoare bine lucrate, plantații în-

treținute cu pricepere; părea un colțișor din Brie[1] ascuns într-o vastă cută a terenului, un colțișor pe care, la prima vedere, nici nu l-ar fi bănuit acolo, între acel tîrg și munții care închideau regiunea.

Curînd, copilul se opri.

— Iată poarta casei *sale*, spuse.

Ofițerul descălecă și luă calul de căpăstru, apoi, zicîndu-și că orice osteneală merită răsplată, scoase din buzunarul vestei cîțiva bănuți pe care-i întinse copilului; acesta îi luă cu un aer mirat, făcu ochi mari, nu mulțumi și rămase în așteptare.

„Prin locurile astea, gîndi Genestas, nu prea a pătruns civilizația, religia muncii e în floare, iar cerșetoria e încă necunoscută."

Mai degrabă curios decît interesat, însoțitorul ostașului se rezemă de un zid scund care împrejmuia curtea casei și care susținea, de cele două părți ale pilaștrilor porții, un gard de șipci înnegrite. Poarta, plină în partea ei de jos și cîndva vopsită în cenușiu, se termina cu niște mici bare galbene în formă de lance. Aceste ornamente, ale căror culori se șterseseră, se îmbinau în semicerc în partea de sus a fiecărui canat, unindu-se și alcătuind un mare con de brad pe care-l închipuia latura superioară a cadrului, cînd poarta sta închisă. Portalul, ros de cari, pătat de catifeaua mușchiului, abia se mai ținea din pricina acțiunii alternative a soarelui și a ploilor. În umbra unor aloe și a unor parachernițe crescute ca niște buruieni, pilaștrii ascundeau trunchiurile a doi salcîmi *inermis*[2] plantați în curte și ale căror ramuri verzi se înălțau ca niște pufuri de pudră. Starea porții trăda nepăsarea stăpînului, lucru ce părea să displacă ofițerului, care se încruntă ca omul constrîns să renunțe la o iluzie. Sîntem dispuși a-i cîntări pe alții cu propria noastră măsură, încît îi iertăm cu bunăvoință pentru cusururile

[1] Regiune agricolă cuprinsă între Sena și Marna.
[2] Fără ghimpi (lat.).

noastre, dar îi osîndim cu asprime dacă nu au calităţile noastre. Dacă maiorul dorea ca domnul Benassis să fie un om ordonat şi metodic, apoi, cu siguranţă, poarta locuinţei sale dovedea o deplină nepăsare în ce priveşte gospodăria. Un ostaş îndrăgostit de economia casnică, precum era Genestas, trebuia să ajungă rapid la încheierea că există o legătură între poarta casei şi viaţa şi firea necunoscutului; lucru pe care, cu toată prudenţa sa, nu întîrzie să-l facă. Poarta era întredeschisă, altă dovadă de nepăsare! Pe temeiul acestei încrederi ţărăneşti, ostaşul păşi fără a şovăi în curte şi îşi priponi calul de una dintre şipcile gardului; în vreme ce înnoda căpăstrul, un nechezat se auzi dintr-un grajd spre care, fără voie, cal şi călăreţ îşi întoarseră privirile; un argat bătrîn dădu în lături uşa grajdului arătîndu-şi capul acoperit cu o scufie de lînă roşie, aşa cum era portul prin părţile acelea, şi care seamănă perfect cu boneta frigiană cu care împopoţonăm noi Libertatea. Fiindcă era loc destul pentru mai mulţi cai, bătrînul — după ce-l întrebă pe Genestas dacă îl caută pe domnul Benassis — îi ceru voie să-i vire calul în grajd, privind cu o expresie de dragoste şi de admiraţie animalul, care era foarte frumos. Maiorul îşi urmă calul, ca să vadă cum se va simţi. Grajdul era curat, aşternutul de paie era îmbelşugat, iar cei doi cai ai lui Benassis aveau acea înfăţişare fericită după care se pot recunoaşte, între toţi, caii preoţilor. O slujnică ieşise din casă şi părea a aştepta în prag, cu un aer oficial, întrebările străinului pe care, între timp, argatul îl informase că domnul Benassis lipsea de acasă.

— Stăpînul nostru s-a dus pînă la moară, spuse. Dacă vreţi să-l întîlniţi acolo, luaţi-o pe potecuţa care duce la cîmp, moara e la capătul drumului.

Decît să aştepte cine ştie pînă cînd întoarcerea lui Benassis, Genestas preferă să vadă locurile, încît o apucă pe drumul spre moară. După ce trecu de linia ondulată pe care marginea tîrgului o desenează pe clina

muntelui, zări valea, moara și unul dintre cele mai încîntătoare peisaje care i-a fost dat să vadă.

Oprindu-se la piciorul muntelui, rîul alcătuiește un mic lac deasupra căruia pinii se înalță în trepte, iar numeroasele văi se ghicesc prin tonurile diferite ale luminii sau prin puritatea mai mult sau mai puțin vie a crestelor încărcate, toate, de brazi negri. Moara, construită nu de mult la căderea torentului în lac, are farmecul unei case izolate care se ascunde între ape, printre coamele unor arbori acvatici. Pe malul celălalt al rîului, la poalele unui munte al cărui vîrf, în clipa aceea, era slab luminat de razele roșii ale soarelui ce scăpăta, Genestas întrezări vreo zece-douăsprezece bordeie părăsite, fără ferestre și fără uși; acoperișurile lor stricate erau pline de găuri destul de mari, pămîntul dimprejur alcătuia ogoare îngrijit lucrate și semănate; grădinile de odinioară, prefăcute în lanuri, erau udate de irigații rînduite cu tot atîta meșteșug ca în Limousin[1]. Fără voie, maiorul se opri și se uită îndelung la rămășițele satului.

De ce oare oamenii privesc cu o atît de adîncă emoție toate ruinele, chiar cele mai umile? Fără îndoială, în ruini ei văd imaginea nefericirii, a cărei povară o simt în fel și chip. Cimitirele te duc cu gîndul la moarte, un sat părăsit îți amintește truda vieții; moartea e o nenorocire de prevăzut, durerile vieții sînt nemărginite. Oare nu nemărginirea e taina marilor melancolii? Ofițerul, care ajunsese la șoseaua pietruită a morii fără a-și fi putut explica pricina pentru care satul se risipise, întrebă de domnul Benassis pe un ucenic de la moară, care sta așezat, în poarta unei case, pe niște saci de făină.

— Domnul Benassis a intrat acolo, spuse morarul arătîndu-i unul dintre bordeiele dărăpănate

— Satul ăsta a ars? — spuse maiorul.

[1] Veche provincie franceză.

— Nu, domnule.

— Atunci de ce arată astfel? întrebă Genestas.

— A, de ce? răspunse morarul ridicînd din umeri și întorcîndu-se în casă; o să vă spună domnul Benassis.

Ofițerul păși peste un fel de punte făcută din bolovani mari între care curgea pîrîul și curînd ajunse la casa care i se arătase. Acoperișul de paie al acestei locuințe era încă întreg, acoperit de mușchi, dar fără găuri, iar ferestrele păreau în stare bună. Trecîndu-i pragul, Genestas observă că în cămin ardea focul, iar alături văzu o femeie, îngenuncheată lîngă un bolnav așezat pe un scaun, și un bărbat, în picioare, cu fața întoarsă spre vatră.

Interiorul casei alcătuia o singură încăpere, luminată de un biet ochi de geam garnisit cu o pînză. Pe jos, pămînt bătătorit. Un scaun, o masă și un pat vechi alcătuiau tot mobilierul. Maiorul nu văzuse niciodată sălaș atît de simplu și de gol, nici măcar în Rusia, unde bordeiele mujicilor sînt ca niște vizuini. Aici, nici urmă de cele trebuincioase vieții, nici măcar cele mai simple lucruri pentru a găti mîncarea cea mai obișnuită. Parcă era un coteț de cîine, fără strachină însă. De n-ar fi fost patul, o haină veche într-un cui și o pereche de saboți cu paie pe dinăuntru — toată îmbrăcămintea bolnavului — coliba ar fi părut la fel de pustie ca și celelalte. Femeia care sta în genunchi, o țărancă foarte bătrînă, se străduia să moaie picioarele bolnavului într-un hîrdău plin cu o apă cafenie. Deslușind zgomot de pași — pe care zornăitul pintenilor îl făceau neobișnuit pentru auzul deprins numai cu umbletul monoton al oamenilor de la țară — bărbatul se întoarse spre Genestas, arătînd o mirare pe care se părea că și bătrîna o împărtășește.

— Nu mai e nevoie, spuse ostașul, să vă întreb dacă sînteți domnul Benassis. Sînt un străin, nerăbdător să vă întîlnească, încît mă veți ierta, domnule, dacă am venit să vă văd pe cîmpul dumneavoastră de luptă, în

loc să vă aștept la dumneavoastră acasă. Vă rog, nu vă deranjați, vedeți-vă de lucru. După ce veți sfîrși, vă voi spune scopul vizitei mele.

Genestas se așeză cum putu pe colțul mesei și tăcu. Focul răspîndea în bordei o lumină mai vie decît soarele, ale cărui raze, oprite de piscurile munților, nu ajung niciodată în această parte a văii. La lumina acestui foc care, făcut fiind din cîteva cetini de brad rășinos, ardea cu o flacără strălucitoare, ostașul zări chipul bărbatului pe care o dorință ascunsă îl îmboldea să-l caute, să-l cerceteze, să-l cunoască deplin. Domnul Benassis, medicul cantonului, care rămăsese cu brațele la piept, îl asculta cu răceală pe Genestas, îi răspunse la salut și se întoarse spre bolnav fără a bănui că era obiectul unui examen atît de atent din partea ostașului.

Benassis era un bărbat potrivit ca statură, dar lat în umeri și lat în piept. Redingota-i largă, verde, încheiată cu nasturi pînă la gît, îl împiedică pe ofițer să vadă detaliile, atît de caracteristice, ale acestui personaj sau ale ținutei sale; dar umbra și nemișcarea în care-și ținea capul îl ajutară să-i vadă mai bine chipul, în acea clipă puternic luminat de văpaia focului. Omul avea o față ca de satir: fruntea ușor arcuită, dar plină de proeminențe mai mult sau mai puțin semnificative; nasul cîrn, despicat cu haz în vîrf; pomeții ieșiți. Gura era sinuoasă, buzele groase și roșii. Bărbia brusc ridicată. Ochii cafenii și însuflețiți de o privire vioaie — căreia tonul sidefat al albului îi dădea o mare strălucire — exprimau vechi pasiuni înfrînate. Părul, odinioară negru, acum cărunt, brazdele adînci de pe obraji și sprîncenele groase și albe, nasul borcănat și cu vinișoare, tenul galben cu pete roșii, toate arătau vîrsta de cincizeci de ani și greaua trudă a meseriei sale. Ofițerul încercă să-și facă o idee despre capacitatea capului; deși în clipa aceea acoperit cu o șapcă, i se păru a fi ceea ce lumea numește un *cap pătrat*. Deprins, în urma legăturilor pe care le avusese cu tot felul de bărbați energici din jurul

lui Napoleon, să distingă trăsăturile celor meniți unor fapte mari, Genestas înțelese că această viață neștiută ascunde un mister, și-și spuse, în timp ce se uita la extraordinarul chip al lui Benassis:

„Prin ce întîmplare o fi rămas medic la țară?"

După ce studie cu atenție această fizionomie care, cu toate analogiile pe care le-ar fi putut avea cu alte chipuri omenești, trăda o existență secretă în dezacord cu aparența sa vulgaritate, Genestas împărtăși atenția pe care medicul o acorda bolnavului — și la vederea acestui bolnav, gîndurile sale se îndreptară în cu totul altă direcție.

În ciuda nenumăratelor scene la care fusese martor în viața sa de ostaș, bătrînul cavalerist tresări de o uimire amestecată cu oroare zărind o față omenească pe care niciodată vreun gînd n-o luminase, o față vînătă pe care suferința se întipărise, naivă și tăcută, ca pe chipul unui copil care încă n-a deprins vorbirea și care nu mai poate să plîngă; cu un cuvînt, fața animalică a unui bătrîn cretin care trăgea să moară. Cretinul era singura varietate a speței umane pe care comandantul de escadron încă nu o văzuse. Văzîndu-i fruntea — a cărei piele forma o brazdă adîncă și rotundă — văzînd doi ochi ca de pește fiert, creștetul acoperit cu păr scurt, sfrijit și nehrănit, fața abătută și lipsită de organele simțului, cine n-ar fi simțit, ca Genestas, un sentiment de involuntar dezgust pentru o făptură care nu avea nici grația unui animal nici darurile unui om, care niciodată nu avusese nici judecată nici instinct și care niciodată nu auzise nici nu vorbise vreun limbaj oarecare? Văzînd această sărmană ființă ajunsă la capătul unui drum care nu se putea numi viață, ar fi fost greu să regreți; cu toate astea, bătrîna îl privea cu o îndurerătoare neliniște și cu atît de multă dragoste își trecea mîinile peste acea parte a picioarelor lui, pe care apa fierbinte nu o scăldase, încît ai fi zis că era bărbatul ei. Benassis însuși, după ce-i studiase chipul mort

și ochii fără lumină, se apropie de el cu blîndețe, îi luă mîna și-i pipăi pulsul.

— Baia nu-și mai arată efectul, spuse clătinînd din cap, să-l culcăm.

Și, luînd în brațe mormanul de carne, îl culcă în patul de unde fără îndoială că-l ridicase, îl întinse cu luare-aminte, lungindu-i picioarele care începuseră a se răci, îi așeză brațele și capul cu grija pe care numai o mamă ar putea-o avea pentru copilul ei.

— N-avem ce face, va muri, adăugă Benassis, care rămăsese în picioare, lîngă pat.

Bătrîna, cu mîinile în șold, se uita, cu lacrimi în ochi, la muribund. Genestas sta tăcut, neputîndu-și da seama de ce moartea unei ființe atît de neinteresante îl impresiona atît de mult. Din instinct, împărtășea mila fără margini pe care aceste nefericite făpturi o inspiră în văile fără soare unde le-a aruncat natura. Acest sentiment — care, la familiile cretinilor, degenerează în superstiție religioasă — nu-și are oare originea în cea mai frumoasă dintre virtuțile creștine, caritatea, și în credința cea mai ferm folositoare ordinei sociale, ideea unei răsplăți viitoare, singura care ne ajută să îndurăm durerile? Speranța în fericirea viitoare dă imbold părinților acestor sărmane ființe și celor din juru-le să acorde fără preget o grijă maternă și o neîncetată și sublimă ocrotire unor creaturi fără simțire, care mai întîi nu înțeleg dragostea și care apoi o uită. Admirabilă religie! — ea a împletit ajutorul unei binefaceri oarbe cu o oarbă nefericire. Acolo unde se află cretini, populația crede că prezența unei făpturi de acest gen aduce noroc familiei. Credința asta face plăcută o viață care, în mijlocul orașelor, ar fi osîndită la asprimile unei false filantropii și la disciplina unui ospiciu. Pe valea superioară a rîului Isère, unde sînt în număr mare, cretinii trăiesc în aer liber, cu turmele pe care s-au deprins să le păzească. Astfel, se bucură cel puțin de libertatea și de respectul la care nefericirea are dreptul.

De cîteva clipe, clopotul din sat începuse a dăngăni din cînd în cînd, la intervale regulate, pentru a vesti credincioşilor moartea unuia din aceştia. Străbătînd văzduhul, acest gînd evlavios ajungea, slăbit, la bordeie, unde răspîndea o blîndă melancolie. Paşi zoriţi răsunară pe drum şi vestiră mulţimea, dar oamenii erau tăcuţi. Apoi cîntările bisericeşti izbucniră dintr-o dată, trezind ideile nelămurite care pătrund şi în sufletele cele mai necredincioase, nevoite a ceda mişcătoarelor armonii ale glasului omenesc. Biserica sărea în ajutorul acestei făpturi care nu o cunoştea. Apăru preotul, care păşea cu crucea în mînă, precedat de un copil din cor şi urmat de paracliserul care ducea agheasmatarul şi de vreo cincizeci de femei, bătrîni, copii care veniseră, cu toţii ca să-şi unească rugile cu cele ale Bisericii. Medicul şi ostaşul se priviră în tăcere şi se traseră deoparte ca să facă loc mulţimii care îngenunchease în bordei şi pe afară. În timpul mîngîietoarei slujbe a morţilor, oficiată pentru o fiinţă care nu păcătuise niciodată, dar de la care lumea creştină îşi lua rămas-bun, feţele cele necioplite erau, cele mai multe, sincer înduioşate. Lacrimi curgeau pe obrajii crăpaţi de razele soarelui şi înnegriţi de truda în aer liber. Sentimentul acesta de înrudire voluntară era cît se poate de simplu. Nu exista om în tot satul care să nu-l fi plîns pe acest nefericit, care să nu-şi fi împărţit cu el dumicatul de pîine; nu aflase el oare un părinte în fiece copil, o mamă pînă şi în cea mai veselă fetiţă?

— A murit, spuse preotul.

Vorba asta a stîrnit mîhnirea cea mai adevărată S-au aprins lumînări. Mai multe persoane s-au oferit să-şi petreacă noaptea priveghind mortul. Benassis şi ostaşul ieşiră. În poartă, cîţiva ţărani îl opriră pe medic ca să-i spună:

— A, domnule primar, dacă nu l-aţi salvat, înseamnă că Dumnezeu a ţinut să-l aibă lîngă El.

— Am făcut tot ce mi-a stat în putinţă, dragii mei,

răspunse doctorul. — N-ați crede, domnule — adăogă el apoi către Genestas, după ce se îndepărtară de satul părăsit al cărui cel din urmă locuitor murise — n-ați crede cîtă mîngîiere adevărată găsesc în vorbele acestor țărani. Acum zece ani era cît pe ce să fiu ucis cu pietre în satul ăsta, acum pustiu, dar pe-atunci locuit de treizeci de familii.

Pe chipul lui Genestas — ca și în atitudinea sa — se putea lesne citi atît de multă nedumerire și curiozitate încît medicul continuă a-i istorisi, pe drum, întîmplarea pe care începuse a i-o spune.

— Domnule, cînd m-am stabilit aici, am găsit în aceste părți ale cantonului vreo doisprezece cretini, spuse medicul întorcîndu-se spre a-i arăta ofițerului casele ruinate. Starea acestui cătun — așezat într-o vale ferită de vînturi, pe malul unui pîrîu a cărui apă provine din zăpada topită, lipsit de binefacerea soarelui care nu încălzește decît piscurile munților — înlesnește răspîndirea acestei boli cumplite. Legile nu interzic împerecherile între acești nenorociți care, în locurile astea, sînt ocrotiți de o superstiție de a cărei influență nu aveam habar și pe care la început am condamnat-o, dar mai apoi am admirat-o. Așadar, cretinismul s-ar fi răspîndit de aici pînă în vale. Mi se părea că aș aduce un mare serviciu regiunii încercînd a opri această contagiune fizică și intelectuală. Deși urgentă, binefacerea putea să-l coste viața pe cel care ar fi întreprins-o. Pe la noi, ca și în celelalte sfere ale societății, ca să faci binele trebuie să te atingi nu numai de unele interese, ci, lucru mult mai primejdios, de ideile religioase care au degenerat în superstiție, forma cea mai indestructibilă a ideilor umane. Nu m-am speriat de nimic. Mai întîi, am cerut postul de primar al cantonului și l-am obținut; apoi, după ce am obținut și aprobarea verbală a prefectului, am transportat într-o noapte, pe cheltuiala mea, cîteva dintre aceste nefericite ființe înspre Aiguebelle, în Savoia, unde se mai aflau mulți cretini și unde, după cîte auzi-

sem, erau bine tratați. De îndată ce s-a aflat de acest act caritabil, am devenit odios întregii populații. Preotul m-a afurisit în biserică. Cu toată osteneala pe care mi-am dat-o de a lămuri capetele cele mai luminate din tîrg asupra importanței îndepărtării cretinilor, cu toate consultațiile gratuite pe care le acordam bolnavilor din partea locului, odată, la marginea unei păduri, m-am pomenit cu un glonte. M-am înfățișat episcopului din Grenoble și i-am cerut să-l mute din tîrg pe preot. Sfinția-sa a fost atît de bun încît mi-a îngăduit să-mi aleg un preot care să poată sprijini binefacerile mele — și am avut fericirea a întîlni un om în adevăr divin. Mi-am continuat acțiunea. După ce am lămurit oamenii, am deportat, într-o noapte, alți șase cretini. La această nouă încercare, mi-au luat apărarea cîțiva dintre cei pe care-i îndatorasem precum și membrii consiliului comunal, niște avari pe care-i convinsesem arătîndu-le cît este de costisitoare întreținerea acestor sărmane ființe și cît de mult ar cîștiga tîrgul — care era lipsit de proprietăți — dacă ar lua în stăpînire pămîntul, pe care aceștia îl posedau fără nici un titlu. Cei bogați mi s-au alăturat; dar sărăcimea, bătrînele, copiii și cîțiva încăpățînați mi-au rămas ostili. Din nefericire, ultima răpire nu am dus-o pînă la capăt. Cretinul pe care l-ați văzut adineaori, pe care nu-l putusem ridica fiindcă lipsise de acasă, s-a pomenit a doua zi singurul din tagma lui în satul unde mai locuiau încă vreo cîteva familii, ai căror membri, deși aproape imbecili, nu sufereau totuși de cretinism. Vrînd să-mi desăvîrșesc lucrarea, m-am dus, ziua-n amiaza mare, îmbrăcat civil[1], la locuința cretinului, ca să-l iau cu mine. Intenția mea s-a aflat de cum am ieșit din casă, prietenii cretinului mi-au luat-o înainte încît am aflat, în fața bordeiului său, o adunătură de femei, de copii, de bătrîni care, cu toții, mi-au urat bun-venit cu o ploaie de înjurături însoțită de o grindină de pietre. În zarva aceea — în care era cît pe ce să cad victimă adevăratei be-

[1] Pe vremea aceea medicii purtau uniformă.

ții care cuprinsese mulțimea exaltată de strigătele și de agitația sentimentelor exprimate în comun — m-a salvat cretinul! Sărmana făptură ieși din bordei, scoase un sunet înăbușit și apăru ca o căpetenie supremă a celor fanatici. Cînd se arătă, strigătele încetară. Mi-a dat în gînd să le propun o învoială și, profitînd de liniștea care se făcuse le-am explicat ce doresc. Eram sigur că acei care mă înțelegeau nu vor îndrăzni să-mi țină partea, date fiind împrejurările; sprijinul lor avea să fie cu totul pasiv; oamenii, superstițioși, vor veghea cu mare strășnicie să nu li se răpească ultimul lor idol, încît mi se părea cu neputință să mă ating de el. De aceea, le-am făgăduit că-l voi lăsa pe cretin în culcușul său, cu condiția însă ca nimeni să nu se apropie de el, ca familiile din acel sat să treacă peste rîu și să se statornicească în tîrg, în case noi, pe care îmi luam obligația să le construiesc, dîndu-le și pămînt, al cărui preț comuna avea să mi-l restituie. Vai, domnule, mi-au trebuit șase luni ca să înfrîng îndărătniciile pe care le-a întîmpinat realizarea acestei învoieli, atît de avantajoase totuși pentru locuitorii satului. Este de neînțeles cît de mult își iubesc oamenii de la țară dărăpănăturile. Oricît de insalubru i-ar fi bordeiul, săteanul ține la el mai mult decît un bancher la palatul său. De ce? Nu știu. Poate că sentimentele sînt cu-atît mai puternice cu cît sînt mai rare. Poate că omul care trăiește prea puțin prin gîndire trăiește mult prin lucruri, pe care cu-atît mai mult le iubește cu cît e mai sărac. Poate că țăranul e ca prizonierul... nu-și irosește puterile sufletului, ci și le concentrează asupra unui singur gînd, ajungînd astfel la o mare energie a sentimentului. Iertați aceste observații ale unui om care numai rareori își rostește gîndul. De altminteri, să nu credeți, domnule, că mi-am pierdut vreodată vremea cu idei găunoase. La noi se cere numai spirit practic și acțiune. Vai, cu cît bieții oameni gîndesc mai puțin, cu-atît mai anevoie este să-i ajuți să înțeleagă adevăratele lor interese. Iată de ce m-am resemnat cu

toate mărunțișurile acestei inițiative. Oamenii îmi spuneau, cu toții, același lucru, unul dintre acele lucruri pline de bun-simț și la care nu se poate răspunde nimic: „Vai, domnule, dar casele dumneavoastră încă nu s-au construit!" — „Atunci, le răspundeam, făgăduiți-mi că vă veți muta în ele cînd vor fi gata." Din fericire, domnule, am hotărît cu toții că tîrgul nostru este proprietar al muntelui la poalele căruia se află satul, acum risipit. Prețul pădurilor de pe înălțimi ne-a fost de ajuns pentru a achita costul pămînturilor și al caselor făgăduite, care s-au construit. După ce prima familie de îndărătnici s-a mutat în locuință nouă, celelalte au urmat-o neîntîrziat. Această schimbare a adus oamenilor o bunăstare prea evidentă ca să nu fie prețuită de cei care țineau în modul cel mai superstițios la satul lor fără soare — aș zice fără suflet. Încheierea acestei tranzacții, obținerea bunurilor comunale, a căror posesiune ni s-a confirmat de către Consiliul de stat, m-a făcut să dobîndesc o mare influență în canton. Dar, domnule, cu cîte griji! spuse medicul, ridicînd o mînă pe care, apoi, cu o mișcare cît se poate de grăitoare, o lăsă în jos. Numai eu, unul, știu cît am bătut drumul din tîrg pînă la prefectură, de unde nimic nu iese, și de la prefectură la Consiliul de stat, unde nimic nu intră... Pînă la urmă, continuă el, slavă puterilor lumești care au cedat străduințelor mele, ceea ce nu-i puțin lucru. Dacă ați ști cît bine poate aduce o semnătură dată cu nepăsare!... Domnule, doi ani după ce încercasem niște nimicuri atît de mari și le dusesem la bun sfîrșit, toate familiile sărace din comuna mea posedau cel puțin două vaci, pe care le trimiteau la păsunat pe munte, unde, fără a mai aștepta aprobarea Consiliului de stat, făcusem irigații transversale ca acelea din Elveția, din Auvergne și din Limousin. Spre mirarea lor, oamenii din tîrg au văzut apărînd niște pajiști admirabile și au obținut o cantitate mai mare de lapte, datorită calității mai bune a păsunilor. Nemăsu-

rate au fost rezultatele acestei victorii. După exemplul meu, toți începură a-și îngriji ogoarele. Holdele, cirezile de vite, toate bucatele pămîntului dădeau rod înmulțit. Din clipa aceea, m-am putut gîndi fără teamă să îndreptez starea acestui colț de țară, să-i civilizez locuitorii care pînă atunci nu mă înțeleseseră. Cum vedeți, domnule, noi, singuraticii, sîntem cît se poate de vorbăreți: atita-i trebuie omului, să ne întrebe ceva, că nu mai sfîrșim cu răspunsul; cînd am venit întîia oară în valea asta, am găsit o populație de șapte sute de suflete; acum sînt două mii. Datorită întîmplării cu ultimul cretin, am dobîndit încrederea tuturor. Arătînd neîncetat celor cărora le port de grijă atît blîndețe cît și fermitate, am devenit omul cel mai influent din regiune. Am făcut tot ce mi-a stat în puteri pentru a fi vrednic de încredere, fără a o cerși și fără a arăta că o doresc; atita doar că m-am străduit să inspir tuturor cel mai adînc respect pentru persoana mea, îndeplinindu-mi cu evlavie toate îndatoririle, chiar cele mai mărunte. După ce am făgăduit să mă îngrijesc de acea ființă nefericită pe care ați văzut-o dîndu-și sufletul, am vegheat asupră-i cu mai multă atenție decît protectorii ei mai vechi. Biata făptură a fost hrănită și îngrijită ca un copil adoptiv al comunei. Cu vremea, locuitorii au început a înțelege ce serviciu le făcusem fără voia lor. Cu toate astea, nu s-au lepădat deplin de superstiția cea veche; departe de mine gîndul de a-i osîndi pentru aceasta, căci de veneratia pe care ei o arată cretinului m-am servit deseori pentru a-i atrage de partea mea pe cei în stare să-i ajute pe nefericiți. — Dar iată că am ajuns, adăogă după o pauză Benassis, zărind acoperișul casei sale.

Medicul nu aștepta nicidecum din partea celui care-l ascultase măcar o vorbă de laudă sau de mulțumire; cînd îi istorisise această întîmplare din viața lui de slujbaș păruse a ceda trebuinței naive de a se destăinui pe care o simt cei ce trăiesc departe de lume.

— Domnule, îi spuse maiorul, mi-am îngăduit să-mi adăpostesc calul în grajdul dumneavoastră, dar mă veți ierta cînd veți afla scopul călătoriei mele.

— A, care-i scopul? întrebă Benassis cu aerul de a se trezi din gînduri și de a-și aminti că omul pe care-l însoțea e un străin.

Cu firea lui sinceră și deschisă, îl întîmpinase pe Genestas ca pe o veche cunoștință.

— Domnule, răspunse ostașul, am auzit vorbindu-se de vindecarea aproape miraculoasă a domnului Gravier de la Grenoble, pe care l-ați luat în căutare. Am venit cu nădejdea de a mă bucura de aceeași îngrijire, deși nu am aceleași drepturi la bunăvoința dumneavoastră; cu toate astea, poate că aș merita-o! Sînt un ostaș bătrîn și niște răni vechi mă supără. Veți avea nevoie de cel puțin o săptămînă ca să mă cercetați, căci durerile mă încearcă numai cînd și cînd, așa că...

— În regulă, domnule, spuse Benassis întrerupîndu-l, odaia domnului Gravier vă așteaptă, veniți cu mine...

Intrară în casă după ce medicul împinse ușa cu o vioiciune pe care Genestas o atribui plăcerii de a avea un pacient în gazdă.

— Jacquotte, strigă Benassis, domnul va lua masa aici.

— O clipă, domnule, se împotrivi ofițerul, n-ar fi mai bine să ne înțelegem asupra plății?..

—Plată pentru ce? întrebă medicul.

— Pentru găzduire. Doar n-o să mă întrețineți, pe mine și calul meu, fără a...

— De sînteți bogat, răspunse Benassis, îmi veți plăti, nici vorbă; de sînteți sărac, nu vă cer nimic.

— Nimic, spuse Genestas, mi se pare prea scump. Dar, bogat sau sărac, zece franci pe zi, fără a pune la socoteală plata tratamentului, v-ar fi pe plac?

— Nimic nu mi-e mai puțin pe plac decît să iau plată pentru plăcerea de a primi un oaspe, reluă medicul încruntîndu-se. Cît privește tratamentul, o să vi-l fac

numai dacă-mi veți plăcea. N-are nimeni bani să-mi cumpere timpul, care aparține locuitorilor din văile astea. Nu doresc nici glorie, nici avuții, nu le cer pacienților mei nici să mă laude, nici să-mi poarte recunoștință. Banii pe care mi-i veți da vor lua calea spițerilor din Grenoble pentru plata doctoriilor neapărat trebuitoare săracilor din canton.

Cine-ar fi auzit vorbele astea, aruncate pe neașteptate, dară fără amărăciune, și-ar fi spus în cugetul lui, o dată cu Genestas: „Bună fire are omul ăsta".

— Domnule, răspunse ostașul cu stăruința lui de totdeauna, vă voi da așadar zece franci pe zi și veți face cu ei ce veți dori. O dată ce am hotărît astfel, ne vom înțelege mai bine, adăogă el luînd mîna medicului și strîngîndu-i-o cu o cordialitate mișcătoare. Deși e vorba numai de zece franci, veți vedea că nu sînt zgîrcit.

După această discuție, în cursul căreia Benassis nu arătă nici cea mai mică dorință de a se arăta fie generos, fie filantrop, așa-zisul bolnav păși în casa medicului său, unde toate i se înfățișară potrivit cu poarta cea dărîmată și cu îmbrăcămintea locatarului. Pînă și în cele mai mici lucruri vedeai o deplină nepăsare pentru tot ce nu era de o utilitate primordială. Benassis îl conduse pe Genestas prin bucătărie, drumul cel mai scurt spre odaia unde se servea masa. Dacă bucătăria, afumată ca acelea de pe la hanuri, era totuși înzestrată cu destule ustensile, apoi acest lux se datora Jacquottei, fosta slujnică a preotului, care vorbea solemn și trona ca o regină peste gospodăria medicului. Dacă, de-a latul plăcii deasupra căminului, se putea zări strălucind un vas cu jeratic[1], probabil că Jacquottei îi plăcea ca, iarna, să se culce într-un așternut încălzit și, printr-un efect indirect, încălzea și patul stăpînului ei, care, după cum spunea slujnica, nu avea grijă de nimic; Benassis o luase pe Jacquotte tocmai pentru ceea ce în ochii altora ar fi trecut drept

[1] Pentru încălzirea patului.

un cusur de nesuferit; slujnica voia să fie stăpînă în casă, iar doctorul chiar aceasta căutase: o femeie care să fie stăpînă în casa lui. Jacquotte cumpăra, vindea, muta lucrurile de la locul lor, le aranja, le schimba, făcea ordine și apoi dezordine după cum o tăia capul; nici o singură dată stăpînul ei nu-i făcuse vreo observație. Și așa, Jacquotte administra fără nici un control curtea, grajdul, bucătăria, casa, grădina, pe argat și pe stăpînul ei. Cînd voia dînsa, numai atunci se primeneau așternuturile, se spălau rufele, se umplea cămara cu provizii. Numai ea hotăra cînd să se cumpere și cînd să fie tăiați porcii, îl mustra pe grădinar, poruncea să se gătească pentru masa de prînz și pentru cină, alerga din pivniță în hambar și din hambar în pivniță, schimbînd toate rosturile după cum i se năzărea, fără ca cineva să i se împotrivească. Benassis nu-i ceruse decît două lucruri: să-i servească cina la ora șase și să nu cheltuiască decît o anumită sumă în fiece lună.

O femeie căreia toate i se supun, cîntă cît e ziua de lungă; iată de ce Jacquotte rîdea, scotea triluri ca o privighetoare, cînd urca sau cobora scările, fredonînd cînd nu cînta și cîntînd cînd nu fredona. Curată de felul ei, ținea toată casa în curățenie. Dacă ar fi avut alte gusturi, domnul Benassis ar fi fost cît se poate de nefericit, spunea ea, căci bietul om era atît de neatent încît puteai să-i servești orice în farfurie; de n-ar fi fost ea, deseori nu s-ar fi primenit o săptămînă întreagă. Dar Jacquotte se dovedea neobosită cînd era vorba de rufe curate, din fire îi plăcea să deretice, grijulie ca toate să lucească de curățenie ca la spițerie, de cea mai minuțioasă, mai strălucitoare, mai plăcută dintre curățenii. Inamică a prafului, neîncetat scutura, spăla, deretica. Starea în care se afla poarta ce dădea spre stradă o îndurera mult. De zece ani, la fiecare început de lună smulgea stăpînului ei promisiunea că va repara poarta, că va zugrăvi casa, că o va aranja *așa cum trebuie*, dar domnul nu se ținuse de

cuvînt. Drept pentru care, cînd se plîngea de totala nepăsare a lui Benassis, mai niciodată nu uita să rostească următoarea frază solemnă cu care încheia toate laudele pe care le aducea stăpînului ei:

— N-aș putea spune că-i prost, că doar face destule minuni prin părțile noastre; dar uneori e neajutorat, atît de neajutorat că trebuie să-i dai în gură ca la copii!

Jacquotte iubea casa ca și cînd ar fi fost a ei. De altfel, după ce o locuise vreme de douăzeci și doi de ani, poate că avea dreptul să-și facă iluzii. Statornicindu-se în regiune, Benassis dăduse peste casa asta — care, după decesul preotului, fusese scoasă la vînzare — și o cumpărase cu toate ale ei, terenul și acareturile, mobila, văsăria, butoaiele cu vin, orătăniile, ceasornicul cel vechi cu figuri, calul și slujnica. Jacquotte, ca o adevărată bucătăreasă ce era, avea un piept opulent, veșnic acoperit cu o bluză de indian cafeniu cu buline roșii, încheiată cu șireturi și strînsă pe trup încît părea că stă să crape la cea dintîi mișcare. Pe cap purta o bonetă rotundă plisată, dedesubtul căreia fața ei cam palidă și cu bărbia dublă părea încă și mai albă. Mică de stat, sprintenă, cu mîinile îndemînatice și grăsuțe, Jacquotte vorbea tare și toată vremea. Dacă se întîmpla să tacă o clipă și să-și prindă șorțul în brîu, apoi acest gest anunța că are de gînd să-l ia la rost fie pe stăpîn, fie pe argat. Dintre toate bucătăresele din regatul Franței, Jacquotte era, fără îndoială, cea mai fericită. Iar ca fericirea-i să fie atît de deplină pe cît poate fi pe lumea asta, vanitatea ei era neîncetat satisfăcută și satul o accepta ca pe o autoritate ce-și avea locul între prefect și paznicul grădinilor.

Intrînd în bucătărie, stăpînul nu zări pe nimeni.

— Pe unde naiba or fi umblînd? spuse. — Iertați, își veni el în fire întorcîndu-se spre Genestas, că vă conduc pe-aici. Intrarea principală e prin grădină, dar nu sînt deloc deprins să primesc lume la mine, încît...

— Jacquotte!

La acest nume, rostit aproape poruncitor, un glas de femeie răspunse din casă. După o clipă, Jacquotte trecu la ofensivă strigîndu-l la rîndu-i pe Benassis, care dădu fuga în sufragerie.

— Bine că ați apărut, domnule! spuse ea, așa vă place dumneavoastră. Mereu invitați lume la masă fără să-mi spuneți nimic și vă închipuiți că toate pot fi pregătite cînd strigați „Jacquotte!" Doar nu era să-l primiți pe domnu' în bucătărie! Nu trebuia să deschid salonul, să aprind focul în sobă? L-am lăsat acolo pe Nicole, care pregătește totul. Acum, plimbați-vă puțin cu domnu' prin grădină, că o să-i facă plăcere; dacă e iubitor de lucruri frumoase, arătați-i plantația de carpeni a răposatului; pînă atunci eu mă voi ocupa de toate, de cină, de odaie și de salon.

— Bine. Dar, Jacquotte, reluă Benassis, domnul va rămîne la noi. Nu uita să pregătești odaia domnului Gravier, să schimbi așternutul și să...

— Acum văd că vă îngrijiți și de așternut! replică Jacquotte. Dacă va petrece noaptea la noi, apoi știu eu ce am de făcut. De vreo zece luni dumneavoastră nici n-ați mai pus piciorul în odaia domnului Gravier. N-am nimic de făcut acolo, strălucește de curățenie... Va să zică, domnu' se mută la noi? adăugă ea pe un ton ceva mai domol.

— Da.

— Pentru multă vreme?

— Nu știu, zău. Dar ce te privește?

— A, ce mă privește, domnule? A, așa, ce mă privește? Auzi vorbă! Da' proviziile, da' toate...

Întrerupîndu-și torentul de vorbe cu care, în orice altă împrejurare, și-ar fi copleșit stăpînul pentru a-l învinui de neîncredere, îl urmă în bucătărie. Ghicind că e vorba de un pensionar, se arătă nerăbdătoare să-l vadă pe Genestas, căruia îi făcu o reverență umilă în vreme ce-l măsura din creștet pînă-n tălpi. Fizionomia ostașului avea în acea clipă o expresie tristă și ingin-

durată care-i dădea un aer aspru, căci în timpul discuției dintre slujnică și stăpînul ei, păruse a desluși la aceasta din urmă o neputință care-l scădea, spre părerea sa de rău, din înalta opinie pe care și-o formase despre dînsul, admirîndu-l cum se străduia să salveze regiunea de plaga cretinismului.

— Nu-mi place deloc iubitul ăsta! spuse Jacquotte.

— Dacă nu sînteți obosit, domnule, spuse medicul către „pacientul" său, să facem o plimbare prin grădină înainte de a cina.

— Cu plăcere, răspunse maiorul.

Trecură prin sufragerie și ieșiră în grădină printr-un fel de anticameră construită la baza scării și care despărțea sufrageria de salon. Această încăpere, închisă cu o ușă mare cu geamuri, dădea spre un peron de piatră care împodobea fațada dinspre grădină. Împărțită în patru pătrate mari și egale de aleile, mărginite de merișor, care închipuiau o cruce, grădina se întindea pînă la un cring des de carpeni, bucuria fostului proprietar. Ostașul se așează pe o bancă de lemn mîncat de cari, fără a privi nici umbrarele de viță, nici spalierele, nici culturile de legume pe care Jacquotte le îngrijea cu mult zel, din respect față de tradițiile mîncăcioasei fețe bisericești căreia i se datora această grădină, atît de prețioasă dar atît de indiferentă lui Benassis.

Punînd capăt convorbirii banale pe care o începuse, maiorul spuse medicului:

— Cum ați izbutit, domnule, ca în zece ani să sporiți de trei ori populația de pe această vale care era, după spusele domniei-voastre, de șapte sute de suflete cînd ați venit aici, iar acum numără mai bine de două mii?

— Sînteți cea dintîi persoană care-mi pune această întrebare, răspunse medicul. Dacă mi-am pus în gînd să valorific deplin acest colțișor de țară, apoi traiul meu, atît de agitat, atît de ocupat, nu mi-a lăsat răgazul de a cugeta la calea pe care am izbutit să gătesc

un fel de *fiertură de pietricele*, precum călugărul din poveste. Nici chiar domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii noștri, căruia i-am putut aduce serviciul de a-l însănătoși, nu s-a gîndit la nici o teorie pe cînd cutreiera munții cu mine ca să vadă rezultatele practicii.

Urmă o clipă de tăcere, cînd Benassis gîndi fără a lua seama la privirea pătrunzătoare cu care oaspetele său încerca să-i descopere taina.

— Cum am izbutit, dragă domnule? continuă el. În mod firesc și în puterea unei legi sociale, a legii atracției între trebuințele pe care le creăm și mijloacele de a le satisface. De asta depind toate. Popoarele fără necesități sînt sărace. Cînd m-am statornicit în acest sat, am găsit aici o sută treizeci de familii de țărani și în vale vreo alte două sute. Autoritățile locale, potrivit cu mizeria obștească, se alcătuiau dintr-un primar neștiutor de carte și din ajutorul său, un arendaș care avea casa departe de sat; apoi judecătorul de pace, un amărît care n-avea altă avuție decît leafa și care lăsase toate actele de stare civilă pe seama grefierului, alt nenorocit care habar n-avea ce are de făcut. Preotul se prăpădise la vîrsta de șaptezeci de ani și vicarul său, om fără carte, îi luase locul. Acești oameni reprezentau intelectualitatea locală și ei dădeau tonul. În mijlocul acestei naturi atît de frumoase, oamenii lîncezeau în mizerie și își țineau zilele cu cartofi și cu lactate; brînzeturile pe care cei mai mulți le duceau, în coșulețe, la Grenoble sau în altă localități apropiate, constituiau singurele produse din care scoteau cîțiva bănuți. Cei mai cu stare, sau cei mai puțin leneși cultivau hrișcă pentru nevoile satului, uneori orz sau ovăz, niciodată grîu. Singurul meseriaș din sat era primarul, care poseda un fierăstrău și cumpăra pe nimica toată buștenii pe care apoi îi vindea tăiați, cu bucata. Din pricina puținătății drumurilor, își transporta buștenii cîte unul, în timpul verii, tîrîndu-i anevoie, cu ajutorul unui crampon de fier care se înfigea în lemn și pe care-l

prindea, cu un lanț, de harnașamentul cailor săi. Ca să ajungi la Grenoble, fie călare, fie cu piciorul, trebuia să apuci un drumeag pe clina muntelui, căci peste vale nu era chip să răzbești. Din locul ăsta și pînă în primul sat pe care l-ați văzut cînd ați intrat în canton, drumul cel frumos, pe care fără îndoială că l-ați străbătut, era în tot timpul anului numai o mlaștină. Nici un eveniment politic, nici o revoluție nu ajungea pînă în regiunea asta inaccesibilă și cu totul în afara mișcării sociale. Numai de Napoleon s-a auzit, iar numele său e rostit cu evlavie, căci doi sau trei veterani de pe-aici, care s-au întors la vetrele lor, nu ostenesc să povestească, serile, oamenilor simpli din sat, întîmplările acestui om și ale armatelor sale. De altfel, e de necrezut că s-au întors. Pînă m-am statornicit eu aici, flăcăii care plecau la armată nu se mai întorceau. Ceea ce dovedește îndeajuns cîtă mizerie era în regiune, încît nu mai e necesar să vi-o descriu. Iată, domnule, în ce stare am găsit, cînd l-am luat în primire, acest canton de care țin, peste munte, cîteva sate cu ogoare bine lucrate, destul de fericite și aproape bogate. Nu vă vorbesc de bordeiele din tîrg, adevărate grajduri în care vite și oameni se înghesuiau atunci claie peste grămadă. Întorcîndu-mă de la mănăstirea Grande-Chartreuse, am trecut pe-aici. Negăsind nici un han, m-am văzut nevoit să rămîn peste noapte la preotul din sat, care locuia provizoriu în această casă, scoasă atunci în vînzare. Tot vorbind de una, de alta, am ajuns a cunoaște, deși superficial, jalnica stare a regiunii care altminteri mă încîntase cu clima ei plăcută, cu pămîntul ei gras și cu produsele ei naturale. Pe-atunci mă străduiam și eu, domnule, să-mi croiesc altă viață decît cea care mă istovise cu greutățile ei. Mi se strecurase în suflet un gînd dintre cele pe care Dumnezeu ni le inspiră ca să putem îndura nefericirile vieții. Am hotărît să educ locurile astea precum dascălul educă un copil. Nu trebuie să-mi fiți recunoscător pentru binefacerea mea, eram de altfel și

prea interesat prin nevoia de acțiune pe care o simțeam. Iată de ce mă gîndisem să-mi închin restul zilelor unei inițiative anevoioase. Reformele pe care aveam să le introduc în acest canton — pe care natura îl făcuse atît de bogat, iar oamenii atît de sărac — cereau o viață de om; și tocmai pentru că erau greu de realizat, mă ispiteau. De îndată ce m-am încredințat că pot obține, pe bani puțini, casa parohială și mai multe pămînturi nelucrate, m-am consacrat cu evlavie profesiunii de medic de țară, ultima dintre meseriile pe care s-ar putea gîndi cineva să le îmbrățișeze în satul său. Alt hotărît să devin prietenul săracilor, fără a aștepta din partea lor nici cea mai mică răsplată. O, nu-mi făceam iluzii, nici în ce privește firea sătenilor, nici în ce privește piedicile pe care le voi întîmpina încercînd să îndrept oamenii sau lucrurile. Știam că oamenii nu sînt niște îngeri și i-am acceptat așa cum erau: niște bieți țărani, nici din cale-afară de buni, nici din cale-afară de răi, oameni cărora truda zilei nu le îngăduise sentimentalisme dar care, uneori, sînt în stare să simtă cu ardoare. Pe scurt, mi-am dat seama că nu-i pot influența decît prin socoteli în favoarea intereselor și a bunăstării lor imediate. Toți țăranii sînt fiii lui Toma Necredinciosul, toți vor fapte, nu vorbe.

Poate că începuturile mele vă vor face să rîdeți, domnule, reluă medicul după o pauză. Mi-am început greaua trudă înființînd un atelier de coșuri. Bieții oameni cumpărau la Grenoble gratiile pentru scurs brînzeturile și coșurile neapărat trebuincioase pentru sărăcia lor de negustorie. Stînd într-o zi de vorbă cu un tînăr inteligent, i-am dat ideea să arendeze, pe malul pîrîului, un loc mare pe care aluviunile îl îngrășau an de an, numai bun pentru cultivarea răchitei. După ce am evaluat cantitatea de coșuri necesară în canton, m-am dus la Grenoble să caut un lucrător tînăr, fără bani dar priceput la treabă. L-am găsit și nu mi-a fost greu să-l conving să se statornicească aici, făgăduindu-i

să-i împrumut banii trebuitori pentru răchită pînă cînd plantația îi va procura cantitatea necesară. L-am povățuit să vîndă coșurile pe un preț mai scăzut decît cel de la Grenoble și, în același timp, să aibă grijă să fie cît mai bune. M-a înțeles. Răchitișul și atelierul de coșuri alcătuiau o întreprindere care avea să dea roade abia după patru ani. După cum știți, răchita nu e bună de tăiat decît la trei ani. În anul dintîi, coșarul meu a trăit din proviziile de care nu ducea lipsă. Curînd s-a căsătorit cu o femeie cu ceva stare din satul Saint-Laurent-du-Pont. După care și-a construit o casă solidă, luminoasă; eu l-am povățuit cum să-și aleagă locul și cum să-și întocmească odăile. Ce triumf, domnule! Creasem o adevărată industrie în acel tîrg, adusesem un producător și cîțiva lucrători. Găsiți că bucuria mea e copilărească? ... În primele zile după statornicirea coșarului meu, nu puteam trece pe dinaintea atelierului său fără să-mi simt inima bătînd mai tare în piept. Cînd în casa aceea nouă, cu obloane verzi, la poarta căreia se aflau o bancă, niște butași de vie și niște legături de răchită, vedeam o femeie curată, frumos îmbrăcată, alăptînd un prunc rozalb în mijlocul unor lucrători veseli, care cîntau în vreme ce împleteau cu îndemînare la coșuri sub îndrumarea unui om care, pînă mai deunăzi sărman și palid, acum respira numai fericire, vă mărturisesc, domnule, nu mă puteam împotrivi plăcerii de a mă face și eu pentru o clipă coșar: intram în atelier ca să-i întreb cum le merg treburile și simțeam o mulțumire pe care nu găsesc cuvinte să vi-o descriu. Mă bucuram de bucuria lor și de a mea. În casa acelui om, primul care a crezut cu tărie în mine, îmi pusesem toate nădejdile. Vedeam în ea viitorul acestor sărmane locuri pe care, domnule, le și purtam în suflet, așă cum femeia coșarului își purta în suflet primul ei copil... Întîmpinasem destule piedici, destule prejudecăți. Aveam de luptat cu violenta împotrivire pusă la cale de primar, un ignorant căruia eu mă substituisem, dar care

nici pe departe nu avea influența de care mă bucurasem eu; am încercat să fac din el ajutorul meu și complicele binefacerilor mele. Dar, domnule, tocmai în mintea lui, cea mai greoaie dintre toate, m-am străduit să aduc o rază de lumină. Am făcut apel la mîndria și la interesele lui. Vreme de șase luni, am cinat împreună și l-am făcut părtaș al planurilor mele. Mulți credeau că această prietenie necesară îmi va aduce neplăcerile cele mai crunte ale însărcinării mele; dar omul acela nu era oare o unealtă, ba încă cea mai prețioasă dintre toate? Vai de cel ce-și nesocotește uneltele sau, mai rău, le lasă, cu nepăsare, să ruginească! Aș fi fost, de altminteri cît se poate de neserios dacă, în încercarea mea de a civiliza regiunea, aș fi pregetat la gîndul de a civiliza un om. Treaba cea mai urgentă era acum să construiesc un drum. Dacă aveam să obținem din partea consiliului municipal autorizația de a construi un drum de aici pînă la șoseaua ce duce spre Grenoble, apoi adjunctul meu urma să fie cel dintîi a trage foloase; căci, în loc de a-și tîri buștenii, pe bani grei, peste niște poteci ca vai de lume, avea să-i transporte mai lesne, pe șoseaua cantonală, avea să poată face negoț în stil mare cu lemn de tot felul și să cîștige, nu ca pînă acum o nimica toată de șase sute de franci anual, ci sume grase care într-o zi îi vor asigura o oarecare avere. Pînă la urmă am izbutit a-l convinge, încît omul a devenit adeptul meu. Cît a fost iarna de lungă, fostul meu primar a băut la cîrciumă cu prietenii săi și s-a priceput să arate cetățenilor noștri că o șosea cantonală avea să fie un izvor de înavuțire pentru întreaga regiune, îngăduind tuturor să facă negoț cu orașul Grenoble. După ce consiliul municipal a votat construirea șoselei, am obținut din partea prefectului o sumă de bani — din contul fondului departamental pentru binefaceri — ca să pot plăti transporturile pe care comuna nu le putea face din lipsă de căruțe. În sfîrșit — pentru a termina mai degrabă această mare lucrare încît să se poată convin-

ge de folosul ei pînă și cei mai îndărătnici, care nu încetaseră a cîrti împotrivă-mi răspîndind zvonul că aveam de gînd să reintroduc corvezile — în anul dintîi al administrației mele am atras, cu vorba bună sau cu sila, în toate duminicile, populația tîrgului, femei, copii, chiar și bătrîni, pe creasta muntelui, unde însumi trasasem, pe un excelent teren de construcție, drumul ce duce din satul nostru pînă la șoseaua spre Grenoble. Traseul drumului era mărginit, în chip fericit, de abundența materialelor. Această mare lucrare mi-a cerut multă răbdare. Unii cetățeni, nesocotind legea, refuzau prestația în natură; alții, care n-aveau nici pîine, nu puteau, ce-i drept, să piardă o zi de muncă; trebuia deci pe cei dintîi să-i lămuresc cu duhul blîndeței, iar celorlalți să le distribui grîu. Cu toate astea, după ce am construit cam două treimi din lungimea drumului — care măsoară vreo două leghe — locuitorii ajunseseră a-și da seama de foloasele lui, încît ultima treime s-a lucrat cu o tragere de inimă care m-a surprins. Am contribuit la îmbogățirea comunei plantînd două șiruri de plopi de-a lungul șanțurilor șoselei. Astăzi, copacii alcătuiesc o adevărată avere și în același timp dau înfățișarea unei căi regale șoselei noastre care, dată fiind așezarea ei, e veșnic uscată și, de altminteri, atît de bine făcută încît întreținerea nu ne costă nici două sute de franci pe an; am să vi-o arăt, căci pînă acum n-ați avut prilej s-o vedeți: venind încoace, cred că ați apucat pe drumul cel frumos devale, altă șosea pe care oamenii au încercat s-o croiască ei înșiși acum trei ani ca să înlesnească legăturile întreprinderilor care se înființaseră atunci în vale. Și așa, domnule, acum trei ani, bunul-simț obștesc din acest tîrg, care odinioară era atît de neînțelegător, a ajuns la unele idei pe care, cu cinci ani înainte, un călător ar fi deznădăjduit poate încercînd să le sădească în judecata oamenilor. Dar să continui. Atelierul împletitorului meu de coșuri era un adevărat exemplu de urmat pentru populația săracă. Dacă șoseaua

avea să fie izvorul principal al prosperității viitoare a tîrgului, apoi mai trebuia să încurajăm și toate meșteșugurile, ca sămînța bunăstării să încolțească. În vreme ce sprijineam plantarea de răchitișuri și împletitul coșurilor, în vreme ce îmi construiam șoseaua, continuam să lucrez pe tăcute la opera mea. Aveam doi cai; negustorul de lemne, ajutorul meu, avea trei, pe care nu-i putea potcovi decît la Grenoble, cînd avea drum pe-acolo; iată de ce am vorbit cu un potcovar — care se pricepea și la îngrijirea animalelor — să vină la noi, făgăduindu-i că va avea mult de lucru. În aceeași zi am întîlnit un veteran, destul de îngrijorat de soarta lui, care nu avea altă avere decît o pensie de o sută de franci, dar care știa să citească și să scrie; i-am încredințat postul de notar al primăriei; printr-o întîmplare norocoasă, i-am găsit și soție, încît omul și-a văzut îndeplinite visurile lui de fericire. Acum, domnule, trebuia să fac rost de locuințe pentru cele două tinere perechi, pentru împletitorul meu de coșuri și pentru cele douăzeci și două de familii care părăsiseră satul cretinilor. Alte douăsprezece familii, ai căror capi erau lucrători, producători și consumatori, au venit așadar a se statornici aici: zidari, dulgheri, țiglari, tîmplari, lăcătuși, geamgii care găsiră de lucru pentru multă vreme; nu trebuia să-și facă și ei case, după ce construiseră pentru alții? Nu veneau ei însoțiți de lucrătorii lor? În anul al doilea, în comună s-au zidit șaptezeci de case. O lucrare atrăgea alta după sine. Mărind populația tîrgului, cream noi trebuințe, pînă atunci necunoscute acelor bieți oameni. Necesitățile dădeau naștere la ateliere, atelierele la comerț, comerțul la cîștig, cîștigul la bunăstare și bunăstarea la idei utile. Lucrătorii de toate felurile cereau pîine gata coaptă — și iată că apăru un brutar. Dar această populație — pe care o scosesem din înjositoarea ei nelucrare și care devenise mai presus de orice activă — nu se mai putea alimenta cu hrișcă; o aflasem hrănindu-se cu grîu negru și doream

s-o văd trecînd mai întîi la secară sau la un amestec de grîu și secară, ca apoi, cîndva, să pot vedea și la cei mai săraci dintre ei o bucată de pîine albă. Pentru mine, unul, progresul intelectual se confunda cu progresul sanitar. Un măcelar aduce unei regiuni tot atîta inteligență cît și bogăție. Cine muncește mănîncă, și cine mănîncă gîndește. Prevăzînd că într-o zi cultura grîului va deveni necesară, cercetam cu luare-aminte calitatea solului; eram încredințat că pot să conduc localitatea la o mare prosperitate agricolă și să-i dublez numărul locuitorilor de îndată ce aceștia s-ar pune pe lucru. Sosise clipa. Domnul Gravier de la Grenoble poseda în comună niște pămînturi care nu-i aduceau nici un venit dar care se puteau transforma în holde de grîu. După cum știți, domnul Gravier este șef de serviciu la prefectură. Simțindu-se legat de satul său, dar, în același timp, învins de stăruințele mele, îmi acceptase, cu multă bunăvoință toate cererile; am izbutit să-l conving că, fără a-și da seama, lucrase în propriul său interes. După cîteva zile de rugăminți, de consfătuiri, de discuții pe marginea devizelor; după ce i-am garantat cu propria mea avere că nu riscă nimic în antrepriza de care nevastă-sa, minte scurtă, încerca să-l depărteze ca de ceva de spaimă, căzu la învoială să construiască aici patru ferme, fiecare de o sută de pogoane și să ne avanseze banii trebuitori pentru desțelenirea pămîntului, procurarea de semințe, de pluguri și vite, ca și pentru construirea unor drumuri de exploatare. La rîndul meu, aveam să construiesc două ferme, atît pentru a-mi cultiva pămînturile nelucrate cît și pentru a da exemplul metodelor utile ale agriculturii moderne. În șase săptămîni, populația comunei a crescut cu trei sute de locuitori. Cele șase ferme în care urmau să se mute mai multe familii, vastele desțeleniri care se plănuiseră, toate muncile care erau de făcut atrăgeau lucrători. Rotari, lucrători la terasamente, meseriași, zileri veneau de pretutindeni. Șoseaua de la Grenoble era plină de

căruțe, de un du-te-vino. Toată regiunea era numai mișcare. Circulația banilor stîrnise în toți pofta de cîștig, delăsarea încetase, tîrgul se trezise.

Încă două vorbe, ca să închei povestea cu domnul Gravier, unul dintre binefăcătorii cantonului nostru. Cu toată neîncrederea destul de firească la un orășean de provincie, la un funcționar, el ne-a avansat, în urma promisiunilor mele, mai mult de patruzeci de mii de franci, fără a avea siguranța de a-i recupera. Fermele lui sînt astăzi arendate cu o mie de franci fiecare; fermierii lui au făcut afaceri atît de bune încît posedă fiecare cel puțin o sută de pogoane de pămînt arabil, trei sute de oi, douăzeci de vaci, zece boi, cinci cai și mai mult de douăzeci de argați. Mai precis: în anul al patrulea, ne-am terminat fermele. Am obținut o recoltă de grîu la care oamenii de prin partea locului priveau ca la o minune, îmbelșugată cum numai un ogor lucrat pentru prima oară putea să dea. Dar știu că am tremurat în anul acela pentru opera mea! Ploile sau seceta puteau prea bine să-mi ruineze lucrările și să slăbească încrederea pe care începusem s-o inspir. Cultura grîului cerea o moară — cea pe care ați văzut-o și care îmi aduce un venit de vreo cinci sute de franci pe an. Iată de ce țăranii spun, cu o vorbă de-a lor, că *am noroc bun* și cred în mine ca în sfintele moaște. Casele astea noi, fermele, moara, plantațiile, șoseaua au dat de lucru tuturor meseriașilor pe care i-am atras la noi. Deși construcțiile noastre valorează cel puțin cît cei șaizeci de mii de franci pe care i-am investit în regiune, suma asta am recîștigat-o cu vîrf și îndesat prin veniturile pe care ni le aduc consumatorii. Iar eu nu contenesc să animez această industrie în fașă. La povața mea, un grădinar specialist în pepiniere s-a stabilit în localitate, unde eu propovăduiesc celor mai săraci să cultive pomi fructiferi ca să poată cuceri pe piața de la Grenoble monopolul vînzării fructelor. „Obișnuiți să duceți la piață brînzeturi, le spuneam, de ce n-ați duce și păsări,

ouă, legume, vinat, nutreţuri şi altele?" Aşa au apărut mulţime de ateliere mici care au propăşit — la început mai încet, apoi, din zi în zi mai rapid. În fiecare săptămînă, lunea, pornesc spre Grenoble mai bine de şaizeci de care încărcate cu bucatele noastre — şi astăzi secerăm mai mult grîu pentru hrana orătăniilor decît semănam înainte vreme pentru hrana oamenilor. Negoţul de lemne a luat atît de mari proporţii încît s-a subdivizat. Încă din anul al patrulea al erei noastre industriale am avut negustori de lemne de foc, de bîrne, de scînduri, de coajă de copac, pînă la urmă şi de cărbuni. Apoi au apărut patru ferăstraie noi pentru scînduri şi blăni. Deprinzînd tainele negoţului, fostul primar a simţit nevoia să înveţe a citi şi a scrie. Cercetînd preţul lemnului în diferite localităţi, a observat atît de mari deosebiri în avantajul exploatării sale încît şi-a cîştigat pretutindeni noi cumpărători — iar astăzi furnizează lemn la o treime din clientela departamentului. Mijloacele noastre de transport s-au dezvoltat dintr-o dată; folosim astăzi trei rotari, doi şelari, fiecare cu cîte cel puţin trei ajutoare. În sfîrşit, avem nevoie de atît de mult fier încît în comună s-a statornicit şi un fierar — şi nu-i merge de loc rău. Dorinţa de cîştig îi face pe oameni ambiţioşi; de aceea meseriaşii mei din comună au căutare în tot cantonul, în tot departamentul şi veniturile le sporesc odată cu vînzările. Ajungea să le arunc o vorbă, să le arăt noile debuşee; cu bunul lor simţ, ei făceau restul. În numai patru ani, înfăţişarea comunei s-a schimbat. Cînd am venit aici întîia dată nu se auzea nici un strigăt; la începutul anului al cincilea, totul era numai mişcare şi viaţă. Cîntece vesele, zvon de ateliere şi zgomote înăbuşite sau intense de unelte îmi răsunau plăcut în auz. Vedeam pretutindeni o populaţie adunată într-o localitate nouă, curată, sănătoasă, plantată cu o mulţime de arbori. Fiecare locuitor era conştient de bunăstarea sa şi pe toate chipurile citeai satisfacţia unei vieţi bine folosite.

— Acești cinci ani, continuă medicul după o pauză, alcătuiesc în ochii mei prima epocă a vieții înfloritoare a comunei noastre. În anii aceștia desțelenisem și însămînțasem ogoare și suflete. De aici încolo, propășirea oamenilor și a meșteșugarilor nu avea să se mai oprească. O nouă epocă se pregătea. Curînd această mică lume începu a dori să se îmbrace mai bine. Ne-am pomenit cu un negustor de mărunțișuri, apoi cu un cizmar, un croitor, un pălărier. Acest modest belșug ni l-a adus pe măcelar, pe băcan; apoi o moașă, care mi-a fost de mare ajutor, căci pierdeam prea multă vreme cu nașterile. Pîrloagele desțelenite dădură recolte excelente. Iar calitatea superioară a produselor noastre agricole am izbutit s-o păstrăm folosind îngrășăminte și bălegarul datorat creșterii populației. Acum, ideea mea putea să se dezvolte în toate consecințele ei. După ce am asanat casele și cu încetul i-am convins pe locuitori să se hrănească mai bine și să se îmbrace mai bine, mi-am zis că ar trebui ca acest început de civilizație să folosească și animalelor. De grija pe care o aveam pentru vite depinde frumusețea rasei și a fiecărui animal și, pînă la urmă, aceea a produselor: iată de ce am propovăduit asanarea grajdurilor. Lămurind oamenilor cîștigul pe care-l aduce o vită bine adăpostită, bine țesălată, în comparație cu slabul produs al dobitoacelor neîngrijite, i-am convins pe nesimțite să schimbe traiul animalelor din comună: nici o vită nu mai suferă. Vacile și boii erau țesălați ca în Elveția și în Auvergne. Stînele, grajdurile, staulele, lăptăriile, hambarele s-au refăcut după modelul construcțiilor mele și ale domnului Gravier, care sînt mari, aerisite, deci salubre. Fermierii noștri erau apostolii mei, îi converteau repede pe necredincioși, arătîndu-le prin rezultate imediate cît de sănătoase sînt principiile mele. Cît despre cei săraci, le împrumutam eu bani, mai ales celor harnici; aceștia erau un exemplu pentru ceilalți. Urmînd povețele mele, s-au vîndut îndată vitele betege, slăbănoa-

ge sau neproductive și s-au înlocuit cu exemplare de nădejde. Drept pentru care, după o bucată de vreme, produsele noastre le-au înlăturat de pe piață pe cele din alte comune. Aveam cirezi admirabile, care ne dădeau piei bune. Mare lucru a însemnat progresul acesta! Și iată cum. În economia rurală, nimic nu e inutil. Odinioară, vindeam pe nimica toată scoarța de copac, iar pieile nu aveau nici ele mare preț; dar odată ce le-am ameliorat calitatea, am folosit apa riului ca să construim mori pentru argăseala pieilor, am adus tăbăcari, al căror negoț s-a dezvoltat rapid. Vinul, pe vremuri necunoscut la noi, unde nu se bea decît poșircă, a devenit, firesc, o trebuință: au apărut cîrciumi. Cu timpul, cea mai veche dintre cîrciumi s-a mărit, s-a transformat în han și a început a furniza catîri călătorilor care, acum, luau drumul nostru pentru a ajunge la Grande-Chartreuse. De doi ani încoace, mișcarea comercială e atît de înfloritoare încît e nevoie de doi hangii. La începutul celei de a doua epoci a prosperității noastre, judecătorul s-a prăpădit. Din fericire pentru noi, l-a înlocuit la judecătoria de pace un fost notar din Grenoble, care, deși se ruinase în speculații, mai poseda destulă avere ca să fie privit drept un om bogat. Domnul Gravier s-a priceput să-l convingă să se stabilească la noi; și-a construit o casă frumușică și m-a ajutat în toate strădaniile mele; și-a întemeiat o fermă și a desțelenit pîrloagele, iar astăzi are trei vile la munte. Familia lui e numeroasă. I-a concediat pe grefier și pe portărel și a numit în locul lor oameni mult mai instruiți și în primul rînd mai sîrguincioși decît cei vechi. Aceste două noi căsnicii au întemeiat o distilerie de cartofi și o spălătorie de lînă, două ateliere cît se poate de folositoare, pe care capii acestor familii le conduc fără a-și părăsi ocupațiile de la judecătorie. Noile venituri pe care le-am adus comunei le-am folosit, cu învoirea tuturor, ca să construiesc o primărie,

în localul căreia am instalat o școală gratuită și o locuință pentru învățător. Pentru această importantă funcție am ales pe un biet preot constituțional[1], respins de credincioșii din departament și care și-a aflat printre noi un adăpost al bătrineților sale. Învățătoarea este o femeie onorabilă, care se ruinase încît nu mai știa cum s-o scoată la capăt și căreia noi i-am creat un rost; nu demult a înființat un pension de fete, unde fermierii cu stare din regiune au început a-și trimite odraslele. Domnule, dacă pînă aici mi-am luat dreptul de a vă înfățișa istoria acestui colț de țară în propriul meu nume, acum a venit clipa cînd am început a împărți cu domnul Janvier, preotul cel nou, un adevărat episcop redus la proporțiile unei parohii, răspunderea acestei opere de regenerare obștească: datorită lui, în comună moravurile au devenit blînde și frățești, încît întreaga populație pare a alcătui o singură familie. Domnul Dufau, judecătorul, deși a venit mai tîrziu printre noi, are același drept la recunoștința locuitorilor. Ca să vă înfățișez starea noastră în cifre mai grăitoare decît vorbele, aflați că localitatea posedă astăzi două sute de pogoane de pădure și o sută șaizeci de pogoane de pămînt arabil. În cifre rotunde, ea acordă preotului un salariu suplimentar de o sută de scunzi, două sute de franci guardului, tot atîta învățătorului și învățătoarei; ea dispune de cinci sute de franci pentru întreținerea drumurilor, tot atîta pentru reparațiile necesare la primărie, la casa parohială, la biserică și pentru alte cheltuieli. Peste cincisprezece ani, va furniza lemn tăiat în valoare de o sută de mii de franci și-și va putea achita contribuțiile fără să încaseze nici un ban de la locuitori; va fi, cu siguranță, una dintre cele mai bogate comune din Franța. Dar, domnule, mă tem că vă plictisesc! spuse Benassis către Genestas, obser-

[1] E vorba de unul dintre acei preoți care, în timpul Revoluției franceze (1790), jurase pe constituția civilă și revoluționară a clerului

vînd că interlocutorul său căzuse pe gînduri, încît putea părea neatent.

— Nu, deloc, răspunse maiorul.

— Domnule, continuă medicul, comerțul, meșteșugurile, agricultura și consumul nostru aveau un caracter local. Încît, la un moment dat, progresul nostru s-ar fi oprit. Am cerut deschiderea unui oficiu poștal, a unui debit de tutun, praf de pușcă și cărți de joc; prin plăcerile pe care le oferea atît locul cît și noua noastră societate, l-am constrîns pe perceptorul dărilor să părăsească satul unde-i plăcuse lui pînă atunci să locuiască și să se mute în reședința cantonului; la vremea potrivită, după ce cream trebuințele noi, aduceam în localitate factorii productivi care le puteau satisface; am adus familii și oameni de nădejde cărora le-am dat, tuturor, sentimentul proprietății; astfel, pe măsură ce făceau rost de bani, pămînturile se desțeleneau; mica agricultură, micii proprietari apăreau în număr mare și puneau în valoare munții. Sărăntocii pe care-i aflasem aici mergînd pe jos spre Grenoble cu cîteva bucăți de brînză, mergeau acum cu căruța ducînd fructe, ouă, găini, curcani. Pe nesimțite, toți prinseră cheag. Pînă și cel mai nepricopsit își avea grădina lui, unde cultiva legume, fructe, trufandale. În sfîrșit — semn de bunăstare! — nimeni nu-și mai cocea pîinea, căci n-avea vreme pentru asta, iar cirezile erau lăsate în seama copiilor. Numai că acest focar industrial, domnule, trebuia întreținut hrănindu-l neîncetat cu alimente noi. Localitatea nu dispunea încă de o industrie înfloritoare, în stare să întreție această producție comercială și a face necesare mari tranzacții, de niște antrepozite, de un debușeu. Nu este destul ca o țară să nu piardă nimic din suma de bani pe care o posedă și care alcătuiește capitalul ei; nu-i veți ameliora cu nimic bunăstarea dacă nu veți face să circule — cu mai multă sau mai puțină îndeminare, prin jocul producției și al consumului — această sumă printr-un număr cît mai mare de mîini. Cînd o țară e

în plină înflorire, și cînd produsele ei se află în echilibru cu consumul, sînt necesare — spre a crea apoi noi averi și a crește avuția publică — schimburi externe care să poată asigura balanței sale comerciale un activ permanent. Ideea asta a determinat întotdeauna statele fără o bază teritorială, precum Tirul, Cartagina, Veneția, Olanda sau Anglia, să pună mîna pe căile comerciale. Am căutat, pentru mica noastră lume, o idee asemănătoare, ca să creez o a treia epocă, a comerțului. Prosperitatea noastră, pe care călătorul cu greu o observă, căci reședința cantonului nostru seamănă cu toate celelalte, a fost numai pentru mine uluitoare. Locuitorii, al căror număr a crescut pe nesimțite, n-au putut să-și dea seama de aspectul de ansamblu al lucrurilor participînd la mișcare. După șapte ani, am întîlnit doi străini, adevărați binefăcători ai acestui tîrg pe care, poate, îl vor transforma în oraș. Unul este un tirolez de o îndemînare nemaipomenită, care face încălțăminte pentru țărani și pantofi pentru lumea elegantă din Grenoble, așa cum nici un lucrător din Paris nu s-ar pricepe. E un biet lăutar ambulant, unul dintre acei germani îndemînatici care lucrează cu scule făcute de ei înșiși — în cazul acesta și muzica, și instrumentul ei — și care s-a oprit în tîrgul nostru venind din Italia, pe care o colindase cîntînd și lucrînd. A întrebat prin comună dacă n-avem careva nevoie de încălțări, a fost îndrumat spre mine; i-am comandat două perechi de cizme, cărora le-a luat măsura. Uimit de îndemînarea acestui străin, am intrat în vorbă cu el și mi-au plăcut răspunsurile lui precise; purtarea și înfățișarea lui mi-au întărit buna părere pe care mi-o formasem; i-am propus să rămînă în comună făgăduindu-i să-l sprijin din toate puterile în meseria lui și, în adevăr, i-am pus la dispoziție o sumă destul de mare de bani. A primit. Eu, unul, aveam gîndul meu. Pieile noastre erau de calitate mai bună, curînd aveam să le folosim fabricînd

încălțăminte ieftină. Mă gîndeam să reîncep, la proporții mai mari, afacerea cu coșurile. Întîmplarea îmi scoase în cale un om cît se poate de priceput și de sîrguincios, pe care trebuia să-l angajez, pentru ca localitatea să se poată bucura de un negoț productiv și stabil. Încălțămintea reprezintă una dintre acele mărfuri a cărei fabricare nu încetează niciodată și ale cărei avantaje, oricît ar fi de mici, sînt îndată apreciate de consumator. Am avut noroc și nu m-am înșelat, domnule. Astăzi posedăm cinci tăbăcării care valorifică toate pieile din departament, ba uneori mai aduc și din Provence, fiecare cu moara ei. Aflați, domnule, că aceste tăbăcării nu pot furniza cantitatea de piei necesară tirolezului, care are nu mai puțin de patruzeci de lucrători! ... Celălalt om — a cărui poveste e la fel de curioasă dar care poate că v-ar obosi să vi-o istorisesc — este un simplu țăran care a descoperit mijlocul de a fabrica, cu o cheltuială mai mică decît oriunde, pălăriile acelea cu borurile late care se poartă prin părțile noastre; și le exportă în toate departamentele vecine, pînă în Elveția și în Savoia. Aceste două industrii — izvoare nesecate de bunăstare, dacă vom veghea la calitatea lor bună și la prețul lor scăzut — mi-au sugerat ideea de a întemeia aici trei bilciuri pe an; prefectul, mirat și el de progresele industriei din canton, m-a sprijinit să obțin decretul regal necesar pentru înființarea lor. Anul trecut am ținut tustrele bilciurile; acum li s-a dus vestea pînă în Savoia, unde-s cunoscute sub denumirea de bilciurile de încălțăminte și pălării. Aflînd de schimbările astea, secretarul unui notar din Grenoble, un tînăr sărac dar cu carte, om foarte sîrguincios, logodit cu domnișoara Gravier, a plecat la Paris să ceară înființarea unui post de notar — și cererea i s-a aprobat. Și fiindcă slujba nu l-a costat nimic[1], a izbutit să-și construiască și o casă, drept în fața locuinței judecătoru-

[1] Era pe vremea cînd unele slujbe la stat se cumpărau cu bani.

lui de pace, în piața Tîrgului cel nou. Astăzi, bilciul se ține în fiecare săptămînă și se încheie afaceri destul de mari cu vite și grîne. La anu' vom avea cu siguranță un spițer, apoi un ceasornicar, un negustor de mobilă și un librar, în sfîrșit, inutilitățile atît de necesare în viață. Pînă la urmă, poate că vom lua înfățișarea unui orășel cu case burgheze. Ne-am civilizat atît de mult încît în consiliul municipal nu am întîmpinat nici cea mai ușoară împotrivire cînd am cerut să se repare și să se zugrăvească biserica, să se construiască o casă parohială, să se amenajeze un loc frumos pentru iarmaroc unde să se planteze și copaci, apoi să se alinieze casele, ca să avem, cu timpul, străzi drepte, curate și însorite. Și așa, domnule, am ajuns de avem astăzi o mie nouă sute de fumuri în loc de o sută treizeci și șapte, trei mii de vite cornute în loc de opt sute — iar în loc de șapte sute de suflete, cît aveam înainte, astăzi avem în comună două mii, ba chiar trei mii dacă punem la socoteală și locuitorii din vale. Avem douăsprezece case bogate, o sută de familii înstărite, două sute care progresează. Ceilalți muncesc. Toată lumea știe să citească și să scrie. În sfîrșit, avem șaptesprezece abonamente la diferite ziare. Prin canton veți mai întîlni oameni năpăstuiți, văd și eu prea destui; dar nimeni nu mai cerșește, toată lumea are de lucru. Doi oameni călare umblă pe la casele oamenilor și îngrijesc de bolnavi; oricînd, mă pot plimba fără teamă pe o rază de cinci leghe și cel ce-ar cuteza să tragă cu arma în mine ar plăti cu viața în mai puțin de zece minute. De pe urma acestor transformări, eu, unul, n-am cîștigat nimic decît dragostea tăcută a locuitorilor și plăcerea de a auzi pe toți oamenii spunîndu-mi, cu un aer vesel, cînd mă întîlnesc: „Bună ziua, domnule Benassis!" Înțelegeți, sper, că averea pe care fără voie am agonisit-o cu fermele mele model este, în mîna mea, nu un rezultat, ci un mijloc.

— Dacă în fiecare localitate s-ar găsi cineva să vă urmeze exemplul, Franța ar fi mare, domnule, și ar putea să nu-i pese de Europa! strigă Genestas înflăcărat.

— Vai, dar vă reţin de o jumătate de ceas, spuse Benassis; s-a înserat, să mergem la cină.

Privită din grădină, casa medicului înfăţișează o faţadă cu cîte cinci ferestre la fiecare cat. Are parter și etaj, iar acoperișul din ţiglă învelește mansardele proeminente. Obloanele verzi contrastează cu cenușiul pereţilor împodobiţi, între caturi, de la un capăt la altul, ca o friză, de viţă-de-vie. Jos, de-a lungul peretelui, cîţiva trandafiri de Bengal vegetează amăriţi, pe jumătate înecaţi de apa care se scurge de pe acoperișul fără streașină.

Dacă intri prin palierul cel mare, care servește drept anticameră, vezi la dreapta un salon cu patru ferestre care dau unele spre curte, altele spre grădină. Acest salon pentru care, fără îndoială, bietul răposat făcuse multe economii și în care își pusese multe speranţe, este pardosit cu scînduri, iar pereţii sînt acoperiţi jos cu lambriuri, iar mai sus cu un tapet de acum două secole. Jilţurile, înalte și încăpătoare, de brocart înflorit, vechile girandole[1] daurite care împodobesc șemineul și draperiile cu canafuri mari mărturiseau opulenţa de care se bucurase preotul. Benassis completase mobilierul, care nu era lipsit de gust, adăugîndu-i două console de lemn cu ghirlande sculptate, așezate faţă în faţă între ferestre, și un ceasornic acoperit cu solzi și cu gravuri în aramă care împodobea șemineul. Medicul intra rareori în această încăpere care exala mirosul umed al odăilor veșnic închise. Simţeai încă prezenţa defunctului preot, aroma particulară a tutunului său părea că plutește la gura vetrei, unde obișnuia să șadă. Cele două

[1] Girandolă — sfeșnic cu mai multe brațe.

jilțuri mari erau așezate simetric de cele două părți ale căminului, în care nu se mai făcuse foc de cînd plecase domnul Gravier, dar unde acum ardeau vesel niște cetini de brad.

— Seara mai e încă frig, spuse Benassis, și un pic de căldură nu strică.

Îngîndurat, Genestas începu a-și lămuri nepăsarea medicului pentru cele obișnuite ale vieții.

— Domnule, îi spuse, aveți un suflet de adevărat cetățean și mă mir că, după ce ați înfăptuit atît de multe, nu încercați să lămuriți și guvernul.

Benassis începu a rîde, dar încetișor și cu un aer trist.

— Cu alte cuvinte, să scriu vreun memoriu despre mijloacele de a civiliza Franța? Și domnul Gravier mă îndemna la fel. Vai, domnule! nu-i chip să lămurești un guvern și, dintre toate guvernele, cel mai anevoie de lămurit e tocmai acela care își închipuie că luminează pe alții. Desigur ceea ce am făcut noi pentru cantonul nostru ar trebui să facă toți primarii pentru ale lor, magistratul municipal pentru orașul său, subprefectul pentru circumscripția sa, prefectul pentru departament, ministrul pentru Franța, fiecare în sfera de interese pentru care răspunde. Dacă eu am convins lumea să se construiască o șosea de două leghe, apoi unul ar îngriji să se facă un drum, altul un canal; dacă eu am încurajat fabricarea de pălării pentru țărani, ministrul ar putea elibera Franța de jugul industrial al străinătății, încurajînd manufacturile de ceasornicărie, ajutînd perfecționarea prelucrării fierului sau oțelului, fabricarea pilelor sau a creuzetelor, cultura borangicului sau a nutreturilor. În materie de comerț, a încuraja nu înseamnă a proteja. Politica cea adevărată trebuie să năzuiască a elibera țara de orice tribut dat străinătății, dar fără ajutorul rușinos al vămilor și al prohibițiilor. Industria nu poate fi salvată decît prin ea însăși, concurența e viața ei. Dacă o protejăm, adoarme; mo-

nopolul o ucide, ca și tarifele prohibitive. Numai proclamînd libertatea negoțului, o țară poate face ca întreaga străinătate să-i devină tributară, numai coborînd prețurile produselor sale manufacturate sub nivelul celor ale concurenților săi. Franța poate atinge această țintă mult mai lesne decît Anglia, căci posedă un teritoriu destul de întins pentru a-și menține produsele agricole la prețuri care îngăduie salarii scăzute în industrie; spre aceasta ar trebui să năzuiască stăpînirea noastră. Aceasta e problema principală a vremii noastre. Dragă domnule, nu acest studiu e scopul vieții mele, sarcina asta pe care cu atîta întîrziere mi-am luat-o e numai accidentală. Și-apoi, lucrurile astea sînt prea simple ca să poată alcătui o știință, nu au în ele nimic strălucitor, ci au nenorocul de a fi pur și simplu utile. În sfîrșit, să nu ne pripim. Ca să obții succese în privința asta, trebuie să găsești în fiecare dimineață în tine însuți, aceeași doză din curajul cel mai rar și în aparență cel mai ușor: curajul profesorului care repetă necontenit aceleași lucruri, curaj nerăsplătit. Dacă ne descoperim cu respect în fața bărbatului care, asemenea domniei-voastre, și-a vărsat sîngele pe cîmpul de luptă, apoi ne batem joc de cel care-și cheltuiește cu zgîrcenie energia vieții spunînd aceleași vorbe unor copii de aceeași vîrstă. Binele făcut pe ascuns nu ispitește pe nimeni. Ne lipsește în primul rînd virtutea civică pe care marii bărbați din antichitate o puneau în serviciul patriei, ei, care luau loc în ultimele rînduri cînd nu comandau. Boala vremii noastre este superioritatea. Avem prea mulți sfinți. Odată cu monarhia, am uitat de *onoare*, odată cu credința părinților — de *virtuți*, odată cu zadarnicele noastre încercări de a conduce — de *patriotism*. Aceste principii nu mai există decît în parte, în loc să însuflețească mulțimile, căci ideile nu pier niciodată. Acum, pentru a sprijini societatea, nu avem altă proptea decît *egoismul*. Indivizii cred în ei înșiși. Viitorul aparține omului social; mai de-

parte nu mai vedem. Bărbatul de seamă care ne va salva din prăpastia spre care alergăm se va folosi, fără îndoială, de individualism pentru a reface națiunea; dar în așteptarea acelei regenerări, trăim în veacul intereselor materiale și al pozitivului. Acest din urmă cuvînt stă pe buzele tuturor. Sîntem cu toții evaluați în cifre — nu după cît prețuim, ci după cît cîntărim. Dacă e fără haină, bărbatul cel mai energic abia obține o privire. Și așa gîndește și stăpînirea. Ministrul trimite o biată medalie marinarului care, punîndu-și viața în joc, salvează doisprezece oameni, dar acordă crucea de onoare deputatului care-i vinde glasul său. Vai de țara astfel întocmită! Națiunile, ca și indivizii, își datorează energia numai sentimentelor mari. Sentimentele unui popor alcătuiesc crezul său. Noi, în loc de crez, avem interese. Dacă fiecare nu se gîndește decît la sine și nu are încredere decît în sine, cum vreți să existe mult curaj civic, cînd condiția acestei virtuți este tocmai renunțarea-de-sine? Curajul civic și curajul militar își au originea în același principiu. Domnia-voastră sînteți chemat a vă sacrifica viața într-o clipă, a noastră se scurge picătură cu picătură. De ambele părți, aceleași lupte, în alte forme. Nu e de-ajuns să fii om de bine pentru a civiliza fie și cel mai umil colț de lume, mai trebuie să fii și instruit; unde mai pui că instrucțiunea, probitatea, patriotismul nu înseamnă nimic fără voința fermă cu care un om trebuie să se desprindă de orice interes personal pentru a se consacra unui gînd social. Ce-i drept, nici unul din satele Franței nu duce lipsă de bărbați învățați, de patrioți; dar sînt încredințat că nu veți găsi în fiecare canton un om la care aceste prețioase calități să se însoțească cu acea voință neslăbită și pricepere cu care fierarul își bate fierul. Omul care distruge și omul care clădește sînt două fenomene de voință: unul pregătește opera, celălalt o realizează; cel dintîi ne apare ca un duh al răului, al doilea s-ar zice că e un duh al binelui; unul

are parte de glorie, celălalt de uitare. Răul e înzestrat cu un glas tunător care trezește firile vulgare și le umple de admirație, în vreme ce binele stă multă vreme tăcut. Amorul-propriu uman optează repede pentru rolul cel mai strălucitor. O faptă bună, făcută fără nici un gînd ascuns, va rămîne întotdeauna un simplu accident pînă cînd, prin educație, în Franța se vor schimba moravurile. Dar cînd vom avea o altă morală, cînd vom fi cu toții mari cetățeni, nu vom deveni oare, cu toate tabieturile unui trai vulgar, poporul cel mai plicticos, cel mai plictisit, cel mai puțin artist, cel mai nefericit de pe fața pămîntului? La aceste mari întrebări, nu mi-e dat să răspund, nu eu sînt în fruntea țării. Lăsînd la o parte gîndurile astea, mai sînt și alte dificultăți care împiedică guvernul să adopte principii exacte. În ce privește civilizația, domnule, nimic nu este absolut. Unele idei pot fi potrivite pentru o regiune și mortale pentru alta — și cu inteligențele lucrurile se petrec la fel. Avem atît de mulți funcționari răi, tocmai pentru că guvernul, ca și gustul, pornește de la un sentiment cît se poate de înalt, dar curat. În privința asta, spiritul depinde de un imbold al sufletului, nicidecum de o știință. Nimeni nu e în măsură să judece nici hotărîrile, nici gîndurile unui funcționar; adevărații săi judecători sînt departe de el, iar rezultatele încă și mai departe. Drept pentru care, fără teamă, oricine se poate da drept funcționar. În Franța, spiritul exercită asupra oamenilor o adevărată seducție, ceea ce ne inspiră o mare stimă pentru oamenii cu idei; da' ideile nu fac nici două parale cînd lipsește voința. În sfîrșit, a conduce înseamnă nu numai a impune mulțimii anumite idei sau metode mai mult sau mai puțin potrivite, ci a imprima ideilor, rele sau bune, ale acestor mulțimi, o direcție utilă, conformă cu binele obștesc. Dacă într-o regiune prejudecățile și rutina împing lucrurile pe un drum greșit, locuitorii înșiși renunță la greșeli. În economia rurală, politică sau casnică, orice greșeală duce la pier-

deri pe care interesul, cu vremea, le îndreaptă. La noi, din fericire, am dat de o *tabula rasa*. Urmîndu-se poveţele mele, pămîntul se lucrează bine; dar în agricultură nu era nici un procedeu şi pămîntul era bun; de aceea a fost uşor pentru mine să introduc cultura cu cinci asolamente, păşunile artificiale şi cartoful. Sistemul meu agronomic nu se lovea de nici o prejudecată. Nimeni nu se servea de fiare de plug din cele rele, ca în unele părţi ale Franţei; pentru puţinele lucrări care se făceau la cîmp, săpăliga era de ajuns. Rotarul avea interes să ridice în slăvi căruţele mele, ca să-şi vîndă roţile — încît aveam în el un adevărat complice. Dar şi de data asta, ca şi în unele dăţi, m-am străduit să împac interesele tuturor. Apoi am trecut de la produsele care-i interesau direct pe aceşti bieţi oameni, la altele, care le puteau aduce mai multă bunăstare. Nu am importat nimic de peste hotare, ci doar am sprijinit exporturile care urmau să-i îmbogăţească şi ale căror beneficii erau direct înglobate. Aceşti oameni erau apostolii mei cu fapta şi fără să-şi dea seama. Alt motiv! Ne aflăm la numai cinci leghe de Grenoble — şi în apropierea oraşelor mari se pot găsi destule debuşee pentru mărfuri. Dar nu toate comunele sînt aşezate în apropierea oraşelor. Într-o chestiune ca asta, e necesar să ţii seama de spiritul regiunii, de starea şi resursele ei, să studiezi terenul, oamenii şi lucrurile şi nu să gîndeşti, bunăoară, să plantezi vii în Normandia[1]. Iată de ce nimic nu e atît de nestatornic ca politica; ea nu are principii generale. Legea e una pentru toţi, dar morala, pămîntul şi inteligenţa nu sînt; numai că politica este arta de a aplica legile fără a vătăma interesele nimănui, deci totul are un caracter local. De partea cealaltă a muntelui, la poalele căruia se află satul pe care l-am părăsit, e cu neputinţă să ari cu plugul cu roţi, stratul de pămînt negru nefiind destul de adînc; încît

[1] Regiune vestită pentru bogăţia podgoriilor ei.

dacă primarul acelui sat ar dori să țină pasul cu noi, i-ar ruina pe locuitori. Iată de ce l-am povățuit să planteze butuci de vie — și anul trecut de pe acel petic de pămînt s-au scos recolte excelente, ei ne dau vin și noi le dăm din grîul nostru.

Pe scurt, mă bucuram de oarecare încredere la acești țărani, pe care-i învățam mereu, eram neîncetat în legătură cu ei. Îi vindecam de boli, atît de lesne de vindecat; de fapt, le redam puterile printr-o hrană mai substanțială. Fie din economie, fie din sărăcie, cei de la țară se hrănesc atît de mizerabil încît pricina tuturor bolilor e numai lipsa — deși în general sînt destul de sănătoși. Cînd, din spirit religios, am optat pentru traiul ăsta de obscură resemnare, am ezitat multă vreme dacă să mă fac preot, medic de țară sau judecător.

Nu fără pricină, scumpe domnule, s-a ivit zicala despre cele trei robe negre — preotul, omul legii, medicul: unul oblojește rănile sufletului, celălalt ale buzunarului, al treilea ale trupului; ei reprezintă societatea în cei trei principali termeni de existență ai săi: conștiința, averea, sănătatea. A fost o vreme cînd cel dintîi — apoi al doilea — erau totul în sat. Străbunii noștri gîndeau — și poate că nu se înșelau — că preotul, stăpîn peste idei, trebuia să conducă țara: astfel, preotul a devenit rege, pontif și judecător: dar pe-atunci totul era numai credință și conștiință. Astăzi, toate s-au schimbat; să luăm vremea noastră, așa cum este ea. Eu, unul, cred că progresul civilizației și bunăstarea mulțimii depind de acești trei bărbați, cele trei puteri care fac ca poporul să simtă îndată acțiunea faptelor, a intereselor și a principiilor, cele trei mari consecințe pe care le produc, la o națiune, evenimentele, averile și ideile. Timpul înaintează și aduce cu sine schimbări, proprietățile se rotunjesc sau se micșorează și în toate trebuie să se pună rînduială potrivit cu aceste variate mutații: de aici decurge principiul ordinei. Pentru a civiliza lumea, pentru a crea bunuri, trebuie să convin-

gem masele că interesele particulare se acordă cu cele naţionale care se satisfac prin fapte, interese şi principii.

Aceste trei profesiuni, care duc cu necesitate spre aceste rezultate umane, îmi par a fi astăzi cele mai mari pîrghii ale civilizaţiei; numai ele pot oricînd oferi unui om de bine mijloacele eficace de a îmbunătăţi starea păturilor sărace cu care se află în permanente legături. Dar ţăranul îşi pleacă mai degrabă urechea la omul care-i prescrie o reţetă ca să-i salveze trupul decît la preotul care-i predică despre mîntuirea sufletului: unul îi poate vorbi de pămîntul pe care-l lucrează, celălalt e nevoit să-i amintească despre cele cereşti, de care omul nostru, din nefericire, puţin îi pasă; spun „din nefericire" pentru că dogma vieţii viitoare este nu numai o mîngîiere dar şi un instrument de conducere a oamenilor. Nu-i aşa că religia e singura putere care consfinţeşte legile sociale? Recent, l-am justificat pe Dumnezeu. În lipsa religiei, guvernul s-a văzut nevoit să născocească Teroarea[1] pentru ca legile sale să devină executorii; dar era o teroare omenească — şi a trecut. Dar, domnule, cînd un ţăran cade bolnav şi zace pe un pat mizerabil sau e în convalescenţă, se vede nevoit să asculte nişte explicaţii logice, pe care le înţelege uşor atunci cînd îi sînt limpede înfăţişate. Datorită acestei idei m-am făcut medic. Socoteam cu ţăranii mei, pentru ei; le dădeam numai sfaturi sigure, care-i constrîngeau să recunoască justeţea vederilor mele. Cu poporul nu ne este îngăduit să greşim. Infailibilitatea l-a făcut pe Napoleon — şi ar fi făcut din el un zeu dacă universul n-ar fi auzit că a fost înfrînt la Waterloo. Mahomed a creat o religie după ce a supus a treia parte a globului, numai fiindcă a ferit lumea de spectacolul morţii sale. Pentru primarul din sat şi pentru cuceritor, aceleaşi principii: naţiunea şi comuna alcătuiesc o aceeaşi tur-

[1] E vorba de regimul revoluţionar burghez care a domnit în Franţa în anii 1793—1794.

mă. Pretutindeni, mulțimea e aceeași. Afară de asta, m-am arătat aspru cu cei pe care-i îndatoram din buzunarul meu. Fără această fermitate, toți și-ar fi bătut joc de mine. Țăranii, ca și oamenii din societatea înaltă, sfîrșesc prin a-l disprețui pe cel pe care-l înșală. A fi păcălit — nu înseamnă oare a da dovadă de slăbiciune? Numai forța e în stare să conducă. Niciodată n-am cerut nimănui nici un bănuț pentru consultațiile mele, afară numai de la cei bogați de tot; dar toată lumea cunoaște prețul ostenelilor mele. Prescriu tuturor medicamente, numai celor săraci nu. Dacă țăranii mei nu-mi plătesc, apoi își cunosc datoriile; uneori își liniștesc conștiința aducîndu-mi ovăz pentru cai sau grîu — cînd nu e prea scump. Dar chiar dacă morarul nu mi-ar oferi, drept răsplată a ostenelilor mele, decît niște țipari și încă i-aș spune că e prea darnic pentru o nimica toată; politețea mea se va dovedi rentabilă: la iarnă aș obține din parte-i cîțiva saci de făină pentru săraci. Da, domnule, oamenii ăștia au inimă, dacă nimeni nu-i înăcrește. Astăzi gîndesc mai mult de bine și mai puțin de rău despre ei decît odinioară.

— V-ați dat multă osteneală! spuse Genestas.

— Ba, deloc, răspunse Benassis. Căci nu mă costă mai mult dacă le spun ceva util în loc să le spun fleacuri. Mergînd pe drum cu ei, stînd la taifas, rîzînd, le vorbeam despre ei înșiși. La început, oamenii nu m-au ascultat și a trebuit să mă lupt îndelung cu îndărătnicia lor: eram un burghez[1], iar pentru ei un burghez e un vrăjmaș. Războiul ăsta mă distra. Între a face binele sau a face răul nu există altă deosebire decît pacea conștiinței sau neliniștea ei, pedeapsa aceeași este. Dacă ticăloșii ar voi să se poarte bine, ar deveni milionari în loc să meargă la spînzurătoare, asta-i tot.

— Domnule, strigă Jacquotte intrînd, cina se răcește!

[1] Cu înțelesul de: orășan.

— Domnule, spuse Genestas, oprindu-l pe medic cu un gest, am o singură observație a vă face în legătură cu ceea ce mi-ați spus. Nu am avut prilej să citesc nimic despre războaiele lui Mahomed, așa că nu pot spune nimic despre talentele lui militare; dar dacă l-ați fi văzut pe împărat manevrînd în timpul campaniilor din Franța, îndată l-ați fi luat drept un zeu; și a fost înfrînt la Waterlo tocmai pentru că era mai mult decît un om, făcea prea multă umbră pămîntului și pămîntul s-a cutremurat sub pașii săi, așa să știți. De altminteri, sînt deplin de părerea domniei-voastre în toate celelalte și, dracu să mă ia!, femeia care v-a adus pe lume nu și-a irosit zadarnic vremea.

— Hai strigă Benassis surîzînd, să ne așezăm la masă.

Sufrageria era toată panelată cu lemn și vopsită în cenușiu. Mobilierul consta din cîteva scaune de pai, un bufet, dulapuri, o sobă și faimoasa pendulă a răposatului preot, apoi perdele albe la ferestre. Masa, așternută cu o față albă, nu avea nimic luxos. Vesela era de faianță. Supa consta, după gustul defunctului preot, din bulionul cel mai hrănitor pe care o bucătăreasă l-a putut fierbe și concentra vreodată. Medicul și oaspetele său abia apucaseră să-și mănînce supa cînd, fără veste, un om intră în bucătărie și apoi, cu toată împotrivirea Jacquottei, dădu bùzna în sufragerie.

— Ce s-a întîmplat? întrebă medicul.

— S-a întîmplat, domnule, că doamna Vigneau, cocoana noastră, s-a făcut albă la față, albă de ne-a speriat pe toți!

— Vin îndată, strigă vesel Benassis, mă scuzați că plec de la masă.

Și se ridică. Cu toate stăruințele medicului, Genestas se jură milităreste, aruncîndu-și șervetul, că nu va rămîne la masă fără gazda sa — și, în adevăr, trecu în

salon să se mai încălzească, cu gîndul la mizeriile pe care inevitabil le înduri în toate situațiile în care te poți pomeni pe lumea asta.

Benassis se întoarse curînd și cei doi viitori prieteni se așezară iarăși la masă.

— Mai adineauri v-a căutat Taboureau, spuse Jacquotte stăpînului său, aducînd mîncarea pe care o ținuse la foc.

— Cine s-a îmbolnăvit la el? întrebă medicul.

— Nimeni, domnule; voia o consultație pentru dînsul, zicea, o să mai treacă pe la noi.

— Bine. — Acest Taboureau, continuă Benassis adresîndu-se lui Genestas, este pentru mine un adevărat tratat de filozofie; cînd va veni, să-l cercetați cu luare-aminte, sînt sigur că o să vă intereseze. Era muncitor cu ziua, un om de treabă, strîngător, mulțumindu-se cu puțin, muncind mult. Îndată ce bietul om s-a văzut cu ceva bani, inteligența i s-a dezvoltat; a ținut pas cu mișcarea pe care am imprimat-o acestui sărman canton, căutînd să cîștige și să se îmbogățească. În opt ani a agonisit o avere bunicică; bunicică pentru acest canton. Cred că la ceasul ăsta posedă vreo patruzeci de mii de franci. Dar pun rămășag pe o mie contra unu că nu veți ghici pe ce căi a putut el să agonisească o avere ca asta. S-a făcut cămătar, dar un cămătar atît de abil și cu o metodă atît de bine întemeiată pe interesul tuturor locuitorilor din canton încît pentru mine ar fi curată pierdere de vreme dacă aș încerca să-i conving că nu au nimic de cîștigat de pe urma legăturilor cu Taboureau. Cînd hoțomanul i-a văzut pe toți lucrîndu-și pămînturile, a început a colinda regiunea ca să facă rost pentru cei mai săraci de sămînța necesară. La noi, ca pretutindeni, țăranii, ba chiar și unii fermieri, nu aveau bani să-și cumpere sămînță. Unora, jupînul Taboureau le da cu împrumut un sac de orz pentru care, după recoltă, le lua un sac de secară; al-

tora o baniță de grîu pentru un sac de făină. Astăzi, individul și-a extins în tot departamentul acest ciudat negoț. Dacă nimic nu-l va opri, va ajunge, poate, milionar. Ei bine, domnule, de unde muncitorul cu ziua Taboureau era un flăcău de treabă, îndatoritor, plăcut, gata să dea oricui o mînă de ajutor, pe măsură ce agonisea, domnul Taboureau a început a deveni gîlcevitor, cîrcotaș, disprețuitor. De ce se pricopsea, de ce se înrăia. Așa-i țăranul: dacă trece de la o viață de muncă la o viață mai înlesnită sau dacă devine proprietar de pămînt, se face nesuferit. Există o pătură jumătate virtuoasă și jumătate vicioasă, jumătate învățată și jumătate ignorantă, veșnica deznădejde a guvernelor. Veți avea prilej să cunoașteți puțin spiritul acestei clase în Taboureau, om simplu la înfățișare, ba chiar primitiv, dar întotdeauna profund de îndată ce intră în joc interesele sale.

Un zgomot de pași greoi vesti sosirea cămătarului de cereale.

— Intră, Taboureau! strigă Benassis.

Prevenit de medic, maiorul îl măsură pe țăran din creștet pînă-n tălpi și văzu în Taboureau un om ciolănos, adus de spinare, cu fruntea bombată, foarte încrețită. Chipul scofîlcit părea găurit de doi ochi mici și cenușii, pătați cu negru. Cămătarul avea buzele strînse, iar bărbia-i lungă și ascuțită părea a voi să se apropie de vîrful unui nas ironic, încovoiat. Pomeții obrajilor, ieșiți în afară, erau plini de acele riduri în formă de stea care trădează o viață hoinară și șiretenia geambașului. În sfîrșit, părul îi încărunțise. Era îmbrăcat cu o jiletcă albastră, destul de curată, cu buzunare patrate, umflate deasupra șoldurilor, iar sub pulpanele fluturînde se vedea o vestă albă, înflorată. Rămăsese nemișcat, în picioare, rezemat de un baston cu măciulie. Spre nemulțumirea Jacquottei, un pui de prepelicar îl urmase pe negustorul de grîne și se culcase la picioarele lui.

— Ei, ce mai veste-poveste? îl întrebă Benassis.

Taboureau aruncă o privire bănuitoare spre necunoscutul care sta la masă lîngă medic și spuse:

— Nu e caz de boală, domnule primar; dar dumneavoastră știți să alinați durerile buzunarului ca și pe cele ale trupului și am venit să vă rog pentru o consultație, că am o mică neînțelegere cu un om din Saint-Laurent.

— De ce nu vorbești cu domnul judecător de pace sau cu grefierul lui?

— Vedeți că dumneavoastră sînteți mult mai priceput și aș fi și eu sigur de interesul meu, dacă, mi-ați aproba.

— Dragă Taboureau, bucuros dau consultații medicale gratuite celor săraci, dar n-aș putea cu nici un chip să mă ocup de treburile unui om atît de bogat ca tine. Știința se dobîndește numai cu bani mulți.

Taboureau începu să-și învîrtă pălăria în mîini.

— Dacă vrei sfatul meu, care îți va face economie de mulți bani pe care altminteri ar trebui să-i dai avocaților de la Grenoble — apoi trimite un săculeț de secară văduvei Martin, cea care crește copii de la azil.

— Păi, dacă ziceți dumneavoastră, domnule, cu dragă inimă. Acum să spun ce am pe suflet, dacă nu-l supăr pe domnu'! adăogă el arătînd spre Genestas. — Să vedeți, domnule, continuă el după ce medicul îi făcu semn cu capul, un om din Saint-Laurent, să tot fie vreo două luni de-atunci, mă caută într-o zi: „Taboureau, zice, vinde-mi și mie o sută treizeci și șapte de baniță de orz! — Să-ți dau, zic, că asta mi-e meseria. Le iei acum? întreb. — Nu, zice dînsul, la primăvară, în martie. — Bine! zic." Ne înțelegem noi din preț, bem aldămașul și ne învoim să-mi plătească orzul la prețul cu care s-a vîndut la tîrgul din Grenoble și să i-l dau în martie, afară numai de rămășițele din hambar, bineînțeles. Dar, domnule, prețul orzului începe a crește, și crește și tot crește și se umflă ca o ciorbă care dă în

foc. Eu, care aveam mare nevoie de bani, îmi vînd orzul. Aveam dreptul, nu-i așa, domnule primar?

— Nu, spuse Benassis, orzul nu mai era al tău, tu îl aveai numai în păstrare. Dar dacă prețul orzului scădea, nu-ți sileai cumpărătorul să ți-l plătească după învoială?

— Eu zic, domnule, că poate nu mi-ar fi dat nici un ban, omul acela. La război ca la război! Negustorul, cînd e rost de vreun cîștig, are tot dreptul. Și-apoi, marfa e a ta numai cînd o plătești, nu-i așa, domnule ofițer? că doar se vede că domnul a servit în armată.

— Taboureau, spuse cu gravitate Benassis, va fi rău de tine. Mai curînd sau mai tîrziu, Dumnezeu pedepsește fapta urîtă. Îmi pare rău că un om atît de vrednic, atît de învățat ca tine, un negustor cinstit poate da cantonului exemplu de incorectitudine! Dacă umbli pe la judecăți cu asemenea pricini, te mai poți aștepta ca oamenii săraci să rămînă cinstiți și să nu te fure? Lucrătorii tăi o să-ți fure o parte a timpului pe care ți-l datorează și toată lumea se va strica. Greșești, Taboureau. Orzul era ca și livrat. Dacă omul acela de la Saint-Laurent îl ridica, mai puteai să i-l iei înapoi? Vezi dar că ai vîndut un lucru care nu mai era al tău, orzul se transformase în bani, pe care urma să-i încasezi potrivit cu învoiala... Dar hai, spune mai departe.

Genestas aruncă medicului o privire plină de înțeles, pentru a-i atrage atenția asupra imobilității lui Taboureau. Pe fața cămătarului nici o fibră nu tresărise în timpul acestei predici, obrazul nu-i roșise, ochișorii îi rămăseseră senini.

— Da, domnule, ne-am învoit să-i vînd orzul pe prețul de astă-iarnă, dar eu, unul, cred că nu-i datorez nimic.

— Ascultă, Taboureau, dă-i îndată orzul dacă nu vrei să pierzi încrederea tuturor. Chiar de vei cîștiga un proces ca ăsta, vei fi privit ca un om fără credință, fără cuvînt, fără onoare...

— Hai, nu vă codiți, spuneți-mi de-a dreptul că sînt un ticălos, un netrebnic, un hoț. Între oameni de afaceri se mai spun și vorbe de-astea și nimeni nu se supără. Așa-i în afaceri: fiecare pentru sine.

— Și tu vrei să faci parte dintre cei care merită vorbe de-astea?

— Păi dacă legea e de partea mea...

— Ba legea nu va fi deloc de partea ta.

— Sînteți sigur, domnule, nu, zău, sigur de tot? fiindcă, vedeți dumneavoastră, afacerea e importantă.

— Sînt sigur de tot. Dacă n-aș sta acum la masă, ți-aș citi Codul. Dar dacă vei merge la judecată, vei pierde și nu vei mai pune niciodată piciorul în casa mea; nu pot primi un om pe care nu-l stimez. Vei pierde procesul, auzitu-m-ai?

— Ba nu, ba nu, domnule, n-o să-l pierd, spuse Taboureau. Să știți, domnule, că tocmai omul de la Saint-Laurent îmi datorează mie orzul; eu i l-am cumpărat și el refuză să mi-l livreze. Dar voiam să fiu sigur că voi cîștiga înainte de a mă duce la portărel să înaintez actele.

Genestas și medicul se priviră străduindu-se să-și ascundă surpriza pe care le-o provocase ingenioasa stratagemă la care recursese cămătarul pentru a afla adevărul asupra acestui caz judiciar.

— Atunci, Taboureau, află că omul tău e de rea credință; cu oameni ca dînsul e mai bine să nu ai a face.

— Vai, domnule, dar oamenii ăștia se pricep la afaceri.

— La revedere, Taboureau.

— Omul dumneavoastră, domnule primar și domnule ofițer.

— Ei, ce spuneți, întrebă Benassis după ce cămătarul plecase, așa-i că la Paris omul ăsta ar deveni curînd milionar?

După cină, medicul și oaspetele său trecură din nou în salon, unde, așteptînd ora culcării, discutară toată seara despre război și despre guvern, convorbire în cursul căreia Genestas își exprimă cea mai violentă antipatie împotriva englezilor.

— Domnule, întrebă medicul, pot ști pe cine am onoarea a avea ca oaspe?

— Mă numesc Pierre Bluteau, răspunse Genestas, și sînt căpitan la Grenoble.

— Bine, domnule. Doriți să urmați regimul domnului Gravier? Dimineața, după micul dejun, îi plăcea să mă însoțească în drumurile mele prin împrejurimi. Nu sînt sigur că o să vă facă plăcere chestiunile de care mă ocup eu și care sînt prea vulgare. La urma urmelor, nu sînteți nici proprietar, nici primar în acest sat și nu veți avea nimic nou de văzut în canton, unde toate bordeiele-s la fel; oricum însă, veți lua aer și veți da un rost plimbării dumneavoastră.

— Nu vă puteți închipui cită plăcere îmi face invitația dumneavoastră; eu nu îndrăzneam să vă rog de teamă să nu vă stingheresc.

Maiorul Genestas — pe care vom continua a-l numi astfel, în ciuda pseudonimiei sale calculate — își urmă gazda într-o odaie la etajul întîi, deasupra salonului.

— Ei bine, spuse Benassis, Jacquotte v-a făcut foc. Dacă aveți nevoie de ceva, cordonul soneriei se află la căpătîiul patului.

— Nu cred că-mi va lipsi nici cel mai mărunt lucru, strigă Genestas. Iată și o trăgătoare de cizme. Numai o cătană bătrînă ca mine poate cunoaște prețul unei asemenea scule! — Pe cîmpul de luptă, domnule, de cîte ori n-ai fi în stare de orice numai să faci rost de o sărăcie ca asta... După cîteva marșuri și mai ales după o încăierare, cînd îți se umflă picioarele în cizmele ude și nu le poți scoate cu nici un chip; a, de cîte ori nu

m-au culcat încălțat! Dar cînd ești singur, înduri mai ușor nenorocirea!

Și maiorul clipi din ochi ca să dea acestor ultime cuvinte un fel de profunzime vicleană; apoi începu a privi în jur, nu fără mirare, prin odaia în care totul era confortabil, curat și aproape bogat.

— Ce lux! spuse. Minunată trebuie să fie locuința domniei-voastre!

— Veniți să vedeți, spuse medicul; sîntem vecini, numai scara ne desparte.

Intrînd în locuința medicului, Genestas văzu cu mirare o odaie goală; pe pereți, nimic altceva decît un tapet gălbui cu stele cafenii, pe-alocuri decolorat. Un pat de fier, grosolan lăcuit, cu un polog din lemn și două perdele de stambă cenușie — la picioarele căruia sta un covor îngust și ca vai de el, foarte uzat — părea un pat de spital. La căpătîi se afla o noptieră cu patru picioare și al cărei rulou se închidea și se deschidea cu un zgomot de castaniete. Trei scaune, două fotolii de pai, o comodă din lemn de nuc cu un lighean și o cană străveche, al cărei capac era fixat într-o montură de plumb, completau mobilierul. Vatra căminului era rece, iar sculele necesare pentru bărbierit erau împrăștiate pe pervazul de piatră spoită, în fața unei oglinzi vechi, agățată cu o sfoară. Lespezile, măturate și curate, erau din loc în loc roase, crăpate, găurite. Perdele de stambă cenușie cu franjuri verzi ornau cele două ferestre. Totul, pînă și masa rotundă pe care zăceau în dezordine niște hîrtii, o călimară și cîteva pene, totul, în acest tablou simplu — oarecum decent, datorită Jacquottei care avea grijă să țină odaia cît mai curată — făcea impresia unei vieți aproape monahale, indiferentă față de lucruri și plină de sentimente. Printr-o ușă deschisă, maiorul zări cabinetul în care, fără îndoială, medicul intra foarte rar. Această încăpere era într-o stare foarte asemănătoare cu odaia. Cîteva cărți prăfuite zăceau împrăștiate pe niște rafturi, prăfuite și ele; poli-

țele încărcate cu sticle etichetate arătau că farmacia ocupa mai mult loc decît știința.

— Mă veți întreba de ce se deosebește atît de mult odaia dumneavoastră de a mea, reluă Benassis. Ascultați, m-am rușinat întotdeauna pentru acei care-și găzduiesc oaspeții în poduri, oferindu-le oglinzi dintre cele care te desfigurează pînă-ntr-atita încît, privindu-te, te poți crede fie mai scund, fie mai înalt decît ești, sau bolnav, sau lovit de dambla. Nu sîntem oare datori să ne străduim ca prietenilor noștri locuința lor de o zi să le fie cît mai plăcută? Ospitalitatea îmi pare a fi o virtute, o fericire și un lux totodată; dar, oricum ai privi-o, fără a uita că uneori poate fi o speculă, nu sîntem datori să oferim oaspetelui și prietenului nostru toate bunătățile și tot răsfățul vieții? Pentru domnia-voastră fie deci mobilele cele frumoase, covorul moale, draperiile, pendula, candelabrele și lampa de pat; pentru domnia-voastră luminarea, serviciile Jacquottei care, sînt sigur, v-a adus o pereche de papuci noi, lapte și vasul ei cu jeratic pentru încălzit patul. Cred că veți ședea mai bine ca oriunde în acest fotoliu moale, pe care nu știu unde l-a descoperit defunctul preot; ce-i drept, în orice privință, dacă vrei să cunoști modele ale binelui, ale frumosului, ale confortabilului, trebuie să te adresezi Bisericii. Pe scurt, nădăjduiesc că, în camera dumneavoastră, toate vă vor plăcea. Veți găsi brice bune, un săpun excelent, și toate cele mărunte care-l fac pe om să se simtă bine la el acasă. Dar, scumpe domnule Bluteau, chiar dacă opinia mea despre ospitalitate n-ar explica îndeajuns deosebirea dintre apartamentele noastre, sînt sigur că mîine, cînd veți vedea ce du-te-vino e la mine, veți înțelege deplin de ce camera mea e atît de goală și cabinetul atît de dezordonat. Mai întîi de toate, viața mea nu e o viață cazanieră, sînt veșnic plecat. Dacă rămîn acasă, țăranii vin să mă caute în toată clipa, lor le aparțin cu trupul, cu sufletul și cu locuința mea. Credeți că îmi mai pot face griji din pricina etichetei

sau a pagubelor inevitabile pe care mi le-ar face, fără voia lor, bieții oameni? Luxul se potrivește palatelor, castelelor, saloanelor și odăilor pentru oaspeți. La urma urmelor, acasă nu stau decît cînd dorm; la ce mi-ar servi gătelile bogăției? De altminteri, nici nu bănuiți cît de indiferente îmi sînt toate pe lumea asta!

Stringîndu-și cordial mîinile, cei doi bărbați își urară prietenește noapte-bună și se duseră la culcare. Maiorul, pînă să adoarmă, reflectă îndelung la acest om care, cu fiecare ceas, creștea în ochii săi.

Dis-de-dimineață, dragostea pe care orice cavalerist o poartă calului său îl mînă pe Genestas spre grajd, unde privi cu mulțumire pansamentul pe care Nicole îl făcuse patrupedului.

— Așa de dimineață, domnule maior Bluteau? strigă Benassis care ieșise să-și întîlnească oaspetele. Sînteți un adevărat ostaș: pretutindeni, chiar la țară, vă treziți la sunetul goarnei!

— Vă simțiți bine? îl întrebă Genestas, întinzîndu-i prietenește mîna.

— Niciodată nu mă simt cu adevărat bine, răspunse Benassis pe un ton jumătate trist, jumătate vesel.

— Domnul s-a odihnit? îl întrebă Jacquotte pe Genestas.

— Auzi vorbă! Mai întrebi? Mi-ai așternut ca unei mirese.

Jacquotte păși surîzînd în urma stăpînului său și a ostașului. După ce aceștia s-au așezat la masă, spuse către Nicole:

— Ce om cumsecade, domnul ofițer.

— Cred și eu, mi-a și dat doi franci.

— Mai întîi de toate, spuse Benassis oaspetelui său cînd ieșiră din sufragerie, să vizităm doi morți. Deși medicii rareori acceptă să dea ochi cu pretinsele lor victime, eu vă voi conduce în două case unde veți putea observa un lucru destul de straniu cu privire la natura umană. Veți vedea două scene care vă vor dovedi cît de mult se deosebesc locuitorii de la munte de cei de la cîmp atunci cînd își exprimă sentimentele. O parte a cantonului nostru cuprinde munți înalți; acolo se păstrează niște datini purtînd pecetea unor vremi străvechi și care amintesc de departe unele scene biblice. De-a lungul munților noștri există o linie pe care natura însăși a trasat-o și care desparte două lumi: mai sus, puterea; mai devale, îndemînarea; mai sus, sentimente largi; mai devale, o neîncetată preocupare pentru interesele vieții materiale. Cu excepția depresiunii D'Ajou care, în partea ei dinspre miazănoapte, e populată de imbecili, iar în cea dinspre miazăzi de oameni inteligenți — două neamuri pe care doar un piriiaș le desparte, dar sînt atît de asemănătoare în toate privințele: statură, umblet, înfățișare, datini, ocupații — n-am văzut nicăieri deosebiri atît de mari ca la noi. Situația asta ar trebui să-i facă pe conducătorii unei țări să întreprindă vaste cercetări cu caracter local relative la aplicarea legilor în popor... Dar să mergem, caii ne așteaptă.

Cei doi călăreți ajunseră curînd în fața unei case așezate în acea parte a tîrgului care dă spre munții din jurul mănăstirii Grande-Chartreuse. În pragul casei, care era destul de îngrijită, zăriră un sicriu acoperit cu un lințoliu negru, așezat pe două scaune și străjuit de patru luminări, apoi, pe un scaun de bucătărie, o tavă de aramă cu o crenguță de merișor în agheazmă. Oricine intra în curte, venea de îngenunchea la căpătîiul mortului, rostea un *Tatăl nostru* și stropea coșciugul cu

agheazmă. Deasupra linţoliului negru se ridicau tufele verzi ale unei iasomii plantate lîngă uşă, iar peste brîul casei se întindeau curmeii răsuciţi ai unei viţe care începuse a înfrunzi. O fată mai dădea cu mătura în faţa intrării, pentru a răspunde acelor vagi nevoi de găteală pe care o pretind ceremoniile — pînă şi cea mai tristă dintre toate. Fiul cel mai mare al răposatului, un ţăran tînăr de douăzeci şi doi de ani, sta în picioare, nemişcat, rezemat de uşor. Ochii îi erau plini de lacrimi care se scurgeau pe obraji fără a cădea — sau, poate, şi le ştergea din cînd în cînd pe ascuns. Cînd Benassis şi Genestas intrară în curte — după ce-şi priponiseră caii de unul dintre plopii ce se înălţau de-a lungul unui zid scund peste care priviseră scena — văduva tocmai ieşea de grajd, însoţită de o femeie purtînd o oală plină cu lapte.

— Curaj, sărmană doamnă Pelletier, îi spuse aceasta.

— Vai! draga mea, după ce ai trăit douăzeci şi cinci de ani cu un bărbat, ce grea e despărţirea!

Şi ochii i se umplură de lacrimi.

— Îmi dai cele zece centime? adăogă ea după o pauză, întinzînd mîna către vecina ei.

— A! sigur, era să uit, făcu cealaltă dîndu-i o monedă. Hai, nu mai plînge, vecină. — A! iată-l pe domnul Benassis.

— Ce mai faci, mătuşică, ia spune, te simţi mai bine? întrebă medicul.

— Păi, dragă domnule, spuse ea plîngînd, trebuie să mă simt mai bine, n-am ce face. Îmi zic că barem nu mai suferă, omul meu. A, cît a suferit! — Dar, vă rog, intraţi, domnilor. — Jacques! adu scaune pentru domnii. Haida, mişcă-te. Drace! urneşte-te, că doar n-o să-l reînvii pe bietul tătîne-tău, chiar de-ai rămîne lîngă el o sută de ani! Acum va trebui să munceşti cît doi.

— Nu, nu, femeie, lasă-ţi băiatul în pace, n-am venit să şedem. Ai un flăcău care-ţi va purta de grijă, în stare să ţină loc lui tată-său.

— Treci de te îmbracă, Jacques, strigă văduva, îndată vor veni să-l ridice.

— La revedere, mătușică, spuse Benassis .

— Sărut-mîna, domnilor.

— Vedeți, spuse medicul, aici moartea e privită ca un accident prevăzut, care nu oprește în loc viața de toate zilele a familiilor; nici nu se va ține doliu. De altă parte, doliul nu este nici datină, nici lege, ci mai mult decît atita; e o instituție care decurge din toate legile, a căror respectare purcede dintr-un principiu unic: morala. Aflați că, în ciuda strădaniilor noastre, nici eu, nici domnul Janvier n-am izbutit să-i facem pe țărani să înțeleagă cît de importante sînt ceremoniile publice pentru apărarea ordinei morale. Oamenii noștri, care abia de curînd au obținut drepturi, încă nu-s în stare să priceapă noile relații care trebuie să-i facă a prețui aceste idei generale; pînă acum, ei nu cunosc decît ideea de ordine și de bunăstare fizică; cu vremea, dacă se va găsi cine să-mi continue opera, vom ajunge la principiile care servesc la conservarea drepturilor publice. În adevăr, nu-i de-ajuns să fii om cumsecade, trebuie să și pari. Societatea nu trăiește numai prin idei morale; pentru a dăinui, ea are nevoie de fapte corespunzătoare acestor idei. În cele mai multe comune rurale, dintr-o sută de familii cărora moartea le-a răpit șeful, numai cîțiva indivizi, dintre cei înzestrați cu o sensibilitate vie, vor păstra îndelung amintirea defunctului; toți ceilalți, pînă-ntr-un an, îl vor uita cu totul. Această uitare nu este o mare plagă? Credința este sufletul unui popor, prin ea oamenii își exprimă sentimentele și le înalță dîndu-le un țel; dar fără niște ceremonii vizibile în cinstea unui principiu, nu poate fi credință, prin urmare nici legile umane nu au nici o putere. Conștiința aparține numai divinității, dar trupul e supus legii sociale; iată de ce a renunța la manifestarea durerii, a nu-i învăța pe copii, care încă nu gîndesc, și pe toți cei ce au nevoie de exemple bune, necesitatea de a te supune

legilor printr-o răbdătoare resemnare la poruncile sorții care lovește și alină, care dă și răpește bunurile lumești, e un început de necredință. Mărturisesc că, după ce am trăit zile de batjocoritoare nepăsare, am înțeles prețul ceremoniilor și al datinilor, acela al sărbătorilor familiale, însemnătatea tradițiilor și a solemnităților domestice. Temelia societății omenești va fi întotdeauna familia. În familie se manifestă puterea și legea; în orice caz, acolo trebuie să se deprindă supunerea. Dacă ne gîndim la toate consecințele lor, spiritul de familie și autoritatea pămîntească sînt două principii încă prea slab dezvoltate în noul nostru sistem legislativ. Familia, comuna, departamentul, toată țara noastră depind totuși de ele. Așadar, legile ar trebui să se întemeieze pe aceste trei mari unități. După opinia mea, căsătoria soților, nașterea copiilor, moartea părinților n-ar trebui să prilejuiască prea multe ceremonii. Creștinismul e atît de influent, e atît de adînc înrădăcinat în moravuri tocmai pentru strălucirea cu care apare în împrejurările grave ale vieții pentru a le însoți cu ceremonialul atît de naiv-înduioșător, atît de pompos atunci cînd preotul se ridică la înălțimea venirii lui și cînd știe să slujească potrivit cu sublimul moralei creștine. Odinioară, îmi ziceam că religia catolică nu-i decît o adunătură de prejudecăți și de superstiții abil folosite, cu care orice civilizație inteligentă trebuie să termine o dată pentru totdeauna. Aici însă, mi-am dat seama de necesitatea ei politică și de utilitatea ei morală; aici am înțeles cît e de puternică prin chiar prețul cuvîntului care o denumește. Religia înseamnă *legătură*, iar cultul său, cu alte cuvinte, religia exprimată, constituie, fără îndoială, singura forță care ar putea lega între ele păturile sociale pentru a le da o așezare statornică. În sfîrșit, aici am respirat balsamul cu care credința unge rănile vieții; fără a discuta, am simțit că ea se acordă admirabil cu moravurile pasionate ale națiunilor meridionale. — S-o luăm la deal,

spuse medicul întrerupîndu-se, trebuie să ajungem pe platou. De acolo, se pot zări cele două văi și o să vă bucurați de o frumoasă priveliște. De la o înălțime de vreo trei mii de picioare peste nivelul Mediteranei, vom vedea Savoia și Dauphiné-ul, munții din regiunea Lyon și Ronul. Vom fi pe teritoriul altei comune, al unui sat de munte; acolo veți afla, într-o fermă a domnului Gravier, spectacolul de care v-am vorbit, acel alai natural care concretizează ideea mea despre marile evenimente ale vieții. În acea comună, doliul se poartă cu evlavie. Cei săraci umblă cu cheta ca să-și poată cumpăra haine negre. Într-o asemenea împrejurare, nimeni nu le refuză obolul. Nu trece nici o zi fără ca o văduvă să nu vorbească de cel pierdut — și întotdeauna plîngînd; și, zece ani după ce a lovit-o nenorocirea, la fel ca a doua zi, sentimentele ei sînt deopotrivă de adînci. Acolo obiceiurile sînt patriarhale: autoritatea tatălui este fără limite, cuvîntul lui e lege; mănîncă singur, așezat în capul mesei, soția și copiii îl servesc, cei din jur nu cutează a-i vorbi fără a folosi anumite formule de respect, în fața lui toți stau în picioare și cu capul descoperit. Astfel crescuți, oamenii au instinctul măreției lor. Aceste datini constituie, după părerea mea, o nobilă educație. Drept pentru care, în comuna asta, cu toții sînt, în general, drepți, strîngători și harnici. Fiecare cap de familie obișnuiește, de asemenea, să-și împartă averea copiilor, cînd simte că l-a ajuns vîrsta și nu mai poate munci; iar copiii îl hrănesc. În secolul trecut, un bătrîn de nouăzeci de ani, după ce și-a împărțit averea agonisită celor patru copii ai săi, obișnuia să trăiască trei luni pe an la fiecare dintre ei. După ce a plecat de la feciorul său cel mai mare cu gîndul să se ducă la cel mic, un prieten al său l-a întrebat: „Ei, ce spui, ești mulțumit? — Zău, sînt mulțumit, domnule, îi răspunse moșneagul, m-au ținut ca pe copilul lor". Vorba asta, domnule, a părut atît de remarcabilă unui

ofițer, pe nume Vauvenargues, vestit moralist, care pe-atunci se afla în garnizoană la Grenoble, încît a vînturat-o în mai multe saloane din Paris, unde a fost culeasă de un scriitor, Chamfort. Să știți că la noi se aud adesea cuvinte încă și mai spirituale, numai că nu se găsesc istorici vrednici să le audă...

— Am văzut frați moravi[1], bolarzi[2] în Boemia și în Ungaria, spuse Genestas; sînt creștini care aduc îndeajuns cu muntenii dumneavoastră. Sînt oameni de nădejde, care îndură relele războiului cu o răbdare îngerească.

— Domnule, îi răspunse medicul, cred că viața simplă e cam la fel în toate țările. O singură înfățișare are adevărul. Ce-i drept, viața la țară ucide multe idei, dar mai slăbește viciile și dezvoltă virtuțile. În adevăr, cu cît se aglomerează mai puțini locuitori într-un punct, cu-atîta sînt mai puține crimele, delictele, intențiile rele. Nevinovăția moravurilor depinde mult și de puritatea aerului.

Cei doi călăreți care urcau la pas drumul pietros ajunseră pe înălțimea platoului de care pomenise Benassis. Locul acela se întinde jur-împrejurul unui pisc foarte înalt, dar complet golaș, care-l domină și unde nu se află nici un început de vegetație; creasta e cenușie, despicată în toate părțile, abruptă, inabordabilă; pămîntul roditor pe care-l susțin stîncile se întinde dedesubtul acestui pisc, îmbrățișîndu-l în mod inegal pe o lărgime de vreo cincizeci de hectare. Către miazăzi, privirea cuprinde, într-o despicătură uriașă, versantul francez al munților Maurienne, Dauphiné-ul, stîncile Savoiei și, în depărtare, munții din regiunea Lyon. În clipa cînd Genestas admira priveliștea — luminată cu dărnicie de soarele primăverii — se auziră niște țipete de jale.

— Să mergem, îi spuse Benassis, a început bocetul.

[1], [2] Membri ai unor secte religioase.

Bocetul — așa se numește această parte a slujbei de moarte.

Ostașul zări atunci, pe versantul dinspre apus al piscului, clădirile unei ferme considerabile, construite în formă de careu perfect. Portalul boltit, numai în granit, avea un caracter cu-atît mai măreț, cu cît construcția era străveche, arborii din jur seculari iar în crăpăturile zidurilor încolțiseră buruieni. Clădirea principală era în fundul curții, iar de cele două părți ale ei se aflau hambare, tîrle de oi, grajduri, iesle, șoproane și, drept în mijloc, o mlaștină mare unde putrezea gunoiul. Curtea, al cărei aspect este, de obicei, atît de animat — cînd e vorba de o fermă bogată și de o familie numeroasă — era în clipa asta tristă și tăcută. Poarta spre curtea de găini fiind închisă, păsările rămăseseră în poiată, de unde ciriiturile lor abia se auzeau. Grajdurile de cai, staulele vitelor, toate erau cu grijă ferecate. Drumeagul care ducea spre locuință fusese măturat. Această ordine desăvîrșită, acolo unde de regulă domnea dezordinea, această lipsă de mișcare și tăcerea care plutea într-un loc atît de zgomotos, liniștea muntelui, umbra pe care o lăsa creasta piscului, toate contribuiau să te impresioneze.

Genestas, deși deprins cu emoțiile tari, nu se putu opri să tresară văzînd cum plîng vreo zece-doisprezece bărbați și femei înșirați în dreptul ușii ce da spre sala cea mare și strigînd cu toții: „Stăpînul a murit!" cu o ululitoare unanimitate de ton și în două rînduri, la intervale, în timp ce el străbătea drumul care despărțea portalul de locuința fermierului. După ce ecoul acestui strigăt se stinse, din interior răzbiră gemete și, prin fereastre, se auzi glasul unei femei.

— Nu îndrăznesc să iau parte la atîta durere, spuse Genestas către Benassis.

— Eu obișnuiesc întotdeauna să vizitez familiile îndoliate, răspunse medicul, fie pentru a vedea dacă nu li s-a întîmplat vreun accident provocat de durere, fie

pentru a constata moartea; mă puteți însoți fără a pregeta; de altminteri, scena este atît de impunătoare și vom întîlni acolo atîta lume încît nu veți fi remarcat.

Însoțindu-l pe medic, Genestas văzu în adevăr că prima odaie era plină de rude. Străbătură amîndoi prin această mulțime și se opriră lîngă ușa unui dormitor alăturat sălii celei mari care servea de bucătărie și de loc de întîlnire a întregii familii — ar trebui să spunem a coloniei, căci masa era atît de lungă încît în jurul ei se așezau de obicei vreo patruzeci de persoane. Sosirea lui Benassis întrerupse vorba unei femei înalte, simplu îmbrăcate, cu părul despletit și care — cu un gest grăitor — ținea în mîna ei mîna mortului. Acesta, îmbrăcat în cele mai bune haine ale sale, zăcea țeapăn în patul ale cărui perdele fuseseră date la o parte. Chipul său senin, care părea a fi ajuns în ceruri, și mai ales părul său alb produceau un efect teatral. De cele două părți ale patului stăteau copiii și rudele mai apropiate ale soților, fiecare ramură la locul ei: neamurile văduvei la stînga, cele ale răposatului la dreapta. Bărbați și femei îngenuncheaseră și se rugau, cei mai mulți plîngeau. Împrejurul patului, lumînări aprinse. Preotul parohiei și oamenii lui stăteau în mijlocul încăperii, în jurul sicriului descoperit. Tragic spectacol, să-l vezi pe capul acestei familii alături de un coșciug gata să-l înghită pe veci!

— Vai, iubite stăpîne, spuse văduva arătînd spre medic, dacă nici știința celui mai bun dintre oameni nu te-a putut salva, înseamnă că stă scris, acolo sus, să intri în mormînt înaintea mea! Am pierdut pentru totdeauna pe scumpul meu soț și casa noastră și-a pierdut stăpînul, căci tu erai cu adevărat conducătorul nostru. Vai! toți cei ce te plîng dimpreună cu mine au avut prilej a cunoaște lumina minții tale și tot prețul persoanei tale, dar numai eu, una, știu cît erai de blînd și de răbdător! Vai, iubite bărbate, soțul meu, trebuie să ne despărțim de tine, sprijinul nostru, de tine, binul meu

stăpîn! Şi noi, copiii tăi, căci tu deopotrivă ne iubeai pe toţi, ne-am pierdut cu toţii părintele!

Văduva se aruncă pe trupul mortului, îl strînse în braţe, îl udă cu lacrimi, îl acoperi de sărutări; în timpul acestei pauze, slugile strigară:

— A murit stăpînul!

— Da, reluă văduva, a murit, iubitul de el, care avea grijă de piinea noastră, care semăna şi recolta pentru noi şi veghea la fericirea noastră arătîndu-ne calea vieţii prin poruncile lui pline de blîndeţe; acum pot s-o spun, spre lauda lui: niciodată nu m-a supărat cu nimic, era bun, vrednic, şi răbdător; şi în vreme ce-l chinuiam ca să-i redăm sănătatea: „Lăsaţi-mă, dragii, mei, totul e zădarnic" ne spunea acest om sfînt — cu acelaşi glas cu care ne spusese cîteva zile mai înainte: „Mă simt bine, copii!" Vai, Doamne! şi numai în cîteva zile a pierit bucuria casei şi ni s-a întunecat viaţa cînd a închis ochii cel mai bun dintre oameni, cel mai cinstit, cel mai iubit, om neîntrecut într-ale plugăriei, om care, zi şi noapte, colinda munţii şi care, cînd se întorcea acasă, zîmbea totdeauna soţiei şi copiilor săi. Vai, toată lumea îl iubea! Cînd lipsea de-acasă, eram cu toţii trişti, nici mîncarea nu ne pria. Iar acum ce se va întîmpla cu noi, acum, cînd îngerul nostru păzitor va intra în mormînt încît n-o să-l mai vedem niciodată? Niciodată, scumpii mei! niciodată, rude dragi! niciodată, copii! Da, copiii mei l-au pierdut pe bunul lor tată, neamurile noastre şi-au pierdut ruda, prietenii mei au pierdut un bun prieten, iar eu am pierdut totul, după cum casa şi-a pierdut stăpînul.

Luă mîna mortului, îngenunche ca să-şi poată mai uşor lipi obrazul de ea şi o sărută. Slugile strigară de trei ori:

— A murit stăpînul!

În clipa asta, fiul cel mai mare se apropie de mamă-sa şi-i spuse:

— Mamă, vor veni cei din Saint-Laurent, ar trebui să scoatem vin.

— Fiule, îi răspunse ea în șoaptă, renunțînd la tonul solemn și jalnic în care își exprima sentimentele, iată cheile, acum tu ești stăpînul casei; ai grijă să-i primești așa cum îi primea tată-tău, încît să li se pară că nimic nu s-a schimbat...

— Să te mai privesc o dată în toată voia, iubite bărbate! reluă ea. Dar, vai, tu nu mă mai simți și eu nu pot să te mai încălzesc! A! atîta mai doresc: să te mai pot alina odată spunîndu-ți că, atîta cît voi mai trăi, te voi păstra în inima mea pe care ai bucurat-o, că voi fi fericită la gîndul fericirii noastre trecute și că scumpa ta amintire va pluti întotdeauna în odaia asta. Da, ea va fi veșnic plină de tine, atîta cît va voi Dumnezeu să mai trăiesc. Mă auzi, bărbate iubit? Îți jur că-ți voi păstra patul neatins. Niciodată nu m-am culcat fără tine în el, gol și rece să rămînă deci. Pierzîndu-te, voi pierde tot ce face ca femeia să fie femeie: un stăpîn, un soț, un părinte, un prieten, un bărbat, pe scurt, totul!

— A murit stăpînul, strigară slugile.

În vremea acestui strigăt, care deveni general, văduva luă foarfecii care-i atîrnau la brîu și-și tăie părul, pe care-l puse în mîna soțului său. Se lăsă o tăcere adîncă.

— Gestul ăsta va să spună că nu se va mai căsători niciodată, spuse Benassis. Multe rude așteptau hotărîrea ei.

— Primește, iubite stăpîne! rosti ea cu glasul și inima pline de o simțire care-i emoționă pe toți; du cu tine în mormînt credința pe care ți-am jurat-o. Astfel, vom rămîne uniți pe veci și voi trăi laolaltă cu copiii tăi, din dragoste pentru acești urmași care-ți bucurau sufletul. O, de m-ai putea, auzi, bărbate, comoara mea, și de-ai putea afla că numai datorită ție, care-ai murit, eu voi

trăi spre a împlini sfintele tale porunci și a-ți cinsti amintirea!

Benassis strînse mîna lui Genestas pentru a-l invita să-l urmeze — și ieșiră. Prima sală era plină de lume venită dintr-o altă comună, așezată tot în munți; stăteau cu toții, tăcuți și reculeși, cuprinși parcă și ei de durerea și jalea care se abătuseră peste casă. Cînd Benassis și maiorul trecură pragul, auziră aceste cuvinte pe care unul dintre cei veniți le rosti către fiul defunctului.

— Dar cînd s-a prăpădit?

— Vai, strigă tînărul, care era fiul cel mai mare și avea douăzeci și cinci de ani, nu l-am văzut cînd și-a dat sufletul! Mă chemase la el, dar încă nu sosisem!

Plînsul îl înecă, totuși vorbi mai departe:

— În ajun, îmi spusese: „Băiete, te vei duce la oraș să plătești dările, că în timpul îngropăciunii mele nimeni nu se va mai gîndi la asta și nu vreau să fim în întîrziere cu plata, lucru care niciodată nu mi s-a întîmplat". Părea că se simte mai bine, așa că am plecat. În lipsa mea de-acasă, și-a dat sufletul fără să-i dau ultimul sărut! În ceasul lui din urmă nu m-a avut, ca întotdeauna, lîngă dînsul!

— A murit stăpînul! se auzi.

— Vai! a murit și nu am avut parte nici de ultima lui privire, nici de ultimul lui suspin. Cum am putut să mă mai gîndesc la dări? Nu era mai bine să pierdem toți banii decît să plec de-acasă? Avuția noastră cîntărea oare cît ultimul său rămas-bun? Nu... Doamne! dacă tată-tău e bolnav, nu-l părăsi, Jean, căci te vei căi tot restul vieții tale.

— Dragul meu, îi spuse Genestas, am văzut, pe cîmpurile de luptă, murind mii de oameni — și moartea nu așteaptă niciodată ca fiii lor să vină să-și ia rămas-bun; încît mîngîie-te, nu ești singurul.

— Un tată, stimate domnule, ripostă el izbucnind în lacrimi, un tată atît de bun!

— Slujba de îngropăciune — spuse Benassis con-

ducîndu-l pe Genestas spre acareturile fermei — va dura pînă în clipa cînd trupul va fi așezat în sicriu; și în timpul ăsta, vorbele soției nemîngiiate vor crește în violență și în imagini. Dar pentru ca o femeie să-și îngăduie a vorbi astfel dinaintea unei adunări atît de numeroase, trebuie mai întîi să aibă acest drept, cucerit printr-o viață nepătată. Dacă văduva s-ar putea căi, fie și pentru cea mai mică greșeală, nici n-ar îndrăzni să deschidă gura; altminteri, ar însemna să se osîndească singură, să fie totodată procuror și judecător. Această datină care servește la judecarea și a morților și a viilor — nu e oare sublimă? Doliul nu va începe decît peste o săptămînă, cînd se vor aduna cu toții. În aceste zile, familia va rămîne cu copiii și cu văduva pentru a-i ajuta să-și pună ordine în toate și a-i alina. Adunarea are o mare influență asupra oamenilor, le înăbușă patimile cele rele prin acel respect uman care-i cuprinde pe toți cînd sînt împreună. În sfîrșit, în ziua cînd începe doliul, se face un praznic solemn și toate rubedeniile își iau rămas-bun. Acestea toate sînt lucruri grave, și cel care și-ar nesocoti datoriile pe care i le impune moartea unui cap de familie n-ar avea pe nimeni alături.

În clipa aceasta, medicul deschise ușa grajdului — în dreptul căreia tocmai se afla — și-l pofti înăuntru pe maior.

— Să știi, domnule căpitan, că toate grajdurile noastre s-au reclădit după modelul ăsta. Așa-i că-i splendid?

Genestas nu se putu opri să admire vasta încăpere în care vitele — vacile și boii — erau înșirate pe două rînduri, cu cozile întoarse spre pereții laterali, iar capetele spre mijlocul grajdului în care intrau printr-un interval destul de larg, lăsat între ele și perete; se vedeau, în iesle, capetele lor încornorate și ochii lucitori. Astfel, stăpînul putea ușor să-și treacă în revistă vitele. Nutrețul, pus în șarpanta în care se construise

un fel de planșeu, cădea ușor și fără pierderi în grătarul ieslei. Între cele două șiruri ale ieslei se afla o porțiune pietruită, curată și aerată de curent.

— Iarna, spusese Benassis, plimbîndu-se cu Genestas prin mijlocul grajdului, clăcile și lucrările se fac aici în comun. Se pun mese și astfel toată lumea se încălzește ieftin. Și tîrlele se fac după sistemul ăsta. Nici n-ați crede cît de lesne se deprind vitele cu ordinea; de cîte ori nu le-am admirat cînd se întorceau: fiecare își știe rîndul și face loc celei care trebuie să intre mai întîi. Priviți! între locul vitei și perete există suficient spațiu ca să poată fi mulsă sau țesălată; iar solul este în pantă, încît apele se pot ușor scurge.

— După grajdul acesta putem judeca restul, spuse Genestas; fără gînd de a vă linguși, aveți frumoase rezultate.

— Să nu credeți că s-au obținut fără trudă, răspunse Benassis; dar, nu-i vorbă, și vitele sînt admirabile.

— Adevărat, sînt magnifice, și aveți tot dreptul să vă mîndriți cu ele.

— Acum, spuse medicul după ce încălecase și trecuse pe sub portal, vom străbate terenurile nou desțelenite și lanurile de grîu, acel colțișor al comunei mele pe care l-am numit Beauce.

Timp de vreun ceas, cei doi călăreți străbătură în lung și în lat cîmpul și ofițerul aduse complimente medicului pentru culturile sale atît de frumoase; apoi se întoarseră, de-a lungul munților, pe teritoriul tîrgului, cînd vorbind, cînd tăcuți, după pasul cailor care uneori le îngăduia să vorbească, alteori îi silea să tacă.

— Vă făgăduisem ieri — spuse Benassis cînd ajunseră la o mică trecătoare prin care cei doi călăreți ieșiră în valea cea largă — să vi-l prezint pe unul dintre cei doi ostași care s-au demobilizat după căderea lui Napoleon. Dacă nu mă-nșel, locuiește pe-aproape și se ocupă cu săparea din nou a unui fel de rezervor natu-

ral în care se adună apele de munte și pe care aluviunile l-au astupat. Dar ca să vă dați seama cît este de interesant omul ăsta, nu strică să vă povestesc viața lui... Se numește Gondrin; a fost luat cînd cu rechiziția cea mare din 1792 — avea optsprezece ani pe-atunci — și încorporat la artilerie. A participat, ca soldat de rînd, la campania din Italia sub ordinele lui Napoleon, pe care l-a urmat și în Egipt și s-a întors din Orient după pacea de la Amiens; apoi, sub Imperiu, a fost înregimentat la pontonierii de gardă și a servit fără întrerupere în Germania. Pînă la urmă, bietul om a fost și în Rusia.

— Sîntem oarecum frați, spuse Genestas, am luat și eu parte la aceleași campanii. Trebuia să fii de fier ca să poți rezista la capriciile atîtor climate diferite! Îmi vine să cred că bunul Dumnezeu a acordat brevete de viață lungă celor care sînt încă pe picioare după ce au străbătut Italia, Egiptul, Germania, Portugalia și Rusia!

— Veți avea deci prilej să vedeți un om și jumătate, reluă Benassis. Cunoașteți istoria retragerii, e inutil să vi-o povestesc. Omul ăsta este unul dintre pontonierii de la Berezina; a lucrat la construirea podului peste care a trecut armata; și atunci, pentru a fixa primii stilpi de susținere, a intrat în apă pînă la brîu. Generalul Eblé, care comanda unitățile de pontonieri, n-a putut găsi decît patruzeci și doi de „veterani", cum le zice Gondrin, care s-au oferit pentru treaba asta. Deși generalul a intrat însuși în apă, îndemnîndu-i, încurajîndu-i și făgăduind fiecăruia o pensie de o mie de franci și crucea de război. Primul ostaș care a intrat în Berezina s-a ales cu piciorul smuls din coapsă de un sloi mare de gheață și luat de ape. Ca să înțelegeți mai bine cît de grea a fost treaba asta, să vă spun urmarea: dintre cei patruzeci și doi de pontonieri, astăzi nu mai trăiește decît Gondrin. Treizeci și nouă au pierit la trecerea Berezinei, ceilalți doi și-au sfîrșit viața mizerabil prin spitalele din Polonia. Biet ostașul nostru s-a

întors de la Vilno abia în 1814, după reintrarea Burbonilor. Generalul Eblé, despre care Gondrin nu vorbește decît cu lacrimi în ochi, murise. Pontonierul care devenise surd, infirm, și care nu știa să citească, nici să scrie, a rămas deci fără sprijin și fără apărare... Ajuns la Paris, unde-și cerșea pîinea, s-a adresat birourilor ministerului de război spre a obține — nu pensia de o mie de franci care i se făgăduise, nici crucea de război, ci simplul ajutor de bătrînețe la care avea dreptul după douăzeci și doi de ani de slujbă și nu mai știu cîte campanii; dar nu a putut obține nici solda pe anii din urmă, nici cheltuielile de călătorie, nici pensia. După un an de zadarnice cereri — în care vreme a întins mîna tuturor celor cărora le salvase viața, pontonierul s-a întors aici, întristat peste măsură, dar resemnat. Acest erou necunoscut sapă pămîntul pentru cincizeci de centime stînjenul. Deprins să lucreze în bălți, i se încredințează — după cum singur spune — lucrări de care alți muncitori nu vor să audă. Curățind mlaștinile, săpînd șanțuri de scurgere pe cîmpiile inundate, poate cîștiga pînă la trei franci pe zi. Surditatea îi dă un aer trist; e tăcut din fire, dar plin de suflet. Sîntem buni prieteni. Cinează la mine în zilele cînd se aniversează bătălia de la Austerlitz, nașterea împăratului, dezastrul de la Waterloo și la desert îi ofer un napoleon ca să aibă vin pentru cîteva luni. Sentimentul de respect pe care i-l port este, de altfel, împărtășit de întreaga comună, care ar fi gata să-l întrețină. Muncește mai mult din mîndrie. În orice casă ar intra, este onorat după exemplul meu și poftit la masă. N-am izbutit să-l conving să accepte o piesă de douăzeci de franci decît ca portret al împăratului. Nedreptatea care i s-a făcut l-a rănit adînc, dar mai mult regretă crucea de război decît pensia. Un singur gînd îl alină. Cînd, după ce podurile s-au construit, generalul Eblé i-a înfățișat împăratului pe pontonierii valizi, Napoleon l-a îmbrățișat pe bietul Gondrin care, fără această acoladă,

poate că ar fi acum mort; trăiește numai prin amintirea asta și cu nădejdea că Napoleon se va întoarce; nimic nu-l poate convinge că împăratul a murit și — încredințat precum e că a rămas prizonier la englezi — ar fi în stare să ucidă, sub cel mai mărunt pretext, pînă și pe cel mai cumsecade dintre magistrații Angliei care călătoresc de plăcere.

— Să mergem! să mergem! strigă Genestas, parcă trezindu-se din profunda atenție cu care ascultase spusele medicului, să mergem degrabă, vreau să-l văd pe omul acesta!

Și cei doi cavaleri își struniră caii în trap mare.

— Celălalt ostaș, reluă Benassis, este de asemenea, un om de fier, dintre cei care au îndurat greul campaniilor. S-a hrănit cu hrana tuturor ostașilor francezi: gloanțe, răni, victorii; a trecut prin multe și n-a purtat niciodată decît epoleți de lînă[1]. E un om vesel din fire; îl iubește cu fanatism pe Napoleon, care i-a înmînat crucea pe cîmpul de luptă de la Valutina. Fiind de fel din Dauphinois[2], și-a purtat singur de grijă, de aceea are pensie de vîrstă și solda de veteran. Se numește Goguelat, a luptat ca soldat de infanterie, iar în 1812 a trecut într-o unitate de gardă. Astăzi este un fel de menajeră a lui Gondrin. Amîndoi locuiesc împreună la văduva unui negustor ambulant, căreia îi dau banii lor; femeia îi adăpostește, îi hrănește îi îmbracă, îi îngrijește ca pe copiii ei. Goguelat lucrează ca factor la poșta din comună. În această calitate, comunică populației noutățile din canton și — fiindcă astfel s-a deprins să istorisească — a devenit vorbitor pe la cîrciumi, un fel de povestitor recunoscut; de aceea, Gondrin îl privește ca pe o persoană plină de duh, ca pe un om isteț. Cînd Goguelat

[1] Epoleți de lînă purtau numai gradele inferioare.

[2] Locuitorii din această provincie a Franței au reputația de oameni descurcăreți.

vorbește de Napoleon, pontonierul pare că-i ghicește cuvintele doar după mișcările buzelor. Dacă deseară vor veni la claca ce se va face într-unul din hambarele mele — și dacă vom izbuti să-i vedem fără a fi văzuți — vă voi oferi un spectacol cu o asemenea scenă. Dar iată groapa, numai că nu-l văd pe prietenul meu, pontonierul.

Medicul și maiorul priviră atent în jur, dar nu văzură decît o lopată, un tîrnăcop, o roabă, vesta militară a lui Gondrin lîngă un morman de noroi negru; nici urmă de om pe nici una din albiile bolovănoase peste care veneau apele, — un fel de șanțuri întortocheate, aproape toate umbrite de niște arbuști piperniciți.

— Pe-aici trebuie să fie. — Hei! Gondrin! strigă Benassis.

În clipa asta Genestas zări fumul unei lulele în frunzișul unui grohotiș și-l arătă medicului, cu degetul; acesta strigă din nou. Curînd bătrînul pontonier apăru, îl recunoscu pe primar și coborî pe o potecuță.

— Gondrin, prietene, îi strigă Benassis, făcînd cu palma mîinii un fel de cornet acustic, iată un camarad, un egiptean[1] care vrea să te vadă.

Gondrin ridică repede capul spre Genestas și-i aruncă o privire scrutătoare și cercetătoare, pe care ostașii bătrîni au deprins-o tot cîntărind într-o clipă primejdiile. Văzînd însă panglica roșie a maiorului, își ridică palma, pe tăcute, la tîmplă.

— Dacă micuțul nostru împărat ar trăi, îi strigă ofițerul, ai avea și crucea de război și o pensie frumoasă, căci ai salvat viețile tuturor celor care poartă epoleți și care, la 1 octombrie 1812, se aflau de partea cealaltă a riului; dar, prietene, adăogă maiorul descălecînd și apucîndu-i mîna cu o neașteptată emoție, eu nu sînt ministru de război.

Auzind aceste cuvinte, bătrînul pontonier se îndrep-

[1] Veteran al campaniei din Egipt.

tă de mijloc — după ce-și curățise cu grijă luleaua și o vîrîse în buzunar — și spuse plecîndu-și privirea:

— Eu mi-am făcut datoria, domnule ofițer, dar alții nu și-au făcut-o față de mine. Mi-au cerut acte! „Acte? ... i-am întrebat, citiți comunicatul de pe front, n-rul 29!"

— Trebuie să ceri din nou, camarade. Dacă ai protecție, astăzi e cu neputință să nu afli dreptate.

— Dreptate! strigă veteranul pe un ton care-i făcu să tresară pe medic și pe maior.

Urmă o clipă de tăcere, în care timp cei doi călăreți măsurară din ochi rămășița soldaților de bronz pe care Napoleon și-i alesese pe sprînceană, trîind trei generații. Gondrin era, fără îndoială, un frumos exemplar al acestei mase indestructibile care se frînsese fără să se rupă. Acest bătrîn scund, cu pieptul și umerii neobișnuit de largi, cu fața tăbăcită, brăzdată de riduri, zbîrcită dar musculoasă, mai păstra oarecari urme de marțialitate. În el, totul era aspru: fruntea părea o bucată pătrată de piatră; părul, puțin și cenușiu, cădea slab ca și cînd capul, obosit, ar fi fost fără viață; brațele, acoperite de păr ca și pieptul — care se întrezărea prin deschizătura cămășii ordinare — indica o forță neobișnuită. În sfîrșit, sta proptit pe picioarele-i cam strîmbe ca pe o temelie de neclintit.

— Dreptate? repetă el, dreptate nu mi se va face niciodată. Noi n-avem avocați care să ne ceară drepturile. Și fiindcă trebuie să mîncăm în fiecare zi, spuse lovindu-se cu palma peste stomac, n-avem nici vreme de așteptat. Și fiindcă făgăduielile celor care-și trec viața încălzindu-se prin birouri nu ne pot ține de foame, m-am întors aici să-mi cîștig solda din vistieria comunei, zise izbind cu lopata în mormanul de noroi.

— Dragă camarade, așa nu mai merge! spuse Genestas. Eu îți datorez viața și aș fi nerecunoscător dacă nu ți-aș da o mînă de ajutor! Eu, unul, îmi aduc bine aminte că am trecut pe podul peste Berezina, mai cu-

nosc și o mulțime de vulpoi bătrîni dar cu memoria proaspătă și care mă vor sprijini ca patria să te răsplătească după merit.

— Veți fi învinuit de bonapartism! Nu vă amestecați, domnule ofițer. De altminteri, am trecut la partea sedentară și acum trăiesc aici, în văgăuna asta, ca un cartuș în gaura lui. Ce-i drept, nu mă așteptam — după ce călătorisem pe cămilele deșertului și după ce dădusem pe gît un pahar de vin încălzindu-mă la focul care mistuia Moscova — să mor la umbra pomilor plantați de tata, sfîrși el, apucîndu-se din nou de lucru.

— Bietul bătrîn, spuse Genestas. În locul lui, la fel aș face; nu-l mai avem pe părintele nostru. — Domnule, spuse el către Benassis, resemnarea acestui om mă întristează de moarte; nici nu știe el cît de mult mă interesează, el, care crede, poate, că sînt un netrebnic de galonat, nepăsător la durerile soldatului...

Se întoarse pe neașteptate, apucă mîna pontonierului și îi strigă la ureche:

— Pe crucea de război care-mi strălucește la piept și care odinioară însemna onoare, îți jur că voi face tot ce va fi omenește cu putință ca să-ți obțin o pensie, chiar dacă ar trebui să înfrunt de zece ori refuzul ministrului, chiar dacă ar trebui să cer audiență la rege, la prințul moștenitor și la toate mărimile!

Auzind vorbele astea, bătrînul Gondrin tresări, se uită la Genestas și-l întrebă:

— Ați fost soldat de rînd?

Maiorul înclină din cap. La semnul acesta, pontonierul își șterse palma, luă mîna lui Genestas, i-o strînse din toată inima și-i spuse:

— Domnule general, în clipa cînd am intrat în apă, acolo, am renunțat la viață ca să salvez armata; este o minune că mai sînt viu. Ascultați, să vă spun una: de cînd omul nostru[1] a fost mazilit, nimic nu-mi mai

[1] Napoleon.

place. Pînă la urmă, am ajuns aici, adăogă el vesel, arătînd pămîntul, am de luat douăzeci de mii de franci care mi se plătesc cu amănuntul, cum spunea cineva!

— Camarade, îi spuse Genestas, emoționat de sublimul acestei iertări, te vei bucura cel puțin de singurul lucru pe care nu mă poți opri să ți-l dăruiesc.

Maiorul se lovi cu palma peste piept, privi o clipă la pontonier, încălecă și-și continuă drumul alături de Benassis.

— Asemenea cruzimi administrative instigă războiul sărăcimii împotriva celor bogați, spuse medicul. Cei care deocamdată dețin puterea nu gîndesc niciodată serios la urmările inevitabile ale unei nedreptăți care se face unui om din popor. Un om sărac, nevoit a-și cîștiga pîinea cea de toate zilele, nu luptă multă vreme, e adevărat; dar vorbește și găsește ecouri în toate inimile care suferă. O singură nedreptate se multiplică prin numărul celor care se simt loviți de ea. Această drojdie fermentează. Și asta încă nu-i totul; răul e și mai adînc. Nedreptățile întreține în popor o ură ascunsă împotriva celor de sus. Burghezul devine și rămîne dușmanul celui sărac, și furtul nu mai e considerat un delict sau o crimă, ci o răzbunare. Dacă, în loc să facă dreptate celor mărunți, un funcționar îi maltratează și nesocotește drepturile lor cîștigate, cum mai putem pretinde unor nefericiți care n-au nici de pîine să se resemneze cu truda lor și să respecte proprietatea?... Mă cutremur gîndindu-mă că un mic funcționar, dintre cei care scutură de praf niște dosare, se bucură de pensia de o mie de franci făgăduită lui Gondrin. Și se mai găsesc oameni, printre cei care n-au măsurat niciodată adîncimea suferințelor, gata să condamne excesele răzbunărilor populare! Din ziua cînd numărul nefericirilor individuale provocate de guvern îl întrece pe acela al binefacerilor, răsturnarea sa depinde numai de o întîmplare; răsturnîndu-l, poporul se răfuiește

în felul lui. Un bărbat de stat ar trebui să aibă întotdeauna în fața ochilor imaginea dreptății avînd la picioarele ei sărăcimea pentru care a fost imaginată.

Ajungînd pe teritoriul tîrgului, Benassis zări doi oameni care mergeau pe drum — și-i spuse maiorului, care de o bucată de vreme călărea cufundat în gînduri:

— Ați văzut mizeria resemnată a unui ostaș veteran; acum veți vedea mizeria unui agricultor bătrîn. Iată un om care toată viața a săpat, a arat, a semănat, a recoltat pentru alții.

Genestas zări atunci un biet bătrîn care mergea pe drum alături de o bătrînă. Omul părea a suferi de vreo sciatică și pășea anevoie, încălțat cu niște saboți de lemn ca vai de lume. Pe umăr purta o desagă în care se legănau cîteva unelte ale căror cozi, înnegrite de o îndelungă folosire și de sudoarea palmelor, făceau un zgomot ușor; într-un buzunar al desăgii se afla o bucată de pîine, cîteva cepe și cîteva nuci. Picioarele sale păreau strîmbe. Spinarea încovoiată de atîta muncă, îl silea să umble aplecat, de aceea, pentru a-și păstra echilibrul, se sprijinea într-un băț lung. Părul, alb ca neaua, ieșea de sub borurile unei pălării mizerabile, decolorată de intemperiile tuturor anotimpurilor și cîrpită cu ață albă. Îmbrăcămintea, de pînză grosolană și numai petice, oferea ochiului multe culori contrastante. Era un fel de ruină umană, căreia nu-i lipsea nici una din însușirile care fac ca ruinele să fie atît de mișcătoare. Soția lui, ceva mai dreaptă decît dînsul, dar îmbrăcată tot în zdrențe, purtînd pe cap o bonetă ordinară, ducea în spinare un vas de gresie, rotund și plat, legat cu o curea petrecută prin toartele lui. Auzind tropotul cailor, își ridicară capetele și, recunoscîndu-l pe Benassis, se opriră în drum. Acești bătrîni — unul ologit de trudă, celălalt, credincioasa lui soață, dărîmată și ea — aveau, amîndoi, chipuri cu trăsăturile

stricate de zbîrcituri, pielea înnegrită de soare și înăsprită de vînturi și ploi, încît te durea inima să-i privești. Chiar dacă povestea vieții lor nu le-ar fi fost săpată de chinuri, ai fi putut-o ghici după atitudinea lor. Amîndoi trudiseră necurmat și necurmat suferiseră împreună, împărțindu-și multele dureri și puținele bucurii; păreau a se fi deprins cu soarta lor nefericită cum se învață pușcăriașul cu ocna; în ei totul era numai simplitate. Fețele lor nu erau lipsite de un fel de sinceritate voioasă. Cercetîndu-i atent, viața lor monotonă — soarta atîtor sărmane ființe — părea aproape de invidiat. Se vedea că știu ce e durerea, dar nu și tristețea.

— Și așa, dragă moș Moreau, nu te lași de muncă?

— Nu mă las, domnule Benassis. Pînă să mor, mai desțelenesc eu un deal sau două, răspunse vesel mușneagul — și ochii lui mici, negri se însuflețiră.

— Ce cară soția dumitale, vin? Trebuie barem să bei un pahar, dacă nu vrei să te odihnești.

— Să mă odihnesc! mi-ar fi urît. Cînd stau la soare și sap pămîntul, soarele și aerul parcă-mi dau viață. Iar vinul — că vin este, domnule — mulțumită dumneavoastră l-am putut cumpăra pe nimica toată de la domnu' primar din Courteil. A! să nu vă faceți că nu știți, că am aflat noi.

— Lasă asta... La revedere, mătușico. Astăzi lucrați la proprietatea lui Champferlu, nu-i așa?

— Da, domnule, chiar acolo, aseară am început lucrul.

— Spor la muncă! spuse Benassis. Cred că sînteți cît se poate de mulțumiți cînd priviți muntele ăsta, pe care singuri l-ați desțelenit aproape tot!

— Adevărat, da, domnule, răspunse bătrîna, noi l-am muncit! Ne-am cîștigat cu vîrf și îndesat dreptul să mîncăm o pîine.

— Ați văzut? îi spuse Benassis lui Genestas. Munca, agricultura, iată evanghelia săracilor. Uncheașul ăsta

s-ar crede dezonorat să intre în spital sau să cerșească; ține să moară cu sapa în mînă, în aer liber, la soare. Nu, zău, e plin de mîndrie! Deprins să muncească, munca a devenit însăși viața lui; dar nici de moarte nu se teme! e un adevărat filozof, deși nu-și dă seama. Bătrînul Moreau mi-a dat ideea să întemeiez în acest canton un azil pentru plugari, pentru muncitori, în sfîrșit pentru oamenii de la țară care, după ce-au trudit toată viața, au ajuns la o bătrînețe cinstită și săracă. Domnule, n-am prevăzut niciodată că voi face o avere care, personal, îmi este folositoare. Omul dezamăgit se mulțumește cu puțin. Numai traiul leneșilor e scump, poate că a consuma fără a produce nimic înseamnă, pur și simplu, un furt social. Aflînd despre discuțiile care s-au purtat, după căderea lui, în legătură cu pensia sa, Napoleon a declarat că nu are nevoie decît de un cal și un scud pe zi. Stabilindu-mă aici, am renunțat la avere. Mai tîrziu însă, a trebuit să recunosc că banii înseamnă putere și că sînt necesari pentru a face binele. De aceea, prin testament, am lăsat casa mea pentru întemeierea unui azil în care nefericiții bătrîni fără adăpost și care nu sînt atît de mîndri ca Moreau, să-și poată sfîrși zilele. Apoi, am hotărît ca o anumită parte din renta de nouă mii de franci pe care mi-o aduce pămîntul și moara să fie destinată ajutoarelor la domiciliu care se vor da — în iernile prea aspre — locuitorilor realmente nevoiași. Acest așezămînt va sta sub supravegherea consiliului orășenesc și a preotului care-l va conduce ca președinte. Astfel, averea pe care întîmplător am agonisit-o în acest canton va rămîne tot aici. Regulamentul de funcționare a așezămîntului este cuprins în testamentul meu; ar fi plicticos să vi-l repet, ajunge să vă spun că am prevăzut totul. Am avut grijă să creez un fond de rezervă care în viitor va permite comunei să acorde cîteva burse copiilor care ar dovedi aptitudini pentru meșteșuguri sau pentru învățătură. Astfel, chiar cînd eu nu voi mai fi, opera mea

civilizatoare va continua. Vedeți, căpitane Bluteau, cînd începem o treabă, este în noi ceva care parcă nu ne îngăduie să n-o ducem pînă la capăt. Această nevoie de ordine și de perfecțiune este unul dintre semnele cele mai evidente ale destinului. Acum să ne grăbim, trebuie să-mi termin inspecția și mai am de văzut șase bolnavi.

După ce o bucată de vreme au călărit la trap fără a vorbi, Benassis spuse rizînd către însoțitorul său:

— Vai! căpitane Bluteau, m-ați făcut să vă povestesc cîte-n lună și-n stele, fără să-mi spuneți nimic despre viața dumneavoastră, care sînt sigur că e interesantă. Un ostaș de vîrsta dumneavoastră a trecut prin multe, încît are ce istorisi.

— Viața mea, răspunse Genestas, e viața de ostaș. Toți militarii seamănă între ei. Și fiindcă n-am comandat niciodată, ci am luptat la rînd cu toți, primind sau dînd lovituri de spadă, am trăit ca toată lumea. Am cutreierat locurile pe unde ne-a condus Napoleon și am luat parte, în linia întîi, la toate luptele gărzii imperiale. Evenimentele se cunosc. Am îngrijit de cai, uneori am suferit de foame și de sete, am luptat cînd mi s-a ordonat, asta-i viața de ostaș. Simplu ca bună-ziua, nu? Uneori, noi știți, dăm adevărate bătălii pentru un cal despotcovit care ne lasă în drum. La drept vorbind, am văzut atîtea țări, încît m-am deprins să colind lumea și am văzut atîția morți încît nu mai pun nici un preț pe propria mea viață.

— Cu toate astea, în anumite momente ați fost personal în primejdie și aceste întîmplări deosebite ar fi interesante cînd mi le-ați istorisi.

— Poate, răspunse maiorul.

— Haide, povestiți-mi ceea ce v-a emoționat mai mult. Nu vă temeți, spuneți! n-o să vă învinuiesc de lip-

să de modestie, chiar dacă mi-ați vorbi despre o faptă eroică. Cînd sîntem siguri că acei cărora ne destăinuim ne înțeleg, simțim un fel de plăcere să spunem: „Iată ce-am făcut".

— Fie, o să vă vorbesc de o întîmplare care, uneori, îmi provoacă remușcări. În răstimpul celor cincisprezece ani cît am luptat, nu mi s-a întîmplat niciodată să ucid pe cineva — afară numai de cazurile de legitimă apărare. Înaintam în linie, încărcam armele; dacă nu-i dăm peste cap pe cei din față, apoi nici aceștia nu pregetă să ne umple de sînge: deci, trebuie să ucizi ca să nu fii ucis și conștiința e împăcată. Dar, scumpe domnule, mi s-a întîmplat odată, într-o împrejurare deosebită, să dau de pămînt cu un camarad. Reflectînd mai apoi la ceea ce făcusem, isprava asta m-a îndurerat și suferința acelui om uneori nu-mi dă pace. Dar să vedeți... S-a întîmplat pe cînd ne retrăgeam din Moscova. „Marea armată"[1] arăta acum mai degrabă ca o turmă de vite sleite de oboseală. Nici disciplină, nici drapele! fiecare era de capul lui, iar împăratul, pot s-o spun, își dădea și el seama că nu mai are nici o putere. Poposind la Studzianka, un sătuc mai sus de Berezina, am dat de niște hambare și cotețe numai bune de jefuit, de cartofi îngropați în pămînt și de sfeclă. De o bucată de vreme nu mai văzusem case, nici provizii și armata s-a ospătat după pofta inimii. Primii veniți, vă dați seama, devoraseră totul. Eu am sosit printre cei din urmă. Din fericire pentru mine, eram mai mult obosit decît flămînd. Văd un șopron, intru, găsesc acolo vreo douăzeci de generali, ofițeri superiori, toți, fără exagerare, oameni cu merite mari: Junot, Narbonne, aghiotantul împăratului, cu un cuvînt, căpeteniile cele mai de seamă ale armatei. Erau și cîțiva soldați de rînd, care însă nu ar fi cedat așternutul lor de paie

[1] Denumire dată armatei lui Napoleon în timpul campaniei împotriva Rusiei.

unui mareșal al Franței. Unii, care nu găsiseră loc, dormeau de-a-n-picioarelea, rezemați de pereți, alții lungiți pe jos și, cu toții, atît de înghesuiți unii în alții ca să-și țină de cald, încît zadarnic căutam un ungher să mă culc și eu. Pășeam pe o dușumea de trupuri omenești: unii bombăneau, alții nu spuneau nimic, dar nici unul nu se clintea. Nu s-ar fi urnit de la locurile lor nici ca să se ferească de un obuz de tun, dar acolo nimeni nu era ținut să respecte legile bunei creșteri puerile și cinstite. În sfîrșit, zăresc în fundul șopronului un fel de pod unde nimeni nu se gîndise — sau, poate, nu avusese puterea — să se urce; mă cațăr, îmi aștern și, după ce mă întind cît eram de lung, mă uit la mulțimea de oameni culcați ca viteii. Această tristă priveliște mă face aproape să rîd. Unii rontăiau niște morcovi înghețați, arătînd un fel de plăcere animalică, generalii înveliți în șaluri mizerabile sforăiau de se cutremura șopronul. O cetină de brad aprinsă lumina încăperea și dacă totul ar fi luat foc, nimeni nu s-ar fi ostenit să-l stingă. Mă culc pe spate și înainte de a aținea, mai arunc o privire în sus: văd că grinda pe care se sprijinea acoperișul și care susținea birnele se mișcă încetișor de la răsărit spre apus. Blestemata de grindă juca de ți-era mai mare dragul. „Domnilor, le spun, cineva vrea să se încălzească pe socoteala noastră." Grinda era gata-gata să se prăbușească. „Domnilor, domnilor, o să pierim cu toții, uitați-vă la grinda asta!" strig cît pot de tare ca să-mi trezesc camarazii. Domnule, s-au uitat cu toții la grindă; dar cei care dormeau au continuat să doarmă, iar cei care mîncau nici măcar nu mi-au răspuns. Văzînd cum stau lucrurile, m-am hotărît să-mi părăsesc culcușul, cu riscul să mi-l ocupe altcineva, căci trebuia să salvez grămada aceea de eroi. Așadar ies, dau ocol șopronului și văd un lungan de șvab care, cu oarecare entuziasm, trăgea de grindă. „Ho! ho! îi strig, făcîndu-i semn să lase grinda. — *Gehe mir aus dem*

Gesicht oder ich schlag dich tot![1] urlă el. — A, așa? *Ghie mir auz dem ghezit?* îi răspund, nici vorbă de asta!" Pun mîna pe arma lui, pe care o pusese deoparte, îi dau cu ea în cap, mă întorc la culcușul meu și mă culc. Asta-i tot.

— Dar era un caz de legitimă apărare aplicată împotriva unui om, spre folosul tuturor, deci nu aveți de ce să vă căiți, spuse Benassis.

— Ceilalți, continuă Genestas, și-au spus că e o toană de-a mea; o fi fost toană, numai că mulți dintre ei trăiesc astăzi tihnit, în case frumoase, fără ca recunoștința să le încarce sufletul.

— Oare dumneavoastră faceți binele numai pentru a încasa acea enormă dobîndă care se numește recunoștință? întrebă Benassis rîzînd. Asta ar fi curată cămătărie.

— Ba nu, știu și eu că meritul unei fapte bune stă în absența oricărui profit; dacă te lauzi cu ea, dobîndești o rentă de amor-propriu care face cît și recunoștința. Cu toate astea, dacă omul cumsecade ar tăcea întotdeauna, beneficiarul n-ar vorbi niciodată de binele care i s-a făcut. În sistemul dumneavoastră, poporul are nevoie de exemple; dacă toți ar tăcea, cum ar mai afla el acele exemple? Încă ceva! Dacă bietul pontonier care a salvat armata franceză — și care n-a avut niciodată prilej să flecărească despre aceasta cu folos — n-ar avea încă brațe zdravene, oare conștiința lui l-ar putea hrăni? ... Răspunde, filozofule.

— Poate că în morală nimic nu-i absolut, răspunse Benassis; dar ideea asta e periculoasă, ea îngăduie egoismului să interpreteze cazurile de conștiință în beneficiul interesului personal. Ascultă, căpitane: nu ți se pare că cel ce respectă cu strictețe principiile moralei este superior celui ce se depărtează de ele, fie chiar de nevoie? Pontonierul nostru, infirm și muritor de foame,

[1] În germană: Piei din ochii mei sau te omor!

nu este la fel de sublim ca Homer? Viața omenească este fără îndoială o încercare supremă atît pentru virtute cît și pentru geniu, calități pe care o lume mai bună le cere deopotrivă. Virtutea, geniul, îmi par a fi cele mai frumoase două forme ale devotamentului deplin și constant cu care Cristos i-a deprins pe oameni. Geniul rămîne sărac în vreme ce luminează omenirea, virtutea tace în vreme ce se jertfește pentru binele obștesc.

— De acord, domnule, spuse Genestas; numai că pămîntul e locuit de oameni, nu de îngeri și noi nu sîntem niște perfecțiuni.

— Aveți dreptate, răspunse Benassis. În ce mă privește, am abuzat peste măsură de libertatea de a greși... Dar nu trebuie oare să năzuim spre perfecțiune? Virtutea nu este oare pentru suflet un ideal frumos pe care trebuie să-l contemplăm neîncetat ca pe un model ceresc?

— *Amin*, spuse ostașul. Trebuie să recunosc, omul virtuos este mare lucru; dar să recunoaștem că virtutea e o divinitate care-și poate îngădui să mai flecărească un pic, cu voia domniei-tale.

— Vai domnule, spuse medicul, surîzînd cu un fel de melancolie amară, dumneata ai indulgența celor care trăiesc împăcați cu ei-înșiși, în vreme ce eu, unul, sînt neîndurător ca omul care are multe păcate de plătit...

Cei doi călăreți ajunseră în fața unui bordei așezat pe malul pîrîului. Medicul intră, iar Genestas rămase în prag uitîndu-se cînd la priveliștea peisajului răcoros, cînd în interiorul bordeiului, unde se afla un bărbat culcat. După ce-și examină bolnavul, Benassis strigă deodată:

— Nu vreau să mai intru aici, auzi, femeie? dacă nu faci ce-ți spun eu! I-ai dat pîine bărbatului tău, vrei să-l omori? Bată-te să te bată, să știi că dacă-i mai dai

altceva decît zeamă de pir, nu-ți mai calc pragul, n-ai decît să-ți cauți alt medic.

— Dar, dragă domnule Benassis, bietul om țipa de foame și cînd rabzi de două săptămîni...

— Vrei să mă asculți sau ba? Dacă-i mai dai măcar un singur dumicat fără voia mea, îl omori, auzitu-m-ai?

Nu-i mai dau nimic, scumpe domnule... E mai bine acum? spuse ea însoțindu-l pe medic.

— Deloc, dîndu-i să mănînce i-ai agravat starea. Nu vrei să pricepi odată, femeie încăpățînată, că bolnavii puși la dietă nu au voie să mănînce orice? — Ce îndărătnici sînt țăranii! adăogă Benassis către ofițer. Dacă un bolnav postește cîteva zile, îl cred mort și-l îndoapă cu ciorbă și cu vin. Nenorocita asta de femeie era gata să-și bage omul în mormînt.

— Să-mi bag omul în mormînt pentru o bucată de pîine muiată în vin!

— Pentru atîta, femeie. Mă mir că l-am mai găsit în viață după pîinea cu vin pe care i-ai servit-o. Nu uita să faci întocmai ce ți-am spus.

— Vai, domnule, mai bine mor decît să fac altfel.

— Bine, om vedea... Mîine seară mă întorc să-i iau sînge. — Să ne continuăm drumul pe jos de-a lungul pîrîului, spuse Benassis lui Genestas; de-aici pînă la casa unde mă duc nu e drum pentru cai. Băiețașul omului ăstuia ne va păzi caii. — Ce frumoasă e valea noastră! continuă el, nu-i așa că e ca un parc englezesc? Ne ducem acum la un lucrător nemîngîiat de moartea unuia dintre copiii săi. Fiul său mai mare, nevîrstnic încă, a ținut în timpul ultimului seceriș să lucreze la rînd cu bărbații; bietul copilandru a muncit peste puteri și, către sfîrșitul toamnei, s-a prăpădit de slăbiciune. Pentru prima oară întîlnesc sentimentul patern atît de dezvoltat. De obicei, țăranii deplîng la moartea copiilor pierderea unui lucru folositor care face parte din averea lor, încît regretul e în raport cu vîrsta. Devenit adult, copilul este un capital pentru tatăl său. Dar

bietul om de care-ți vorbesc își iubea cu adevărat fiul. „Nimic nu-mi poate alina durerea!" mi-a spus el într-o zi cînd l-am întîlnit la cîmp, stînd nemișcat, uitînd de muncă, rezemat în coasă, ținînd în mînă cutea pe care o luase pentru a-și ascuți fierul și de care nu se slujea. De-atunci, nu mi-a mai vorbit de durerea lui, dar a devenit tăcut și bolnăvicios. Astăzi, una dintre fetițele lui e bolnavă...

Tot vorbind, Benassis și oaspetele său ajunseră la o căsuță așezată lîngă stăvilarul de pămînt al unei mori. Acolo, sub o salcie, zăriră un bărbat de vreo patruzeci de ani care sta în picioare și mînca pîine cu usturoi.

— Ei, Gasnier, ce face mititica, se simte mai bine?

Nu știu, domnule, răspunse omul cu un aer întunecat, o să vedeți dumneavoastră, nevastă-mea e lîngă dînsa. Cu toate îngrijirile dumneavoastră, tare mă tem că moartea s-a mutat la mine ca să-mi răpească totul.

— Moartea nu se mută la nimeni, Gasnier, n-are ea timp de așa ceva. Nu-ți pierde nădejdea.

Benassis intră în casă, urmat de tatăl bolnavei. După o jumătate de oră ieși, însoțit de mama copilei, căreia îi spuse:

— Nu te neliniști, fă ceea ce-ți spun eu, fetița a scăpat de pericol... — Dacă vizitele mele te plictisesc, spuse apoi medicul încălecînd, aș putea să te însoțesc pînă la cotitura drumului spre comună, ca să te întorci.

— Nu, zău, nu mă plictisesc.

— Dar nu vei vedea decît bordeie, care sînt toate la fel; nimic nu e mai monoton la vedere decît cîmpia.

— Să pornim, zise ofițerul.

Timp de cîteva ceasuri colindară astfel regiunea, străbătînd cantonul de-a latul pînă către seară cînd se întoarseră în partea de lîngă comună.

— Acum trebuie să mă îndrept într-acolo, spuse medicul către Genestas, arătîndu-i un loc unde creştea un pîlc de ulmi. Copacii aceia au vreo două sute de ani, adăogă el. Acolo locuieşte o femeie pentru care un băiat a venit ieri, pe cînd cinam, să mă caute, spunîndu-mi că s-a făcut albă.

— Este ceva primejdios?

— Nu, spuse Benassis, e un efect al sarcinii. Femeia este în ultima lună. Deseori, în perioada asta, unele femei fac spasme. Totuşi, din prudenţă, e necesar să o vizitez ca să mă conving că nu a survenit nimic alarmant; pe femeia la care mergem, chiar eu am s-o ajut să nască. Cu prilejul ăsta, am să-ţi arăt una dintre industriile noastre noi, o cărămidărie. Drumul e frumos, vrei să galopăm?

— Calul domniei-tale nu va rămîne în urmă? întrebă Genestas strigînd calului său: — Galop Neptun!

Într-o clipită, ofiţerul zbură la o sută de paşi şi dispăru într-un nor de praf; dar, cu toată viteza calului său, îl simţi pe medic alături. Benassis mai spuse o vorbă calului său şi-l întrecu pe maior, care nu-l ajunse din urmă decît la cărămidărie, în clipa cînd medicul îşi priponea liniştit calul de bulumacul unei uluci.

— Să te ia dracu! strigă Genestas privind calul care nu asudase, nici nu fornăia. Dar ce fel de cal ai?

— A! răspunse medicul rîzînd, l-ai luat drept o gloabă. Deocamdată, povestea acestui frumos patruped ne-ar răpi prea mult timp; atîta pot să-ţi spun: Rustan e un african veritabil, originar din munţii Atlas. Un cal african nu-i mai prejos de un cal arab. Al meu urcă munţii în galop mare fără să asude şi aleargă în trap, fără să se poticnească, de-a lungul prăpăstiilor. De altfel, e un dar binemeritat. Un părinte şi-a închipuit că mă poate răsplăti astfel pentru viaţa fiicei lui, una dintre cele mai bogate moştenitoare din Europa, pe care am descoperit-o muribundă pe o şosea din Savoia. Dacă ţi-aş povesti cum am vindecat-o pe fata aceea, ai

zice că sînt un șarlatan. ... Ia, ia! auzi zurgălăi de cai și zgomot de căruță pe drumeag? Hai să vedem dacă, din întîmplare, nu e Vigneau însuși — și dac-o fi el, să te uiți cu atenție la dînsul!

Curînd ofițerul zări patru cai enormi cu harnașamente ca acelea pe care le folosesc agricultorii cei mai bogați din Brie[1]. Fundițele de lînă, zurgălăii, chingile sclipeau de curățenie. În căruța încăpătoare, vopsită albastru, se afla un băietan bucălat, ars de soare, și care fluiera ținîndu-și biciul ca pe o armă la paradă.

— Nu, băiatul nu-i decît căruțașul, spuse Benassis. Observă, rogu-te, că bunăstarea industrială a stăpînului se vede în toate, chiar și în căruța acestui cărăuș! E semnul unei inteligențe comerciale care se întîlnește destul de rar în fundul satelor!

— Da, da, toate sînt foarte dichisite, replică ofițerul.

— Află că Vigneau posedă două echipaje la fel. Pe deasupra, mai are și un căluț iute la fugă, pe care-l călărește cînd umblă după treburi, căci și-a extins foarte departe negustoria; și cînd te gîndești că acum patru ani omul ăsta nu avea nici de unele! ba nu, mă înșel, avea datorii ... Dar să intrăm.

— Băiete, spuse Benassis căruțașului, doamna Vigneau e acasă?

— E în grădină, domnule, am văzut-o peste ulucă; o anunț îndată că ați venit.

Genestas îl urmă pe Benassis, și străbătură împreună un teren vast, împrejmuit de un gard. Într-un colț, se aflau grămezi de caolin și de argilă, necesare la fabricarea țiglelor și a plăcilor; în altă parte, se înălțau îngrămădite legături de vreascuri și lemne de foc pentru a încălzi cuptorul; mai departe, pe un teren împrejmuit cu un gard de nuiele, mai mulți lucrători mărunțeau bolovani albi sau frămîntau pămîntul pentru cărămizi; drept în fața intrării, sub ulmii cei mari, era fa-

[1] Mică regiune la est de Paris.

brica de țigle rotunde și patrate, vast atelier în aer liber care se întindea pînă la uscătorie, iar departe se vedea cuptorul cu gaura lui adîncă, lopețile lungi, drumul negru și scobit. Pe lîngă aceste construcții se afla o clădire cu înfățișare destul de mizeră, care servea drept locuință familiei și la care se adăogaseră remize, grajduri, staule, șure. Orătănii și porci umblau de colo pînă colo pe terenul cel vast. Curățenia care domnea pretutindeni și bunăstarea acareturilor mărturiseau spiritul gospodăresc al stăpînului.

— Predecesorul lui Vigneau, spuse Benassis, era un nenorocit, un leneș care nu știa decît de băutură. Fusese cîndva lucrător, își cunoștea meseria, dar își făcea mendrele și bună pace; de altfel, nu muncea, nici nu avea spirit comercial. Dacă nimeni nu venea să-i ceară mărfurile, ele rămîneau nevîndute, se deteriorau și se pierdeau. Încît ajunsese muritor de foame. Nevastă-sa, care se prostise din pricina maltratărilor la care o supunea, zăcea în mizerie. Lenea asta, tembelismul ăsta incurabil mă făceau atît de mult să sufăr și aspectul fabricii îmi era atît de neplăcut, încît evitam să trec pe aici. Din fericire, și el și nevastă-sa erau amîndoi bătrîni. Într-o bună zi, pe țiglar l-a lovit un atac de paralizie și l-am internat îndată la azilul din Grenoble. Proprietarul țiglăriei a acceptat fără multă vorbă să o preia în starea în care se afla și eu am căutat alți locatari care să poată participa la ameliorările pe care voiam să le introduc în toate industriile din canton. Bărbatul unei cameriste a doamnei Gravier — un biet bucătar care cîștiga foarte puțin lucrînd la un olar, și care nu-și putea întreține familia — mi-a urmat povețele. Acest om a dat dovadă de curaj închiriind țiglăria, deși nu avea nici un ban în buzunar. S-a mutat cu casa aici, a învățat-o pe nevastă-sa, pe mamă-sa și pe bătrîna de soacră-sa să fabrice țigle și le-a folosit ca lucrătoare. Nu știu, crede-mă! cum a făcut de a scos-o la capăt. Probabil că Vigneau a împrumutat ceva lemne spre a-și

încălzi cuptorul, fără îndoială că noaptea își curăța materialele de trebuință și le aduna cu coșul, ca ziua să le lucreze; cu un cuvînt, a desfășurat în ascuns o energie fără margini, iar cele două bătrîne, îmbrăcate în zdrențe, lucrau ca niște roabe. Astfel, Vigneau a izbutit să scoată cîteva încărcături de țigle, mîncînd vreme de un an o pîine scump plătită cu sudoarea familiei sale; dar a stăruit. Curajul său, răbdarea sa, calitățile sale atraseră atenția multora și deveni cunoscut. Neobosit, alerga dimineața la Grenoble, își vindea țiglele și cărămizile; apoi, către amiază, se întorcea, iar noaptea pleca iar la oraș; muncea cît patru. Către sfîrșitul primului an, luă doi ucenici care să-l ajute. Văzînd aceasta, i-am împrumutat o sumă de bani. Ei bine, domnule, pe an ce trecea, familia prospera. Încă din anul al doilea, cele două mame bătrîne încetară a mai face cărămizi și a mai măcina pietre, și începură a cultiva o mică grădină, a găti, a cîrpi îmbrăcămintea, a țese seara și a se duce la pădure ziua. Nevasta cea tînără, care știa carte, ținea socotelile. Vigneau își făcu rost de un căluț pentru a colinda împrejurimile în căutare de mușterii; apoi învață meseria de cărămidar și începu a fabrica și plăci albe, frumoase, pe care le vindea sub prețul zilei. În anul al treilea avea o căruță și doi cai. Cînd și-a înhămat caii la prima trăsură, nevastă-sa era aproape elegantă. În căsnicia sa, toate erau potrivite cu cîștigurile și el se pricepu să respecte ordinea, economia, corectitudinea — principii generatoare ale micii sale averi. Avea acum șase lucrători, pe care-i plătea bine; mai tocmi și un căruțaș și-și organiză întreaga activitate pe o temelie solidă; pe scurt, cu încetul, sîrguincios precum era, extinzîndu-și lucrările și legăturile, a ajuns la bunăstare. Anul trecut a cumpărat țiglăria; la anul își va reconstrui casa. Acum, toți din juru-i sînt sănătoși și bine îmbrăcați. Soția lui, care era slabă și palidă și care la început împărtășea grijile și neliniștile stăpînului, este acum grasă, proaspătă și fru-

moasă. Cele două soacre sînt cît se poate de fericite și dau și ele o mînă de ajutor la micile treburi ale casei și ale negoțului. Munca a produs bani și banii le-au adus viață liniștită, sănătate, abundență și voie-bună. Credemă, familia asta reprezintă pentru mine istoria vie a comunei mele și a tinerelor state comerciale. Țiglăria — care altădată îmi părea tristă, pustie, murdară, neproductivă — este acum în neîncetată activitate, plină de lume, de viață, bogată și înzestrată cu de toate.

Iată o bună cantitate de lemn și toate materialele necesare lucrărilor sezoniere; știi, cred, că țiglele nu se fabrică decît într-un anumit anotimp, între iunie și septembrie. Activitatea asta nu-ți face plăcere? Țiglarul meu a furnizat produsele lui tuturor construcțiilor din tîrg. Veșnic treaz, veșnic în mișcare, veșnic activ, a fost poreclit *Nesătulul* de către locuitorii cantonului.

Abia apucă Benassis să rostească aceste cuvinte și o tînără, bine îmbrăcată, cu o bonetă frumoasă, ciorapi albi, șorț de mătase, rochie roză — ținută care amintea un pic vechea ei ocupație de cameristă — deschise poarta cu grilaj care închidea grădina și înaintă pe cît de repede îi îngăduia starea; dar cei doi călăreți îi ieșiră înainte. Doamna Vigneau era, în adevăr, o femeie drăguță, destul de corpolentă, cu tenul ars de soare, dar a cărui epidermă trebuie să fi fost albă. Deși pe frunte avea cîteva riduri, urme ale mizeriei de altădată, chipul ei părea fericit și îmbietor.

— Domnule Benassis, spuse ea cu un accent blînd, cînd îl văzu că se oprește, n-ați vrea să-mi faceți cinstea de a vă odihni o clipă la mine?

— Bucuros, răspunse medicul. — După domnia-ta, căpitane.

— Cred că domnii au obosit din pricina arșiței! Doriți puțin lapte sau vin? — Domnule Benassis, gustați un pahar din vinul pe care soțul meu a avut bunăvoința să

și-l procure în vederea zilei cînd voi naște! Spuneți-mi dacă vă place.

— Soțul dumneavoastră e un om de nădejde.

— Adevărat, domnule, răspunse ea calm, întorcîndu-se, am avut mult noroc în viață!

— Nu luăm nimic, doamnă Vigneau: am trecut numai să văd dacă nu vă simțiți rău.

— Nicidecum, spuse ea. După cum ați văzut, prășeam în grădină, ca să nu stau degeaba.

În clipa aceasta, cele două mame se apropiară ca să-l vadă pe Benassis, iar căruțașul rămase nemișcat în mijlocul curții, astfel încît să-l poată privi pe medic.

— Haide, dați-mi mîna, spuse Benassis doamnei Vigneau.

Pipăi pulsul tinerei femei cu o atenție scrupuloasă, reculegîndu-se și rămînînd tăcut. În acest timp, cele trei femei îl cercetau pe maior cu acea curiozitate naivă pe care oamenii de la țară nu se sfiesc s-o arate.

— Merge bine, strigă vesel medicul.

— Va naște curînd? strigară cele două mame.

— Săptămîna asta, în orice caz. — Vigneau a plecat? întrebă el după o pauză.

— Da, domnule, răspunse tînăra; se grăbește să-și termine treburile ca să poată rămîne acasă cînd voi naște, dragul de el!

— Cu bine, copii, vă urez belșug! Continuați să clădiți averi și să faceți copii.

Genestas era plin de admirație pentru ordinea care domnea în interiorul acelei case aproape ruinate. Văzînd mirarea lui, Benassis îi spuse:

— Numai doamna Vigneau știe să întrețină astfel o locuință! Aș dori ca mai mulți locuitori din tîrg să vină aici să ia lecții de la dînsa.

Soția țiglarului întoarse capul, roșind; dar fețele celor două mame străluceau în toată voia de plăcerea pe care le-o făcuseră laudele medicului — și tustrele îl însoțiră pînă la locul unde-și lăsaseră caii.

— Ei, spuse Benassis celor două bătrîne, iată-vă fericite! Nu doreați să fiți bunice?

— A! nu mai întrebați, spuse tînăra, că-mi vine să turbez. Mamele vor băiat, bărbatu-meu vrea o fată; cred că-mi va fi greu să-i împac pe toți.

— Dar dumneavoastră ce-ați dori? întrebă rîzînd Benassis.

— Eu, domnule, vreau un copil.

— Vezi, curînd va fi mamă, spuse medicul către ofițer, în timp ce-și ducea calul de căpăstru.

— La revedere, domnule Benassis, spuse tînăra. Bărbatu-meu va fi dezolat că n-a fost și el aici, cînd va afla că ne-ați vizitat.

— Să nu uite să-mi trimită cele o mie de țigle la Grange-aux-Belles.

— Fiți sigur că ar lăsa deoparte toate comenzile din canton spre a vă servi. Să știți că cel mai mare regret al său este că vă ia bani; eu i-am spus însă că banii dumneavoastră sînt cu noroc — și-i adevărat.

— La revedere, spuse Benassis.

Cele trei femei, căruțașul și cei doi lucrători care ieșiseră din atelier ca să-l vadă pe medic rămaseră grupați în jurul porții de lemn a țiglăriei, ca să se bucure de prezența lui pînă-n ultima clipă, așa cum fiecare face pentru cei dragi. Imboldurile inimii sînt pretutindeni aceleași — încît dulcile obiceiuri ale dragostei sînt în mod firesc respectate în toate țările.

După ce privi cerul, Benassis spuse însoțitorului său:

— Mai sînt două ceasuri pînă să însereze și, dacă nu ți-e prea tare foame, am merge să vizităm o ființă fermecătoare, căreia îi acord aproape tot timpul care-mi rămîne între ceasul cînd îmi termin vizitele și ceasul mesei de seară. În canton, i se spune *prietena mea*, dar te rog să mă crezi că porecla asta — care la noi se folosește pentru a denumi o viitoare soție — nu poate scuza sau

autoriza nici un fel de bîrfeală. Deși grija pe care-o port acestei biete copile o face obiectul unei gelozii lesne de înțeles, opinia pe care toți și-au format-o despre firea mea exclude orice vorbă rea. Dacă nimeni nu înțelege capriciul căruia par a-i ceda acordînd Gropăriței o rentă ca să poată trăi fără a munci, în schimb toată lumea e convinsă de virtutea ei; cu toții știu că — dacă afecțiunea ar depăși cîndva marginile unei protecții amicale — n-aș pregeta nici o clipă să mă căsătoresc cu ea. Dar — adăogă medicul, străduindu-se să zîmbească — pentru mine nu există nici o femeie, nici în acest canton, nici în altă parte. Un om foarte expansiv, scumpe domnule, simte o trebuință de neînvins să se intereseze în mod deosebit de un lucru sau de o ființă dintre toate ființele și lucrurile care-l înconjoară — mai ales cînd viața sa e pustie. De aceea, crede-mă, privește totdeauna favorabil pe omul care-și iubește ciinele sau calul! În turma de suferinzi pe care hazardul mi-a încredințat-o, această biată bolnavă reprezintă pentru mine ceea ce este în patria mea însorită, în Languedoc, oița mult-iubită pe care păstorițele o gătesc cu panglici decolorate, căreia îi vorbesc, căreia îi dau drumul să pască la marginea holdelor de grîu și căreia zăvozii nu-i zoresc niciodată mersul leneș.

Rostind aceste cuvinte, Benassis rămăsese în picioare, ținîndu-și calul de dîrlogi, gata să-l încalece, dar neîncălecîndu-l, ca și cînd sentimentul care-l agita n-ar fi putut să se însoțească cu niște mișcări bruște.

— Vino cu mine, strigă el, hai s-o vezi! De vreme ce te conduc la ea, vei înțelege că e pentru mine ca o soră!

După ce încălecă, Genestas spuse medicului:

— Aș fi indiscret dacă ți-aș cere cîteva relații despre Gropărița? Dintre toate existențele pe care le-am cunoscut datorită domniei-tale, ea nu pare a fi cea mai puțin stranie.

— Domnule, răspunse Benassis oprindu-și calul, poate că nu vei împărtăși deplin interesul pe care mi-l inspiră Gropărița. Soarta ei seamănă cu a mea: chemarea noastră a fost înșelată; sentimentul pe care i-l port și emoția pe care o încerc cînd o văd se explică prin asemănarea dintre situațiile noastre. Devenind ofițer, ai răspuns unui imbold sau ai prins drag de această ocupație; altminteri, n-ai fi rămas pînă la vîrsta pe care o ai sub călcîiul atît de împovărător al disciplinei militare; de aceea ți-e greu să înțelegi nefericirea unui suflet ale cărui dorințe renasc mereu și sînt mereu trădate sau neîncetata durere a unei ființe constrînse să trăiască în altă parte decît în sfera ei. Asemenea suferințe rămîn o taină a acestor ființe și a lui Dumnezeu, care le încearcă făcîndu-le să sufere; numai ele cunosc cît de puternice sînt impresiile pe care le provoacă întîmplările vieții. Cu toate astea, chiar domnia-ta, martor blazat al atîtor suferințe aduse de un război lung, nu ți-ai simțit inima cuprinsă de tristețe văzînd un pom care în mijlocul primăverii, avea frunzele îngălbenite, un pom care încetează și trage să moară fiindcă n-a fost plantat în solul care conține principiile necesare deplinei lui dezvoltări? Încă de la vîrsta de douăzeci de ani îmi făcea rău să văd melancolia pasivă a unei plante sfrijite; și astăzi întorc capul cînd văd așa ceva. Durerea mea de copil era presentimentul vag al durerilor mele de adult, un fel de simpatie între prezentul meu și un viitor pe care-l întrezăream instinctiv în viața unei plante încovoiate înainte de vreme spre sfîrșitul care pe toți ne așteaptă, fie că sîntem copaci sau oameni.

— Îmi ziceam eu, văzînd cît ești de bun, că mult trebuie să fi suferit!

— Trebuie să înțelegi, domnule, continuă medicul fără a-i răspunde lui Genestas, că, vorbind de Gropărița, de mine vorbesc. Gropărița este o plantă dezrădăcinată, dar o plantă omenească, neîncetat mistuită de gînduri triste sau profunde, care se multiplică unele prin altele.

Biata fată e veşnic suferindă. Sufletul îi ucide timpul. Puteam rămîne rece la vederea unei făpturi slabe, pradă nefericirii celei mai mari şi celei mai neluate în seamă care poate fi în lumea noastră egoistă — cînd eu, fiinţă bărbată şi dîrză faţă de suferinţă mă simt ispitit să-mi refuz în fiecare seară a purta povara unei asemenea nefericiri? Poate chiar aş refuza cu adevărat, dacă n-aş avea un crez care-mi alină durerile şi-mi hrăneşte sufletul cu dulci iluzii. Chiar de n-am fi cu toţii copiii aceleiaşi divinităţi, pe Gropăriţa tot ca pe sora mea de suferinţă aş privi-o!

Benassis dădu pinteni calului şi-l sili pe maior să facă la fel — parcă s-ar fi temut să continue pe acelaşi ton convorbirea începută.

— Domnule — reluă el cînd caii începură a merge la trap, unul lîngă altul — natura, ca să spun aşa, a creat această sărmană fată anume pentru durere, după cum pe alte femei le-a creat pentru plăcere. Văzînd aceste predestinări, e cu neputinţă să nu crezi în altă viaţă. Pe Gropăriţa orice o influenţează: dacă timpul e cenuşiu şi întunecat, este şi ea tristă şi *plînge odată cu cerul*; această expresie îi aparţine. Cîntă odată cu păsărelele, se linişteşte şi se înseninează odată cu vremea, în sfîrşit, e frumoasă într-o zi frumoasă; un parfum delicat este pentru ea o plăcere aproape nesfîrşită: am văzut-o bucurîndu-se, o zi întreagă, de mireasma pe care nişte rezede o exalau după o dimineaţă ploioasă dintre cele care înviorează florile şi fac ca ziua să pară proaspătă şi strălucitoare; fata a înflorit odată cu natura, cu toate plantele. Dacă aerul e nepăsător, plin de electricitate, Gropăriţa are o stare nervoasă pe care nimic nu o poate potoli, se culcă şi se plînge de o mie şi una de tulburări fără să poată spune ce are; dacă o-ntreb, îmi răspunde că i se înmoaie oasele, că i se topeşte carnea. În aceste ceasuri de leşin, ea simte viaţa numai prin suferinţă; inima-i este *în afara ei*, ca să folosesc încă una dintre vorbele sale. Uneori, am surprin-

s-o pe biata fată plîngînd la vederea anumitor privelişti care se conturează în munţii noştri la apusul soarelui, cînd nouri numeroşi şi magnifici se adună deasupra crestelor daurite: „De ce plîngi, drăguţă? o întrebam. — Nu ştiu, domnule, îmi răspundea; mă uit în sus ca buimacă şi nu ştiu unde mă aflu de multe cîte văd. — Dar ce vezi? — Domnule, nu vă pot spune." Zadarnic ai întreba-o seara întreagă, nu i-ai smulge nici o vorbă; ţi-ar arunca în schimb priviri pline de gînduri, sau ar rămîne cu ochii umezi, mai mult tăcută, vizibil reculeasă. Reculegerea ei e atît de profundă încît se comunică; oricum, ea mă influenţează atunci ca un nor încărcat cu prea multă electricitate. Într-o zi, am hărţuit-o cu întrebări, voiam cu orice preţ s-o fac să vorbească şi i-am spus cîteva vorbe cam tari: domnule, a izbucnit în plîns. Alteori e veselă, prietenoasă, glumeaţă, vioaie, spirituală; vorbeşte cu plăcere, exprimă idei noi, originale. Incapabilă, de altfel, a se consacra oricărei activităţi continue: cînd ieşea la cîmp, rămînea ceasuri în şir cu ochii la vreo floare, la pîrîu, cercetînd pitoreştile minuni din apele limpezi şi liniştite, splendidele mozaicuri pe care le alcătuiesc pietricelele pămîntul, nisipul, plantele acvatice, muşchiul, sedimentele cafenii în culori atît de plăcute, în nuanţe atît de straniu contrastante. Cînd m-am stabilit în părţile astea, biata fată murea de foame; prea mîndră ca să accepte o pîine străină, numai atunci cînd suferinţa ei a ajuns la extrem, s-a hotărît să recurgă la caritatea publică. Adeseori, ruşinea îi dădea puteri; timp de cîteva zile, lucra pămîntul; însă, epuizată curînd, boala o silea să lase lucrul început. Abia însănătoşită, intra în vreo fermă din împrejurimi oferindu-se să îngrijească de vite; dar, după ce îşi făcea datoria cu multă pricepere, dispărea fără o vorbă. Munca de toate zilele era, fără îndoială, o povară prea grea pentru ea, care e toată, din creştet pînă-n tălpi, numai independenţă şi capriciu. Atunci începea să umble după trufe sau după

cluperci, pe care le vindea la Grenoble. La oraș, ispitită de fleacuri, uita de mizerie cînd avea cîțiva bănuți și-și cumpăra panglicuțe, mofturi, fără a se gîndi la pîinea de a doua zi. Apoi, de se-ntîmpla ca unei fete din tîrg să-i placă medalionul, sau cruciulița ei de la gît, sau cordonul ei de catifea, Gropărița i le dăruia, fericită să-i facă plăcere, căci ea trăiește numai prin inimă. De aceea era, pe rînd, iubită, deplînsă, disprețuită. Sărmana fată suferea pentru toate: fiindcă era leneșă, fiindcă era bună, fiindcă era cochetă; căci așa este: cochetă, curioasă; în sfîrșit, este femeie, este roaba impresiilor și a gusturilor ei și de o naivitate copilăroasă: povestește-i vreo faptă bună, că îndată tresare și roșește, pieptu-i palpită, plînge de bucurie; dacă-i spui o poveste cu bandiți, pălește de spaimă. E natura cea mai adevărată, inima cea mai sinceră și onestitatea cea mai delicată din cîte se pot întîlni; dacă i-ar încredința cineva o sută de monezi de aur, le-ar îngropa într-un colț și ar continua să-și cerșească bucata de pîine.

Rostind aceste vorbe, glasul lui Benassis tremură.

— M-am gîndit s-o pun la încercare, domnule, continuă el, și m-am căit. O încercare — ce altceva este decît spionaj sau, cel puțin, bănuială?

Medicul se opri, părînd a frămînta un gînd tainic și nebăgînd de seamă cît de nedumerit îl lăsaseră vorbele sale pe maior care, pentru a-și ascunde emoția, se făcea că descurcă harnașamentul calului său. Dar Benassis continuă:

— Aș dori s-o căsătoresc, aș dărui bucuros una dintre fermele mele unui tînăr de ispravă care ar face-o fericită — și ar fi fericită. Da, sărmana fată și-ar iubi copiii peste măsură și toate simțămintele cu care, e înzestrată din belșug s-ar înmănunchea în acela care, pentru orice femeie, le cuprinde pe toate: *maternitatea*; dar nici un bărbat nu s-a priceput să-i placă. Cu toate astea; fata are o sensibilitate primejdioasă pentru sine; știe și mi-a destăinuit predispoziția ei nervoasă de în-

dată ce a văzut că o remarcasem și eu. Face parte din acea minoritate de femei pe care pînă și cea mai mică legătură le înfioară periculos; de aceea trebuie să-i prețuim înțelepciunea, mîndria de femeie. Este ca rîndunica de sălbatică. A! ce natură bogată, domnule! E făcută anume pentru a deveni bogată, iubită; ar fi generoasă și fidelă. La douăzeci și doi de ani se prăbușește sub povara sufletului ei și se stinge din pricina fibrelor ei prea sensibile, a naturii ei prea puternice sau prea delicate. O pasiune trădată ar înnebuni-o pe sărmana Gropăriță! După ce i-am studiat firea, după ce am recunoscut realitatea îndelungilor sale atacuri nervoase și a aspirațiilor electrice, după ce am găsit că e în armonie flagrantă cu vicisitudinile atmosferei, cu fazele lunii — fapt pe care l-am verificat cu atenție — am luat-o în îngrijirea mea, domnule, ca pe o ființă cu totul deosebită de celelalte și a cărui existență bolnăvicioasă numai eu puteam s-o înțeleg. Este, cum spuneam, oița cu panglicuțe. Dar o s-o vezi îndată, iată căsuța ei.

În clipa aceea ajunseseră cam la o treime din înălțimea muntelui, după ce străbătuseră la pas poteci mărginite de tufișuri. La cotitura uneia dintre acele poteci, Genestas zări casa Gropăriței. Locuința era așezată pe una dintre principalele ridicături ale muntelui. În acel loc, o frumoasă pajiște în pantă — cam de un hectar și jumătate — plantată cu copaci și de unde țîșneau cîteva cascade era înconjurată de un zid destul de înalt pentru a servi de împrejmuire, dar nu destul pentru a opri vederea. Casa — făcută din cărămidă și cu acoperișul plat mai larg cu cîteva picioare — era, în acel peisaj, încîntătoare la vedere. Alcătuită din parter și etaj, avea ușa și obloanele vopsite în verde. Orientată spre miazăzi, nu era destul de mare ca să poată avea ferestre și pe alte laturi decît fațada, a cărei eleganță rustică

se însoțea cu o excesivă curățenie. După moda germană, ieșindul streșinilor era căptușit cu scînduri vopsite în alb. Cîțiva salcîmi în floare și alți arbori înmiresmați, măceși roz, plante urcătoare, un nuc bătrîn care fusese cruțat, apoi cîteva sălcii pletoase plantate în pîrîu se înălțau în jurul casei. În spate, se zărea o pădure mare de fag și de brad, ca un fundal adînc și întunecat pe care căsuța cea frumoasă se proiecta luminos. La acel ceas al zilei, aerul era parfumat de diferite miresme ale muntelui și ale grădinii Gropăriței. Cerul, pur și liniștit, avea zarea înnorată. În depărtare, piscurile începeau a se colora cu nuanța de trandafiriu deschis pe care le-o împrumută adeseori amurgul. De la acea înălțime, valea se deschidea, întreagă, înaintea privirilor — de la Grenoble pînă la centura circulară de stînci la poalele cărora se întinde micul lac pe care Genestas îl trecuse în ajun. Deasupra casei — și la o distanță destul de mare — apărea șirul de plopi care mărginea drumul cel mare spre Grenoble. În sfîrșit, tîrgul, scăldat de razele piezișe ale soarelui, scînteia ca o nestemată, reflectînd în toate geamurile mulțime de lumini roșii ca niște șuvoaie de foc. La privelișteа asta, Genestas își opri calul, arătă spre fabricile din vale, spre tîrgul cel nou și casa Gropăriței.

— După victoria de la Wagram și întoarcerea lui Napoleon la Tuileries[1] în 1815, spuse el suspinînd, n-am mai încercat o asemenea emoție. Domniei-tale datorez plăcerea asta, căci m-ai învățat să cunosc frumusețile pe care omul le poate descoperi admirînd natura.

— Da, spuse medicul zîmbind, mai bine să construim orașe decît să le cucerim.

— O! domnule, cucerirea Moscovei și predarea Mantovei! Dar nu cunoști ce lucru mare este! Cu toții ne mîndrim cu aceste fapte! Ești un om de nădejde,

[1] Reședința regilor Franței, la Paris.

dar și Napoleon era un om bun; de nu era Anglia, v-ați fi înțeles amîndoi, și el, împăratul nostru, n-ar fi căzut; acum pot mărturisi că-l iubesc fiindcă a murit! ... și fiindcă pe-aici — spuse ofițerul privind în jur — nu sînt spioni. Ce suveran! pe toți îi ghicea! te-ar fi numit în consiliul său de stat, pentru că era un organizator, un mare organizator; după luptă, știa pînă și cîte gloanțe are fiecare în cartușieră. Bietul om! În timp ce-mi vorbeai de Gropărița, mi-am adus aminte cum a murit la Sfînta Elena, un om ca el. Nu, zău, cum putea să se împace cu clima și cu locuința de acolo, el, care era deprins să trăiască mai mult pe drumuri și cu fundul pe un tron? Am auzit că se ocupa cu grădinăritul. Drace! nu era el făcut să trăiască la țară ... Acum trebuie să-i slujim pe Burboni — și din toată inima, domnule; la urma urmelor, Franța rămîne Franța, după cum spuneai ieri.

Rostind aceste din urmă vorbe, Genestas descălecă și, imitîndu-l pe Benassis, își legă calul de un copac.

— Te pomenești că nu-i acasă! spuse medicul, văzînd că Gropărița nu-i iese în prag.

Intrară, dar nu găsiră pe nimeni în sala de la parter.

— Cred că, auzind tropot de cai, zise Benassis zîmbind, s-a urcat sus ca să-și pună boneta, centura sau vreo haină pe ea.

Lăsîndu-l singur pe Genestas, se urcă și el pentru a o căuta. Maiorul privi în jur. Pereții erau acoperiți cu un tapet de hîrtie, al cărui fond cenușiu era presărat de trandafiri; pe dușumea, în chip de covor, zări rogojini de paie. Scaunele, jilțul și masa erau de lemn încă necojit. Un fel de jardiniere de răchită prinse în doage, împodobite cu flori și cu mușchi verde împodobeau odaia, ale cărei ferestre erau drapate cu perdele de percal alb, cu franjuri roșii. Pe cămin, o oglindă, o vază de porțelan *uni* între două lămpi; lîngă jilț, un taburet de brad; apoi, pe masă o pînză croită, cîteva piese de lenjerie asortate, cămăși începute, cu un cuvînt, tot echipamentul unei lenjerese, coșuleț, foarfeci, ață și ace. Totul în jur

era curat și răcoros ca o cochilie pe care valurile mării o aruncă pe un colț al plajei. De partea cealaltă a coridorului, la capătul căruia se afla o scară, Genestas zări o bucătărie. Etajul, ca și parterul, avea, probabil, tot două încăperi.

— Nu te teme, îi spunea Benassis Gropăriței, hai, vino! . . .

Auzind aceste vorbe, Genestas se întoarse repede în sală. O tînără subțirică și bine făcută, îmbrăcată într-o rochie cu guler, croită din percal roz, cu dungi subțiri, apăru îndată, îmbujorată de rușine și de sfială. Chipul ei atrăgea atenția mai ales printr-o aplatizare a trăsăturilor care o făceau să semene cu figurile căzăcești și rusești pe care dezastrul din 1814 le-au făcut — în chip nefericit — populare în Franța. În adevăr, Gropărița avea, ca nordicii, nasul în vînt și borcănat, gura era mare, bărbia mică, mîinile și brațele roșii, picioarele mari și puternice ca ale țărăncilor. Deși trăia în aer liber, în soare și vînt, tenul ei era palid ca iarba uscată, dar tocmai culoarea asta îi făcea interesantă fizionomia, de la prima privire; unde să mai punem că avea în ochii ei albaștri o expresie atît de dulce, în mișcări atîta grație, în glas atîta suflet încît — deși trăsăturile ei, în aparență, nu se potriveau cu calitățile pe care Benassis le lăudase maiorului — acesta recunoscu în ea ființa capricioasă și bolnăvicioasă pradă suferințelor unei naturi contrariate în devzoltarea ei. După ce aținâ un foc de vreascuri și de turte, Gropărița se așeză într-un jilț, luă o cămașă începută și stătu așa, sub privirile ofițerului, pe jumătate rușinată, neîndrăznind să-și ridice ochii, liniștită în aparență; dar tremurul precipitat al decolteului ei, a cărui frumusețe îl izbi pe Genestas, îi trăda teama.

— Ce mai faci, sărmană copilă, ai înaintat cu lucrul? o întrebă Benassis luînd în mînă bucățile de pînză pentru cămăși.

Gropărița se uită la medic cu un aer sfios și rugător.

— Nu mă certați, domnule, răspunse, azi nu am lucrat nimic, deși chiar dumneavoastră mi le-ați comandat și pentru niște oameni care au mare nevoie de ele; dar vremea a fost atît de frumoasă! m-am plimbat, am adunat pentru dumneavoastră ciuperci și trufe albe pe care le-am dat Jacquottei, am fost atît de mulțumită, căci aveți invitați la cină. Sînt foarte fericită că am ghicit. Ceva îmi spunea să mă duc după ciuperci și trufe.

Și începu din nou să coasă.

— Domnișoară, aveți o casă cît se poate de frumoasă, îi spuse Genestas.

— Nu-i a mea, domnule, răspunse ea, uitîndu-se la străin cu o privire care părea a roși, e a domnului Benassis.

Și privi cu blîndețe la medic.

— Știi bine, copila mea, îi spuse acesta luîndu-i mîna, că niciodată nimeni nu te va goni de-aici.

Cu o mișcare bruscă, Gropărița se ridică și ieși.

— Ei, spuse medicul către ofițer, cum ți se pare?

— Păi, răspunse Genestas, m-a emoționat ciudat. A! dar ce cuib i-ai pregătit!

— Aș, de unde! hîrtie ieftină de șaptezeci și cinci de centime sau de un franc, dar aleasă cu grijă, nimic mai mult. Mobila nu-i, nici ea, mare lucru, dogarul meu mi-a făcut-o în semn de recunoștință. Gropărița și-a făcut singură perdelele din cîțiva coți de stambă. Locuința, mobilierul atît de simplu, ți se par frumoase pentru că sînt pe coama unui munte, într-o regiune neumblată, unde nu te așteptai să descoperi ceva atît de curat; dar taina acestei eleganțe stă într-un fel de armonie între casă și natura care-a reunit aici pîraie, copaci bine grupați, și care-a împrăștiat pe iarbă cele mai frumoase flori ale sale, fragi parfumați, splendide violete ...

— Ei, ce s-a întîmplat? o întrebă Benassis pe Gropărița care se întorcea.

— Nimic, nimic, răspunse; mi se pare că s-a rătăcit una dintre puicile mele.

Mințea; dar numai medicul își dădu seama — și-i șopti la ureche:

— Ai plîns!

— De ce-mi vorbiți așa în fața unui străin? îl întrebă.

— Domnișoară, îi spuse Genestas, mare rău faceți locuind singură aici; într-un cuib atît de încîntător ca acesta, v-ar trebui un soț.

— Adevărat, răspunse ea; dar ce vreți, domnule? sînt săracă și cusurgie. Nu prea îmi vine la socoteală să mă duc la cîmp cu demîncare sau să mîn căruța, să trăiesc laolaltă cu niște oameni pe care i-aș iubi fără să pot scoate sărăcia din casă, toată ziua să-mi port în brațe plozii și să cîrpesc țoalele unui bărbat. Domnul preot mi-a spus că gîndurile astea nu sînt creștinești; știu și eu, dar ce pot face? Uneori prefer să mănînc o coajă de pîine decît să-mi gătesc ceva. De ce voiți dumneavoastră să fac pe cineva să-și ia lumea în cap din pricina cusururilor mele? sau să se omoare ca să-mi împlinească gusturile? Ar fi drept? La dracu! asta mi-e partea și trebuie s-o îndur singură de tot.

— De altfel, sărmana mea Gropăriță s-a născut leneșă, spuse Benassis, și trebuie s-o luăm așa cum e. Dar din spusele ei putem deduce că încă n-a iubit pe nimeni, adăogă el rîzînd.

Apoi se ridică și ieși pentru o clipă în curte.

— Îl iubiți pe domnul Benassis, nu-i așa? o întrebă Genestas.

— O! da, domnule, și, ca mine, multă lume din canton și-ar da viața pentru dînsul. Dar el care-i vindecă pe alții, suferă de o boală pe care nimeni nu o poate lecui. Dumneavoastră sînteți prietenul lui, poate că știți ce are? Cine a putut îndurera pe un om ca el, adevărată întruchipare a bunului Dumnezeu pe pămînt? Cunosc mai mulți oameni care sînt convinși că pînă și grîul crește mai frumos dacă dimineața el a trecut de-a lungul holdelor lor.

— Dar dumneavoastră ce credeți?

— Eu domnule, cînd îl văd...

Păru a pregeta, apoi adăogă:

— ...sînt fericită toată ziua.

Își plecă privirile și trase de ac cu o grabă ciudată.

— Ei, ce ți-a povestit căpitanul? Vreo întîmplare cu Napoleon? întrebă medicul întorcîndu-se.

— Domnul l-a văzut pe împărat? strigă Gropărița privindu-l pe ofițer cu o curiozitate plină de pasiune.

— Mai întrebați? spuse Genestas, de o mie de ori și mai bine.

— A, tare-aș vrea să știu ceva militar.

— Mîine vom veni, poate, la tine să luăm o ceașcă de cafea cu lapte. Atunci o să-ți povestească *ceva militar*, copila mea, spuse Benassis luînd-o de umeri și sărutînd-o pe frunte. — E fiica mea, după cum vezi! adăogă el, întorcîndu-se spre maior; dacă n-o sărut pe frunte, toată ziua parcă nu-s în apele mele.

Gropărița strînse mîna lui Benassis și spuse încetișor:

— O! cît ești de bun!

Plecară; dar fata îi urmă ca să-i vadă încălecînd. Cînd Genestas fu călare:

— Da' cine-i domnul ăsta? șopti ea la urechea lui Benassis.

— Ei! ei! răspunse medicul, vîrîndu-și piciorul în scară, poate un bărbat pentru tine...

Gropărița rămase locului, privindu-i cum coboară devale: trecînd pe la marginea grădinii, călăreții o zăriră urcată pe o grămadă de pietre ca să-i poată vedea și să le mai facă un ultim semn cu capul.

— Domnule, fata asta are ceva extraordinar, spuse Genestas medicului, cînd fură departe de casă.

— Nu-i așa? răspunse. De o sută de ori mi-am spus că ar fi o soție încîntătoare; numai că eu, unul, n-aș putea-o iubi altfel decît ca pe o soră sau ca pe o fiică, inima mea e moartă.

— Are părinți? întrebă Genestas. Ce făceau tatăl și mama ei?

— O! e o poveste lungă, răspunse Benassis. Acum nu mai are nici tată, nici mamă, nici rude. Pînă și numele ei mi-a atras atenția. Gropărița s-a născut în tîrgul nostru. Tatăl ei, muncitor cu ziua, de fel din Saint-Laurent-du-Pont, se numea *Groparul* fiindcă, din timpuri străvechi, familia se ocupa cu îngroparea morților. În numele ăsta zac toate melancoliile cimitirului. În virtutea unui obicei roman încă respectat pe la noi, ca și în alte regiuni ale Franței, și care constă în a da femeilor numele soților lor adăogîndu-le o terminație feminină, fata s-a numit Gropărița, după numele lui tată-său. Acel muncitor cu ziua se căsătorise din dragoste cu o cameristă a nu-știu-cărei contese, care avea o moșie la cîteva leghe de tîrgul nostru. La noi, ca pretutindeni la țară, pasiunea nu joacă mare rol într-o căsătorie. În general, țăranii vor o femeie ca să aibă copii, vor o gospodină ca să le facă o ciorbă bună și să le-o aducă la cîmp, care să țeasă pînză pentru cămăși și să le cîrpească hainele. De multă, vreme o aventură ca asta nu se întîmplase în regiunea noastră, unde nu arar un tînăr își părăsește logodnica pentru o altă fată, mai bogată cu un hectar sau două. Soarta Groparului și a neveste-si n-a fost îndeajuns de fericită pentru a-i dezobișnui pe locuitorii din Dauphînois cu calculele lor interesate. Nevasta Groparului, o femeie trupeșă, a murit născînd o fetiță. Bărbatu-său a fost atît de îndurerat de această pierdere încît s-a prăpădit în același an, fără a lăsa nimic copilei sale decît o viață nesigură și, din fire, foarte șubredă. Micuța a fost luată de milă de o vecină, care a crescut-o pînă la vîrsta de nouă ani. Hrana Gropăriței devenind o povară prea grea pentru acea femeie cumsecade, și-a trimis protejata să-și cerșească pîinea în anotimpul cînd drumurile sînt pline de călători. Într-o bună zi, orfana se dusese să cerșească pîine la castelul contesei — și a

fost reținută acolo în amintirea mamei sale. Crescută la castel pentru a servi cîndva de cameristă domnișoarei familiei — care s-a căsătorit cinci ani mai tîrziu — micuța a devenit, în acest răstimp, victima tuturor capriciilor bogătașilor, care, cei mai mulți, nu sînt deloc statornici în dărnicia lor: binefăcători din întîmplare sau din glumă, cînd ocrotitori, cînd prieteni, cînd stăpîni, el falsifică încă mai mult situația, oricum falsă, a copiilor nefericiți de care par a se interesa, jucîndu-se nepăsători cu inima, cu viața sau cu viitorul lor, nedîndu-le nici o importanță. Gropărița deveni la început un fel de însoțitoare a tinerei moștenitoare: fu învățată să citească, să scrie, și viitoarea ei stăpînă se distra uneori dîndu-i lecții de muzică. Pe rînd domnișoară de companie și cameristă, ea deveni o ființă neisprăvită. Se deprinsese cu luxul, cu găteala și cu apucături nepotrivite cu starea ei reală. Mai tîrziu, nefericirile i-au format, cu multă strășnicie, o altă fire, dar n-au putut înlătura cu totul sentimentul nedeslușit al unui destin superior. Pînă cînd, într-o bună zi, zi mult funestă pentru sărmana fată, tînăra contesă — care, între timp se măritase — a surprins-o pe Gropărița, care nu mai era decît cameristă, gătită cu una dintre rochiile ei de bal și dansînd în fața unei oglinzi. Orfana, care pe-atunci avea șaisprezece ani, fu concediată fără milă. Lenea o făcu să ajungă în mizerie, să bată drumurile, să cerșească, să muncească, după cum îți spuneam. Deseori se gîndea să se arunce în apă, uneori să se dea primului venit; cea mai mare parte a timpului și-o petrecea tolănită la soare, lîngă un zid, întunecată, meditativă, cu fața în iarbă; călătorii îi aruncau atunci cîțiva bănuți, tocmai pentru că nu cerea nimic. Vreme de un an a rămas la spitalul din Annecy, după un secerîș greu, la care lucrase numai cu nădejdea de a muri. Ar trebui s-o auzi cum își povestește sieși sentimentele din acea perioadă a vieții sale; ades este cît se poate de curioasă în naivele ei spovedanii. În sfîrșit, s-a întors în tîrg

cam în epoca în care și eu mă hotărîsem să mă statornicesc aici. Voiam să cunosc înfățișarea morală a celor în subordinea mea; în acest scop, i-am studiat caracterul, care mi-a atras luarea-aminte; apoi, după ce am remarcat imperfecțiunile ei organice, am hotărît să-i port de grijă. Poate, cu vremea, se va deprinde cu munca de croitoreasă; oricum, i-am asigurat viitorul.

— Dar e atît de singură! spuse Genestas.

— Nu, una dintre păstorițele mele doarme la dînsa, răspunse medicul. N-ai observat clădirile fermei, care sînt deasupra casei, ascunse de brazi. O, e în siguranță. De altminteri, în valea noastră nu există răufăcători; cînd, din întîmplare, se găsesc, îi trimit în armată, unde devin soldați excelenți.

— Biata fată! spuse Genestas.

— Ba, locuitorii cantonului n-o plîng de fel, continuă Benassis, dimpotrivă, o consideră cît se poate de fericită; există însă o deosebire între ea și celelalte femei: în vreme ce Dumnezeu a dat altora putere, ei i-a dat slăbiciune; și oamenii n-au ochi să vadă asta.

În clipa cînd cei doi călăreți au ajuns la drumul ce duce spre Grenoble, Benassis — care prevăzuse efectul pe care priveliștea îl va avea asupra lui Genestas — își opri, cu un aer satisfăcut, calul, spre a se bucura de surpriză. Doi pereți de verdeață, înalți de șaizeci de picioare, mărgineau, cît vedeai cu ochii, o șosea largă, bombată ca o alee de grădină, alcătuind un monument natural cu care un om se putea mîndri a-l fi creat. Copacii, netunși, formau cu toții imensa podoabă verde care face ca plopul italian să fie unul dintre cei mai magnifici arbori. O parte a drumului, pe care umbra o cuprinsese mai întîi, părea un zid vast de frunze negre, în timp ce, puternic luminat de soarele în scăpătat care dădea mugurilor tonuri aurii, cealaltă parte oferea contrastul jocurilor și al reflexelor pe care le producea lumina și briza pe draperia-i unduitoare.

— Cred că te simți fericit aici! strigă Genestas. Toate îți fac plăcere.

— Domnule, spuse medicul, dragostea de natură este singura care nu înșeală nădejdile umane. În privința asta, nici o dezamăgire. Iată niște plopi de zece ani: ai mai văzut alții atît de bine dezvoltați ca ai mei?

— Mare-i Dumnezeu! spuse ostașul, oprindu-și calul în mijlocul drumului al cărui capăt nu se întrezărea.

— Mă bucur, strigă Benassis, îmi face plăcere să te aud repetînd ceea ce însumi spun adeseori în mijlocul acestei alei. Este aici, fără îndoială, ceva religios. Noi doi sîntem ca două puncte — și sentimentul nimicniciei noastre ne duce cu gîndul la divinitate.

Apoi își continuară drumul în tăcere, atenți la tropotul cailor care răsuna pe sub bolta de vegetație ca sub cupola unei catedrale.

— Cîte emoții de care orășenii n-au habar! spuse medicul. Simți miresmele pe care le împrăștie seva plopilor și rășina zadelor? Ce deliciu!

— Ascultă! strigă Genestas. Să ne oprim.

În depărtări, se auzea un cînt.

— Cine cîntă, femeie sau bărbat? sau pasăre? întreba maiorul în șoaptă. Sau e glasul acestui măreț peisaj?

— Cîte ceva din toate, răspunse medicul descălecînd și legîndu-și calul de tulpina unui plop.

Apoi făcu semn ostașului să-l imite și să-l urmeze. Pășind încet, apucară pe o potecă mărginită de două garduri vii de măceș alb în floare, care împrăștia pătrunzătoare mirozne în aerul umed al serii. Razele soarelui luminau cărarea cu un fel de ardoare pe care umbra proiectată de lunga draperie de plopi o făcea și mai sensibilă, iar viguroasele sclipiri de lumină învăluiau cu nuanțele lor înflăcărate un bordei așezat la capătul acestui drum nisipos. O pulbere de aur părea a se fi depus pe acoperișul de paie — de obicei cafeniu ca învelișul unei castane — ale cărui margini roase erau

înverzite de mulțimea urechelnițelor și de mușchi. În ceața de lumină, bordeiul abia se zărea; dar pereții străvechi, ușa, toate aveau o strălucire trecătoare, totul era, din întîmplare, frumos, așa cum, în unele clipe, este chipul omenesc sub stăpînirea unei pasiuni care-l încălzește și-i dă culoare. Viața în aer liber ne înfățișează uneori suavități cîmpenești și trecătoare care ne aduc aminte de dorința apostolului ce-i spunea Mîntuitorului: *Să ne întindem cortul și să rămînem aici.*

În acea clipă, peisajul cel pur și dulce părea a avea un glas la fel de pur și dulce, dar un glas trist ca lumina ce-i gata să scapete spre asfințit; nedeslușită imagine a morții, un avertisment divin pe care ni-l dă pe cer soarele, după cum pe pămînt ni-l dau florile și gingașele insecte de o zi.

La ceasul acela, nuanțele soarelui sînt pătrunse de melancolie — și melancolică era cîntarea; cîntec popular de altminteri, cîntec de dragoste și de căință, care odinioară a hrănit ura Franței împotriva Angliei, dar căruia Beaumarchais i-a redat adevărata poezie, aducîndu-l pe scena teatrului francez și punîndu-l în gura unui paj care-și deschide inima față de mama sa vitregă. Aria era modulată fără cuvinte, pe un ton de jale, de un glas care vibra în suflet și-l înduioșa.

— E cîntecul lebedei, spuse Benassis. În cursul unui secol, glasul acesta nu răsună de două ori în auzul oamenilor. Să ne grăbim, trebuie să-l oprim să cînte. Copilul ăsta se omoară, e curată cruzime să continuăm a-l asculta . . .

— Sfîrșește, Jacques! N-auzi? sfîrșește! strigă medicul.

Melodia încetă. Genestas rămase în picioare, neclintit și uluit. Un nor acoperise soarele, peisajul și glasul tăcuseră odată. Întunericul, frigul, tăcerea înlocuiseră dulcile splendori ale luminii, aburul cald al aerului și cîntarea copilului.

— De ce nu vrei să mă asculți? întrebă Benassis. N-o să-ți mai dau nici budincă de orez, nici supă de melci, nici curmale proaspete, nici pîine albă! Vrei să mori și s-o îndurerezi pe biata ta mamă?

Genestas intră într-o curte mică, destul de curată și văzu un băietan de cincisprezece ani, slab ca o femeie, blond dar cu părul rar și aprins la față ca și cînd ar fi fost fardat cu roșu. Copilul se ridică încet de pe banca pe care șezuse, sub o iasomie mare și sub lilieci înfloriți care creșteau în toată voia și îl învăluiau în frunzișul lor.

— Te-am povățuit de-atîtea ori, zise medicul, să te culci odată cu soarele, să te ferești de răcoarea serii și să nu vorbești; de ce n-asculți și cînți?

— Păi, domnule Benassis, mi-era cald și e atît de plăcut cînd ți-e cald! Mie totdeauna mi-e frig. M-am simțit bine și, fără să mă gîndesc, am început a-mi spune în joacă: *Malborough pleacă la război*[1] și mă ascultam cîntînd, fiindcă glasul meu semăna un pic cu fluierașul păstorului dumneavoastră.

— Bine, dragă Jacques, dar să nu mai faci asta, auzi? ... Dă-mi mîna.

Medicul îi pipăi pulsul. Copilul avea ochi albaștri, de obicei plini de blîndețe, dar pe care febra îi făcea atunci strălucitori.

— Da, eram sigur, ai transpirat, spuse medicul. Mămica ta nu-i acasă?

— Nu, domnule.

— Hai, intră în casă de te culcă.

Tînărul bolnav, urmat de Benassis și de ofițer, intră în bordei.

— Aprinde o lumînare, căpitane Bluteau, spuse medicul, care-l ajuta pe Jacques să-și scoată zdrențele de pe el.

[1] Cîntec burlesc din secolul al XVIII-lea, foarte popular în Franța.

Cînd Genestas lumină bordeiul, fu uimit de slăbiciunea extremă a copilului, care era numai piele și os. După ce micul țăran se culcă, Benassis îi ciocăni coșul pieptului, ascultînd zgomotul pe care-l produceau degetele sale; apoi, după ce studie aceste sunete care nu vesteau nimic bun, îl acoperi cu pătura, se dădu un pas înapoi, își încrucișă brațele la piept și-l privi îndelung.

— Cum te simți, dragul meu?

— Bine, domnule.

Benassis împinse lîngă pat o masă cu patru picioare întoarse înăuntru, căută un pahar și o filolă pe placa deasupra vetrei și pregăti o băutură turnînd în apă cîteva picături din licoarea cafenie a fiolei, cu grijă, măsurate la flacăra luminării pe care i-o ținea Genestas.

— Mămica ta întîrzie.

— Vine, domnule, spuse copilul, o aud venind pe potecă.

Medicul și ofițerul o așteptară privind în jur. La picioarele patului era întinsă o saltea de mușchi, fără așternut, fără pătură, pe care dormea mama — desigur, îmbrăcată. Genestas arătă cu degetul acest culcuș lui Benassis, care dădu blînd din cap vrînd parcă să spună că admirase și el atîta devotament matern. În curte se auzi zgomot de saboți — și medicul ieși.

— Va trebui să-l veghezi în noaptea asta pe Jacques, doamnă Colas. Dacă vă spune că nu poate respira, să-i dați să bea din paharul de pe masă. Aveți grijă să nu ia dintr-o dată decît două sau trei înghițituri. Paharul să-i ajungă pentru toată noaptea. Nu vă atingeți de fiolă și, dacă Jacques transpiră, schimbați-i cămașa.

— Astăzi nu i-am putut spăla cămășile, domnule dragă, a trebuit să-mi duc cînepa la Grenoble, să fac rost de ceva bani.

— Bine, o să-ți trimit eu niște cămăși.

— Îi merge mai rău puișorului meu? întrebă femeia.

— Nu mă aștept la nimic bun, doamnă Colas; a fost imprudent și a cîntat; dar nu-l certa, nu-l lua la rost, ai curaj. Dacă Jacques va avea dureri, trimite o vecină după mine. La revedere.

Medicul își chemă însoțitorul și se întoarse spre potecă.

— Băiatul ăsta e bolnav de piept? întrebă Genestas.

— Vai, da! răspunse Benassis. Numai o minune l-ar putea salva, nu știința. Profesorii noștri de la Școala de medicină din Paris ne vorbeau adeseori de fenomenul la care mai adineaori ai asistat. Unele boli de genul acesta produc, în organul vocal, modificări care dau bolnavilor, pentru moment, facultatea de a emite sunete a căror perfecțiune nu poate fi atinsă de nici un virtuoz... Din pricina mea, ai avut o zi tristă astăzi, domnule, spuse medicul după ce încălecă. Pretutindeni suferință, pretutindeni moarte, dar și resemnare. Oamenii de la țară mor întotdeauna cu filozofie, suferă, tac și închid ochii ca animalele. Dar să nu mai vorbim de moarte și să dăm pinteni cailor: trebuie neapărat să ajungem în tîrg pînă nu se lasă noaptea, ca să-ți pot arăta cartierul cel nou.

— A! arde undeva, strigă Genestas arătînd spre munte un anumit loc de unde se înălța o jerbă de flăcări.

— Focul acela nu-i primejdios. Probabil, cuptorarul nostru mai scoate un cuptor de var. Această industrie, nouă pe la noi, folosește rocile calcaroase din locurile acelea.

Se auzi o împușcătură; fără să vrea, Benassis scăpă o exclamație și spuse cu un gest de nerăbdare:

— Dacă Butifer a tras, apoi om vedea care din noi doi e mai tare...

— Acolo s-a tras, spuse Genestas arătînd spre o pădurice de fag așezată deasupra lor, pe munte. Da, acolo, urechea mea de veteran nu mă-nșală.

— Să mergem degrab'! strigă Benassis, care, îndreptîndu-se fără ocol spre pădurice, își sili calul să zboare peste văi și peste ridicături, ca și cînd ar fi vrut să se ia la întrecere cu cineva, atît de mult ținea să-l surprindă în flagrant delict pe cel ce trăsese.

— Omul pe care-l cauți a dispărut, îi strigă Genestas, care cu greu se ținea pe urmele lui.

Benassis își răsuci brusc calul, făcu cale întoarsă și omul pe care-l căuta se arătă curînd pe o stîncă ascuțită, la o sută de picioare deasupra celor doi călăreți.

— Butifer, strigă Benassis, văzîndu-l cu o pușcă lungă în mînă, coboară-te!

Butifer îl recunoscu pe medic și răspunse cu un semn respectuos și prietenesc, care arăta deplină supunere.

— Înțeleg, spuse Genestas, un om cuprins de teamă sau un alt sentiment violent se poate cățăra pe un asemenea vîrf de stîncă; dar cum să te cobori de-acolo?

— N-am nici o emoție, răspunse Benassis, flăcăul acela e mai sprinten decît o capră de munte! Vei vedea îndată!

Deprins de întîmplările războiului să cîntărească pretul real al oamenilor, maiorul admiră ciudata îndeminare, eleganta siguranță a mișcărilor lui Butifer în timp ce acesta se cobora de-a lungul asperităților stîncii în vîrful căreia cu atîta îndrăzneală se urcase.

Trupul zvelt și viguros al vînătorului se echilibra cu grație în toate pozițiile pe care povîrnișurile drumului îl sileau să le adopte; pășea pe un vîrf de stîncă mai liniștit decît pe parchet, atît de sigur părea pe picioarele sale. Cu pușca sa cu țeavă lungă umbla de-ai fi zis că e un baston de promenadă. Butifer era un bărbat tînăr, de statură potrivită, dar slab, ciolănos și nervos; cînd îl văzu mai de-aproape, Genestas rămase uimit de frumusețea lui virilă. După toate aparențele, făcea parte din tagma acelor contrabandiști care-și fac meseria fără violențe, folosind — spre a înșela fiscul —

numai viclenia și răbdarea. Avea un chip bărbătesc, ars de soare. Ochii lui, de un galben deschis, străluceau ca aceia ai unui vultur, cu al cărui plisc nasul său subțire, cu vîrful ușor curbat, avea multă asemănare. Umerii obrajilor erau acoperiți cu puf. Gura, roșie, întredeschisă, arăta dinți de un alb strălucitor. Barba, mustățile, favoriții roșcați pe care-i purta — și care erau ondulați de la natură — subliniau și mai mult expresia bărbătească și dîrză a chipului său. La el, totul era numai forță. Musculatura brațelor neîncetat antrenate avea o dezvoltare, o vîrtoșenie curioasă. Pieptul era lat, iar fruntea părea a fi lăcașul unei inteligențe sălbatice. Avea aerul îndrăzneț și hotărît, dar calm, al unui om deprins să-și pună în joc viața și care și-a încercat atît de ades puterea trupului sau a minții în primejdii de tot felul, încît nu se mai îndoiește de sine. Era îmbrăcat cu o bluză sfîșiată de mărăcini și avea în picioare niște tălpi prinse în cureluțe de piele. Prin găurile pantalonului de pînză albastră, se vedeau picioarele roșii, fine, slabe și nervoase ca de cerb.

— Iată-l pe cel care, cîndva, a tras cu pușca în mine, spuse în șoaptă Benassis maiorului. Dacă acum mi-aș exprima dorința să mă descotorosesc de cineva, l-ar ucide fără a pregeta. — Butifer, continuă el, adesîndu-se braconierului, te credeam cu adevărat om de onoare și mi-am dat cuvîntul, pentru că și tu mi l-ai dat. Făgăduiala pe care am făcut-o procurorului regal de la Grenoble se întemeia pe jurămîntul tău de a nu mai vîna, de a deveni om așezat, ordonat, muncitor. Iar acum tragi cu pușca și te afli pe moșia contelui de Labranchoir. Dacă paznicul lui te prindea, nenorocitule? Din fericire pentru tine, n-o să-ți încheie proces-verbal, ai fi recidivist acum și nici autorizație pentru port de armă n-ai! Ți-am lăsat pușca din respect pentru dragostea pe care o porți acestei arme.

— E frumoasă, zise maiorul, recunoscînd că e o pușcă de vînătoare Saint-Etienne.

Contrabandistul ridică privirea spre Genestas, vrînd parcă să-i mulțumească pentru părerea sa.

— Butifer, continuă Benassis, ar trebui să te mustre cugetul. Dacă te apuci iar de vechea ta meserie, te vei pomeni din nou într-un loc împrejmuit de ziduri; nici un fel de protecție nu te va putea scăpa de ocnă; vei fi pecetluit. Chiar deseară să-mi aduci puşca, va rămîne în păstrarea mea.

Cu o mişcare convulsivă, Butifer strînse în palmă țeava armei.

— Aveți dreptate, domnule primar, spuse. Am greşit, mi-am călcat cuvîntul, sînt un cîine. Puşca trebuie să stea la dumneavoastră, dar, luîndu-mi-o, mă veți moşteni. Ultimul glonte pe care-l va trage copilul mamei mele îmi va atinge creierul... Ce vreți! v-am făcut pe plac, am stat liniştit toată iarna; dar primăvara a început să-mi fiarbă sîngele-n vine. Eu nu ştiu să ar, nici nu-mi dă inima brînci să-mi petrec viața îngrijind de orătănii, nici nu-mi pot pleca spinarea să sap la zarzavat, nici să biciuiesc aerul conducînd o căruță, nici să stau într-un grajd şi să bușumesc spinarea unui cal; mi-e scris deci să crăp de foame? Numai colo, sus, mă simt în apele mele, spuse, după o pauză, arătînd munții. Acolo mă aflu de-o săptămînă, văzusem o capră neagră şi capra neagră e colea, spuse, arătînd vîrful stîncii, e a dumneavoastră! Iubite domnule Benassis, lăsați-mi puşca. Credeți-mă, vă jur! plec din comună, mă duc în Alpi, unde vînătorii de capre negre nu-mi vor spune nimic; dimpotrivă, mă vor primi cu plăcere — şi acolo voi muri într-un fund de gheţar. Iată, vă spun deschis, mai bine trăiesc astfel un an sau doi în creierii munților, unde nu e nici guvern, nici vameş nici pădurar, nici procuror regal, decît să clocesc o sută de ani în mlaştina dumneavoastră. Numai pe dumneavoastră vă voi regreta, de ceilalți puțin îmi pasă! Dumneavoastră cînd aveți dreptate, cel puțin nu omorîți oamenii...

— Dar Louise? îl întrebă Benassis.

Butifer căzu pe gînduri.

— Ehei, băiete, spuse Genestas, învață să citești, să scrii, vino la regimentul meu, încalecă un cal, fă-te carabinier. Dacă va suna goarna pentru un război mai curat, vei vedea că bunul Dumnezeu parcă anume te-a făcut să trăiești în mijlocul tunurilor și al gloanțelor, în bătălii — și vei deveni general.

— Da, dacă se întorcea Napoleon, răspunse Butifer.

— Cunoști învoiala noastră? întrebă medicul. La a doua contravenție, mi-ai făgăduit să te faci soldat. Îți dau șase luni ca să înveți a citi și a scrie; apoi voi căuta un băiat de familie pe care să-l înlocuiești.

Butifer privi munții.

— Nu, nu vei pleca în Alpi! strigă Benassis. Un om ca tine, un om de onoare, plin de calități mari, trebuie să-și servească țara, să comande o brigadă și să nu moară fugărind o capră neagră. Cu viața pe care o duci acum vei ajunge de-a dreptul la ocnă. Eforturile supraomenești pe care le faci te silesc la lungi perioade de odihnă; cu vremea, te vei deprinde cu viața trîndavă care va distruge în tine orice idee de ordine, te va obișnui să abuzezi de puterea ta, să-ți cauți singur dreptate — de aceea doresc, împotriva voinței tale, să te aduc pe calea cea bună.

— Mi-e scris deci să pier de dor și de durere? Cînd mă aflu la oraș, simt că mă sufoc. La Grenoble nu pot sta mai mult de o zi, cînd o însoțesc pe Louise...

—Cu toții avem înclinații, pe care trebuie să știm a le înfrîna sau a le face folositoare pentru semenii noștri. Dar e tîrziu și sînt grăbit; mîine, cînd vei trece pe la mine ca să-mi aduci pușca, vom mai vorbi de aceste toate, copilul meu. La revedere. Capra neagră — vinde-o la Grenoble.

Și cei doi călăreți plecară.

— Iată un om adevărat, spuse Genestas.

— Un om care a apucat pe o cale rea, răspunse Benassis. Dar ce-i de făcut? L-ai auzit. Nu-i trist lucru să vezi irosindu-se asemenea calități? Dacă inamicul ar năvăli în Franța, Butifer, în fruntea a cinci sute de tineri, ar ține în loc, în munți, o divizie timp de o lună; dar în timp de pace nu-și poate manifesta energia decît sfidînd legile. Are nevoie de o forță oarecare pe care s-o învingă; cînd nu-și riscă viața, luptă cu societatea, îi ajută pe contrabandiști. Flăcăul ăsta trece Ronul, singur într-o bărcuță, pentru a duce încălțăminte în Savoia; se refugiază, cu arma încărcată, pe un munte inaccesibil, unde poate rămîne două zile hrănindu-se cu o coajă de pîine. Cu un cuvînt, îi place primejdia așa cum altuia îi place somnul. Tot gustînd plăcerile senzațiilor extreme, s-a pomenit în afara vieții obișnuite. Eu nu vreau ca — mergînd mai departe pe panta insensibilă a unei căi greșite — un om ca dînsul să devină un tîlhar și să moară pe eșafod. Dar ce părere ai, căpitane, de tîrgul nostru?

Genestas zări de departe o piață mare, circulară, plantată cu arbori, în mijlocul căreia se afla o fîntînă înconjurată de plopi. Incinta era marcată de taluzuri pe care se ridicau trei șiruri de arbori diferiți; salcîmi, apoi cenușari și, în partea de sus a coronamentului, puieți de ulm.

— Iată locul unde se țin bîlciurile noastre, spuse Benassis. De aici începe Strada-Mare, cu cele două case frumoase de care v-am vorbit: a judecătorului de pace și a notarului.

Apucară atunci pe o stradă largă, pavată destul de îngrijit, cu bolovani mari; de fiecare parte a ei se găseau vreo sută de case noi, aproape toate despărțite între ele de grădini. Biserica, al cărei portal forma o frumoasă perspectivă, închidea strada, pe la mijlocul căreia două alte străzi fuseseră recent trasate și unde se și ridicaseră cîteva case. Primăria, așezată în piața bisericii, se înălța drept în fața casei parohiale.

Pe măsură ce Benassis înainta, femeile, copiii și bărbații, a căror zi de muncă se încheiase, se grăbeau să iasă în pragul porților; unii își scoteau bonetele, alții îi dădeau binețe, copiii cei mici țipau și săreau în jurul calului său, ca și cînd ar fi cunoscut bunătatea patrupedului la fel de bine ca și aceea a stăpînului. Era o veselie surdă care, ca toate simțămintele adînci, avea sfiala sa particulară și atracția ei comunicativă.

Văzînd primirea care se făcea medicului, Genestas își zise că, în ajun, Benassis fusese prea modest atunci cînd îi descrisese afecțiunea pe care i-o purta populația cantonului. Iată cea mai blîndă dintre monarhii, ale cărei titluri sînt scrise în inimile supușilor, iată, de altfel, adevărata monarhie. Oricît ar fi de orbitoare strălucirea gloriei sau a puterii unui om, sufletul său se satură repede de satisfacțiile pe care i le procură orice acțiune exterioară și își dă curînd seama că totul e deșertăciune, căci nu descoperă nici o schimbare, nimic nou, nimic mai mare în exercitarea facultăților sale fizice. Regii, chiar de-ar stăpîni pămîntul, sînt osîndiți, ca și ceilalți oameni, să trăiască într-un cerc strîmt, supuși legilor sale — iar fericirea lor atîrnă de impresiile lor personale. Iar Benassis nu întîlnea, pretutindeni în canton, decît supunere și prietenie.

Napoleon al poporului

— Bine-ați venit, domnule, spuse Jacquotte. Că domnii vă așteaptă de-o bună bucată de vreme. Așa se-ntîmplă mereu. De-aia nu-mi izbutesc mîncările pe care eu mă străduiesc să le fac cît mai bune. Acum toate s-au uscat de cît au stat la cuptor...

— Gata, iată-mă-s, spuse Benassis zîmbind.

Cei doi călăreți descălecară și se îndreptară spre salon, unde se aflau persoanele pe care medicul le invitase.

— Domnilor, spuse medicul luîndu-l de mînă pe Genestas, am onoarea a vă prezenta pe domnul Bluteau, căpitan în regimentul de cavalerie cu garnizoana la Grenoble, un veteran care mi-a făgăduit să rămînă cîtva timp în mijlocul nostru.

Apoi, întorcîndu-se către Genestas, îi arătă un bărbat înalt, ciolănos, cu părul cărunt, îmbrăcat în negru.

— Domnul, îi spuse, este domnul Dufau, judecătorul de pace de care v-am mai vorbit și care a contribuit atît de mult la prosperitatea comunei. — Domnul, continuă

el conducîndu-l în fața unui tînăr slab, palid, potrivit ca statură, îmbrăcat tot în negru și care purta ochelari, domnul este domnul Tonnelet, ginerele domnului Gravier și primul notar care s-a stabilit în tîrg.

Apoi, întorcîndu-se spre un bărbat gros, pe jumătate țăran, jumătate orășean, cu chipul aspru, ciupit dar plin de bonomie:

— Domnul, continuă el, este vrednicul meu adjunct, domnul Cambon, negustorul de lemne căruia îi datorez binevoitoarea încredere pe care mi-o acordă populația. Este unul dintre creatorii șoselei pe care ai admirat-o. — Nu mai e necesar, spuse Benassis făcînd un gest către preot, să vă spun care e profesiunea domnului. E un om pe care nimeni nu se poate opri să-l iubească.

Figura preotului absorbi întreaga atenție a ofițerului prin frumusețea morală pe care o exprima și ale cărei seducții erau irezistibile. La prima privire, chipul domnului Janvier putea să pară neplăcut, atît de aspre și de contrastante îi erau trăsăturile. Statura sa scundă, slăbiciunea sa, întreaga ținută vădeau o mare debilitate fizică, dar fizionomia, veșnic liniștită, mărturisea adînca pace interioară a credinciosului și vigoarea celor cu sufletul curat. Ochii, care păreau a oglindi cerul, trădau nestinsa flacără a carității care-i mistuia inima. Gesturile, puține și firești, erau ale unui om modest; mișcările sale aveau simplitatea sfioasă a celor ale fetelor. Înfățișarea sa inspira respect și dorința nedeslușită de a te apropia de el.

— A! domnul primar..., spuse el înclinîndu-se parcă pentru a se feri de elogiul pe care i-l făcea Benassis.

Timbrul glasului său îl impresionă pînă în adîncul inimii pe maior, pe care cele două vorbe rostite de preotul cel necunoscut îl cufundară într-o visare aproape religioasă.

— Domnilor, rosti Jacquotte înaintînd pînă în mijlo-

cul salonului și oprindu-se acolo cu pumnii în șolduri, supa e pe masă.

La invitația lui Benassis, care-i interpelă pe fiecare la rînd pentru a nu mai ține seama de priorități, cei cinci convivi ai medicului trecură în sufragerie și se așezară la masă, după ce îl ascultară pe preot rostind fără emfază, în șoaptă, un *Benedicte*[1]. Masa era acoperită cu o pînză damaschinată — din cea inventată, sub Henric al IV-lea, de frații Graindorge, pricepuți manufacturieri care au dat numele lor acestor țesături dese, atît de binecunoscute gospodinelor. Fața de masă strălucea ca neaua și răspîndea parfumul cimbrișorului pe care Jacquotte îl presa între lenjuri. Vesela era de faianță albă tivită cu albastru, perfect păstrată. Carafele aveau o formă antică, octogonală, care astăzi numai în provincie se mai poate întîlni. Mînerele cuțitelor, toate în corn sculptat, înfățișau figuri bizare. Cercetînd cu atenție aceste obiecte, de un lux străvechi și totuși ca și noi, toți le găseau în armonie cu blîndețea și sinceritatea stăpînului casei. Atenția lui Genestas fu atrasă, o clipă, de capacul supierei, împodobit cu legume în relief, foarte bine colorate, în maniera lui Bernard Palissy, vestitul artist al secolului al XVI-lea.

Adunarea nu era lipsită de originalitate. Capetele viguroase ale lui Benassis și Genestas contrastau admirabil cu capul apostolic al domnului Janvier, după cum fețele veștede ale judecătorului și adjunctului scoteau mai bine în evidență fața tînără a notarului. Întreaga societate părea a fi reprezentată de aceste figuri variate, pe care se zugrăveau deopotrivă mulțumirea de sine, satisfacția pentru ziua de azi și încrederea în cea de mîine. Numai domnilor Tonnelet și Janvier, ca mai tineri ce erau, le plăcea să scruteze evenimentele viitoare, pe care le simțeau ca aparținîndu-le,

[1] *Binecuvintează*, rugăciune latină care se rostește înainte de a începe masa.

în vreme ce convivii ceilalți preferau să îndrume convorbirea spre trecut; dar cu toții priveau cu gravitate cele omenești și opiniile lor oglindeau o îndoită nuanță de melancolie: una avea paloarea asfințitului, era amintirea îndepărtată a unor bucurii ce n-aveau să se mai întoarcă; cealaltă, ca răsăritul de soare, făgăduia o zi frumoasă.

— Cred că astăzi v-ați ostenit mult, domnule preot? spuse domnul Cambon.

— Da, domnule, răspunse Janvier; înhumarea sărmanului cretin și aceea a părintelui Pelletier au avut loc la ore diferite.

— Acum vom putea să demolăm cocioabele din satul vechi, spuse Benassis adjunctului său. Dărîmînd casele acelea vom cîștiga cel puțin jumătate hectar de imaș; pe deasupra, comuna va economisi cei o sută de franci pe care-i cheltuia pentru întreținerea lui Chautard, cretinul.

— Acești o sută de franci ar trebui să-i alocăm, timp de trei ani pentru construirea unui podeț pe drumul devale, peste pîrîu, spuse domnul Cambon. Locuitorii din tîrg și din vale s-au deprins să treacă prin proprietatea lui Jean-François Pastoureau și pînă la urmă o s-o strice și o să-i facă multă pagubă bietului om.

— Adevărat, zise judecătorul, asta-i cea mai bună întrebuințare ce s-ar putea da banilor. După opinia mea, prea multele poteci sînt una dintre plăgile satelor noastre. A zecea parte a proceselor aduse înaintea judecătorilor de pace au drept pricină diferite servituți nedrepte. Astfel, într-o mulțime de comune, se atentează, aproape nepedepsit, la dreptul de proprietate. Respectul față de proprietate și de lege sînt două sentimente prea ades nesocotite în Franța și pe care ar trebui să le propagăm. Sînt mulți oameni care găsesc că e dezonorant să sprijine legea și *Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala*, zicală ce pare dictată de un lăudabil sen-

timent de generozitate, nu este în fond decît o formulă ipocrită care ne ajută să ne disimulăm egoismul. Să recunoaștem: nu sîntem patrioți! Adevărat patriot este cetățeanul destul de pătruns de importanța legilor pentru a impune respectarea lor cu orice risc. A lăsa liber pe un răufăcător nu înseamnă oare a te face vinovat de crimele lui viitoare?

— Toate se leagă între ele, spuse Benassis. Dacă primarii ar întreține mai bine drumurile, n-ar fi atîtea poteci. Apoi, consilierii municipali ar fi mai instruiți, i-ar sprijini pe primar și pe proprietari atunci cînd aceștia se opun unor servituți nedrepte; cu toții ar explica celor ignoranți că și castelul, și ogorul, și bordeiul, și copacul sînt lucruri deopotrivă de sfinte și că DREPTUL nu e nici mai mare, nici mai mic în raport cu valoarea proprietății. Dar un asemenea progres nu se poate obține îndată, el depinde de conștiința populației, pe care nu o putem reforma din temelii decît cu ajutorul intervenției eficace a preoților. Vorbele astea nu dumneavoastră vi le adresez, domnule Janvier.

— Nici nu le iau astfel, răspunse preotul rîzînd. Nu mă străduiesc eu să apropii dogmele religiei catolice de vederile dumneavoastră administrative? Tocmai de aceea am încercat, nu o dată, în instrucțiunile mele pastorale despre furt, să-i conving pe locuitorii din parohie de justețea ideilor pe care le-ați exprimat despre drept. În adevăr, Dumnezeu nu cîntărește furtul după valoarea obiectului furat, ci îl judecă pe hoț. Acesta e sensul parabolelor cu care am încercat a familiariza inteligența credincioșilor mei.

— Ați izbutit, domnule preot, spuse Cambon. Eu, unul, pot aprecia schimbările pe care le-ați adus în conștiința oamenilor, comparînd starea de astăzi a comunei cu cea din trecut. Sînt sigur că există puține cantoane în care muncitorii să fie atît de conștiincioși în timpul lucrului. Vitele sînt bine păzite și numai rareori se întîmplă să facă vreo stricăciune. Pădurile sînt

respectate. În sfîrșit, ați izbutit a-i convinge pe țăranii noștri că timpul liber al bogaților este recompensa unei vieți de economie și de muncă.

— Dacă-i așa, spuse Genestas, înseamnă că sînteți destul de mulțumit de ostașii dumneavoastră, domnule preot?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, pe lumea asta nu trebuie să ne așteptăm să descoperim îngeri. Pretutindeni unde e sărăcie, e și suferință. Suferința, sărăcia sînt forțe vii care au abuzurile lor, după cum și puterea le are pe ale sale. Țăranii care au parcurs două leghe pînă la țarina lor și seara s-au întors istoviți — atunci cînd văd niște vînători care trec peste ogoarele și holdele lor ca să ajungă mai degrabă la cină, credeți că vor prégeta să-i imite? Printre cei care bătătoresc potecile de care se plîngeau mai adineaori domnii, care sînt delincvenții? cei ce trudesc, sau cei ce se distrează? Astăzi, bogătașii și săracii ne dau, deopotrivă bătaie de cap. Credința ca și puterea trebuie întotdeauna să coboare din înălțimile fie cerești, fie sociale; iar astăzi nu încape îndoială că păturile supuse au mai puțină credință decît poporul, căruia Dumnezeu îi făgăduiește cerul drept răsplată a suferințelor cu răbdare îndurate. Deși supus disciplinei ecleziastice și gîndirii superiorilor mei, cred că încă multă vreme va trebui să fim mai puțin exigenți în chestiunile de cult și să încercăm a reînsufleți sentimentul religios în păturile mijlocii, acolo unde credința se discută în loc să se practice învățăturile ei. Mania de a filozofa a celor bogați a constituit un exemplu cît se poate de fatal pentru cei săraci și a provocat prea îndelungi interregnuri în împărăția Domnului. Ceea ce putem obține astăzi de la credincioșii noștri depinde în întregime de influența noastră personală; nu-i însă trist lucru ca, într-o comună, credința să se datoreze numai respectului de care se bucură un om? Cînd credința va fecunda din nou ordinea socială și va impregna toate păturile cu în-

văţătara ei, cultul său nu va mai fi pus în discuţie. Cultul unei credinţe este forma ei, iar societăţile nu subzistă decît prin forme. Voi cu drapelul, noi cu crucea...

— Domnule preot, aş dori să ştiu, spuse Genestas întrerupîndu-l pe domnul Janvier, de ce-i opriţi pe bieţii oameni să se distreze duminicile dansînd?

— Domnule căpitan, răspunse preotul, noi nu urîm dansul în sine, dar îl prescriem ca o pricină de imoralitate care tulbură liniştea şi corupe moravurile la ţară. A purifica spiritul de familie, a veghea la sfinţenia legăturilor sale ce altceva înseamnă decît a smulge răul din rădăcină?

— Ştiţi, spuse domnul Tonnelet, că în fiecare canton se comit mereu tot felul de delicte; dar într-al nostru, acestea sînt din ce în ce mai rare. Dacă unii dintre ţăranii noştri nu stau mult la gînduri cînd e vorba să intre cu plugul în brazda vecinului, sau să taie din răchita altuia cînd au nevoie, apoi astea-s păcate mărunte pe lîngă cele ale orăşenilor. De aceea, găsesc că ţăranii de prin valea asta sînt foarte credincioşi.

— O! credincioşi, spuse surîzînd preotul; pe-aici nu ne temem de fanatism.

— Dar, domnule preot, obiectă domnul Cambon, dacă locuitorii tîrgului s-ar duce în toate dimineţile la liturghie, dacă vi s-ar spovedi în fiecare săptămînă, ar fi greu ca ogoarele să fie lucrate şi nici trei preoţi n-ar dovedi să le facă pe toate...

— Domnule, continuă preotul, a munci înseamnă a te ruga. Căci practica presupune cunoaşterea principiilor religioase care stau la temelia societăţilor.

— Dar patriotismul? întrebă Genestas.

— Patriotismul, răspunse grav preotul, nu inspiră decît sentimente trecătoare, religia le face durabile. Patriotismul este o uitare de-o clipă a interesului personal, în vreme ce creştinismul este un sistem complet de împotrivire la tendinţele depravate ale omului.

— Cu toate astea, domnule, în timpul războaielor Revoluției, patriotismul...

— Da, în timpul Revoluției am făcut minuni, spuse Benassis întrerupîndu-l pe Genestas; dar după douăzeci de ani, în 1814, patriotismul nostru era mort; în timp ce Franța și Europa s-au aruncat asupra Asiei de douăsprezece ori într-o sută de ani, îmboldite de o idee religioasă.

— Poate, spuse judecătorul, că e ușor lucru să mai tărăgănezi interesele materiale care dau naștere la lupte între popoare; în vreme ce războaiele pornite pentru apărarea dogmelor, al căror obiect niciodată nu e precis, sînt necesarmente interminabile.

— Bine, domnule, dar nu serviți peștele? întrebă Jacquotte, care, ajutată de Nicole, luase farfuriile de pe masă.

Credincioasă deprinderilor sale, bucătăreasa aducea mîncărurile una după alta, obicei care are dezavantajul de a-i sili pe cei lacomi să mănînce considerabil, iar pe cei cumpătați, care și-au astîmpărat foamea cu primele feluri, să renunțe la cele mai bune lucruri.

— Vai! domnule, spuse preotul adresîndu-se judecătorului, cum puteți susține că războaiele religioase n-aveau un țel precis? Pe vremuri, religia era un liant atît de trainic al societății încît interesele materiale nu se puteau despărți de problemele religioase. Așa că fiecare soldat știa foarte bine pentru ce lupta...

— Dacă oamenii au luptat atît de mult pentru religie, spuse Genestas, înseamnă că Dumnezeu a contruit o lume foarte șubredă. O instituție divină ar trebui să-i impresioneze pe oameni prin adevărul ei.

Toți invitații privir spre preot.

— Domnilor, spuse domnul Janvier, religia se simte, nu se definește. Noi nu sîntem chemați a judeca nici mijloacele, nici țelurile Atotputernicului.

— Așadar, trebuie să credem în toate genuflexiunile

dumneavoastră? întrebă Genestas, cu bonomia militarului care niciodată nu s-a gîndit la Dumnezeu.

— Domnule, răspunse grav preotul, religia catolică alină mai bine decît celelalte neliniştile omeneşti; dar chiar de n-ar fi astfel, vă-ntreb: ce-aţi pierde crezînd în adevărurile sale?

— Nu mare lucru, spuse Genestas.

— În schimb, cît nu riscaţi a pierde dacă nu credeţi în ele! Dar, domnule, să vorbim despre interesele pămînteşti, care vă sînt mai apropiate. Gîndiţi-vă că degetul lui Dumnezeu se imprimă puternic pe toate lucrurile omeneşti de care se atinge prin mîna vicarului său. Mult au pierdut oamenii părăsind calea credinţei noastre. Biserica — a cărei istorie puţini au avut curiozitatea s-o citească, şi pe care lumea o judecă după anumite păreri greşite răspîndite cu intenţie în popor — oferă modelul desăvîrşit al stăpînirii pe care oamenii se străduiesc astăzi s-o statornicească. Principiul alegerii a făcut din ea, de multă vreme, o mare putere politică. Odinioară nu exista nici o singură instituţie religioasă care să nu se întemeieze pe libertate,pe egalitate. Toţi factorii cooperau la lucrare. Starețul, abatele, episcopul, generalul ordinului religios, papa erau pe atunci aleşi cu grijă, după nevoile Bisericii a cărei gîndire o exprimau: iată de ce aveau drept la supunerea cea mai oarbă. Voi trece sub tăcere binefacerile sociale ale acestei gîndiri care a făurit naţiunile moderne, a inspirat atîtea poeme, catedrale, statui, tablouri şi lucrări muzicale, pentru a vă atrage atenţia că alegerile dumneavoastră plebee, juriul şi sistemul bicameral s-au zămislit în conciliile provinciale şi ecumenice, în episcopat şi colegiul cardinalilor; cu această deosebire că ideile filozofice actuale asupra civilizaţiei îmi par a păli în faţa sublimei şi divinei idei a comunităţii creştine, imagine a unei comunităţi sociale universale, înfăptuite prin Cuvînt şi prin faptă, reunite în dogma religioasă. Va fi greu pentru noile sisteme politice, oricît

de desăvîrşite am presupune că sînt, să repete minunile datorate epocii cînd Biserica sprijinea inteligenţa umană.

— De ce? întrebă Genestas.

— Mai întîi, pentru că alegerea, pentru a fi un principiu, cere o egalitate absolută a electorilor: trebuie să fie *cantităţi egale*, ca să mă servesc de o expresie din geometrie, lucru pe care politica modernă nu-l va obţine niciodată. Apoi, marile înfăptuiri sociale nu se fac decît prin puterea sentimentelor, singura care-i poate uni pe oameni, în timp ce filozofismul modern şi-a fondat legile pe interesul personal, care tinde a-i dezbina. Odinioară se întîlneau, mai ades decît astăzi, la diferitele naţiuni, oameni generoşi, însufleţiţi de o dragoste maternă pentru drepturile nesocotite, pentru suferinţele celor mulţi, Iar preotul, copil al clasei mijlocii, se opunea forţei brutale şi apăra popoarele împotriva vrăjmaşilor lor. Biserica a avut posesiuni teritoriale şi interesele sale temporale, care păreau că trebuie s-o consolideze, pînă la urmă i-au slăbit influenţa. În adevăr, dacă preotul posedă o proprietate privilegiată, apare ca opresor; dacă statul îl plăteşte, este un funcţionar care-i dator cu timpul său, cu inima şi cu viaţa sa; cetăţenii consideră virtutea sa drept o datorie şi filantropia sa, lipsită de principiul liberului-arbitru, i se ofileşte în inimă. Dar dacă preotul e sărac, dacă e preot voluntar, fără alt sprijin decît Dumnezeu, fără altă avere decît inimile credincioşilor, atunci devine din nou misionarul Americii, se numeşte apostol, principe al binelui. Cu un cuvînt, domneşte prin sărăcie lucie şi sucombă prin opulenţă.

Domnul Janvier subjugase atenţia tuturor. Convivii tăceau, meditînd cuvintele atît de noi în gura unui simplu preot.

— Domnule Janvier, printre adevărurile pe care le-aţi rostit, se află şi o eroare gravă, spuse Benassis. După cum ştiţi, nu-mi place să vorbesc despre intere-

sele generale atunci cînd sînt puse în discuție de scriitori și de puterea modernă. După opinia mea, cel ce concepe un sistem politic, dacă se simte în putere să-l aplice, să tacă, să cucerească puterea și să acționeze; dar, dacă rămîne în fericita obscuritate a cetățeanului de rînd, nu-i oare curată nebunie să gîndești a converti mulțimile prin discuții individuale? Cu toate astea, vă voi contrazice, iubite părinte, pentru că aici mă adresez oamenilor de bine, deprinși să-și adune laolaltă cunoștințele spre a căuta, în toate, adevărul. Ideile mele vi se vor părea, poate, ciudate; cu toate astea, sînt rodul reflecțiilor pe care mi le-au inspirat nenorocirile ultimilor patruzeci de ani.

Sufragiul universal, pe care-l cer astăzi cei ce aparțin opoziției așa-zise constituționale, a fost în Biserică un principiu excelent, pentru că, după cum ați observat adineaori, iubite părinte, indivizii erau cu toții instruiți, disciplinați de sentimentul religios, pătrunși de același sistem, știind prea bine ce voiau și încotro mergeau. Dar triumful ideilor cu ajutorul cărora liberalismul modern luptă, într-un mod atît de imprudent, împotriva guvernului înfloritor al Burbonilor ar însemna pieirea Franței și a liberalilor înșiși. Conducătorii aripii stîngi știu bine asta. Pentru ei, lupta aceasta este o simplă chestiune de putere. Dacă, cu voia Domnului, burghezia ar desființa, sub drapelul opoziției, superioritățile sociale împotriva cărora vanitatea sa se revoltă, acest triumf ar fi îndată urmat de războiul burgheziei împotriva poporului, care, mai tîrziu, ar vedea în ea un fel de nobilime — meschină, e adevărat — dar ale cărei averi și privilegii i-ar fi cu-atît mai odioase cu cît le-ar simți mai îndeaproape. În acest război, societatea — nu spun: națiunea — ar pieri din nou, pentru că triumful de moment al mulțimii care suferă implică cele mai multe dezordini. Această luptă ar fi înverșunată, fără clipă de liniște, căci pricina ei ar fi nepotrivirile instinctive sau dobîndite între electori, iar cei

mai puțini luminați, care sînt și cei mai numeroși, ar dobîndi cîștig de cauză asupra somităților sociale — într-un sistem în care sufragiile se numără și nu se cîntăresc. Urmarea este că un guvern nu este niciodată atît de bine organizat, deci atît de perfect, ca atunci cînd s-a instaurat pentru apărarea unui privilegiu mai restrîns. Ceea ce eu numesc *privilegiu* nu este unul dintre acele drepturi care odinioară se acordau în mod abuziv unor anumite persoane spre paguba tuturor; nicidecum, cuvîntul exprimă în mod particular cercul social care cuprinde evoluția puterii. Numai că, în toate creațiile sale, natura a restrîns principiul vital pentru a-i da mai multă forță; la fel cu corpul politic.

Să-mi lămuresc ideea prin cîteva exemple. Să admitem că în Franța ar fi o sută de pairi; aceștia n-ar provoca decît o sută de jigniri. Desființați instituția pairilor și toți bogătașii vor deveni niște privilegiați; în loc de o sută, veți avea o sută de mii și veți lărgi plaga inegalităților sociale. În adevăr, pentru popor, numai dreptul de a trăi fără a munci constituie un privilegiu. În ochii săi, cel ce consumă fără a produce este un jefuitor. Poporul vrea lucrări vizibile și nu ține de loc seama de creațiile intelectuale, care-l îmbogățesc cel mai mult. Tot astfel, înmulțind numărul jignirilor, veți extinde lupta în toate sectoarele corpului social în loc să o reținеți într-un cerc strîmt. Cînd atacul și rezistența sînt generale, ruina unei țări este iminentă. Întotdeauna vor fi mai puțini bogați decît săraci; deci, victoria va fi a săracilor, de îndată ce lupta devine materială.

Însăși istoria îmi confirmă principiul. Republica romană a cucerit lumea datorită instaurării privilegiului senatorial. Senatul menținea neschimbată ideea puterii. Dar cînd cavalerii și „oamenii noi" au extins acțiunea guvernului lărgind patriciatul, cauza politică a fost

pierdută. În ciuda lui Sylla, și după Cezar, Tiberiu a făurit imperiul roman, sistem în care puterea, adunată în mîna unui singur om, a prelungit cu cîteva secole această mare stăpînire. Împăratul nu mai era la Roma cînd Cetatea eternă a căzut în mîinile barbarilor. Cînd țara noastră a fost cucerită, francii, care și-o împărțiseră, au născocit privilegiul feudal pentru a-și asigura posesiunile particulare. Cele o sută sau o mie de căpetenii care stăpîneau țara și-au făurit instituții pentru a-și apăra drepturile dobîndite prin cuceriri. Astfel, feudalismul a durat atîta timp cît privilegiile au fost restrînse. Dar cînd *oamenii acestei națiuni*, veritabilă traducere a cuvîntului gentilomi, în loc să fie cinci sute, au fost cincizeci de mii, a izbucnit revoluția. Prea întinsă, acțiunea puterii lor era lipsită de energie, de vigoare și, de altfel, se găsea fără apărare împotriva influenței pe care nu o prevăzuse, a banului și a gîndirii.

Deci, triumful burgheziei asupra sistemului monarhic avînd drept scop să mărească în ochii poporului numărul privilegiaților, triumful poporului asupra burgheziei va fi efectul inevitabil al acestei schimbări. Dacă se va întîmpla această perturbare, ea va avea drept mijloc dreptul de vot acordat fără măsură tuturor. Cine votează, discută. Putere discutată nu există. Vă puteți imagina o societate fără guvern? Nu. Ei, bine, cine spune guvern, spune forță. Forța trebuie să se întemeieze pe *lucruri judecate*. Iată rațiunile care m-au făcut să gîndesc că principiul electiunii este unul dintre cele mai funeste pentru existența guvernelor moderne. Sigur, cred că mi-am dovedit îndeajuns dragostea pentru cei săraci și pentru cei care suferă, n-aș putea fi învinuit că le vreau răul; dar, cu toată admirația pe care le-o port pentru calea grea pe care au pășit, sublimi prin răbdarea și resemnarea lor, îi declar incapabili să participe la guvernarea țării. Ei îmi par a fi minorii unei națiuni și trebuie ținuți sub tutelă. Altfel, după mine, domnilor, cuvîntul *electiune* va aduce aceleași

stricăciuni ca și cuvintele *conștiință* și *libertate*, rău înțelese, rău definite și aruncate mulțimilor ca simboluri de revoltă și ordine de distrugere. Conducerea maselor mi se pare așadar un lucru drept și necesar pentru menținerea societății.

— Acest sistem dezminte atît de total convingerile noastre actuale, încît cred că avem dreptul să vă cerem să ne explicați argumentele dumneavoastră, spuse Genestas, întrerupîndu-l pe medic.

— Bucuros, căpitane.

— Ce tot spune stăpînul nostru? strigă Jacquotte, intrînd în bucătăria ei. Ai crede că bietul om îi sfătuiește să omoare poporul! și ceilalți îl ascultă...

— Nu mă așteptam din partea domnului Benassis, răspunse Nicole.

— Dacă cer legi energice pentru a ține în frîu mulțimile ignorante, continuă medicul după o scurtă pauză, în schimb, doresc ca sistemul social să aibă o rețea elastică și binevoitoare pentru a îngădui oricărui om din popor — care ar avea voința și s-ar simți capabil — de a se ridica spre păturile superioare. Orice putere tinde să se mențină. Pentru a dura, astăzi ca și odinioară, guvernele trebuie să atragă de partea lor bărbații puternici, recrutîndu-i de pretutindeni pentru a avea apărători și a răpi maselor elementele energice care le agită. Deschizînd ambiției publice căi anevoioase și totodată lesnicioase — anevoioase pentru veleitățile incomplete, lesnicioase pentru voințele reale — un stat poate preveni tulburările la care duc piedicile care se pun mersului ascendent al adevăratelor spirite superioare spre nivelul lor.

Cei patruzeci de ani de frămîntări au convins pe oamenii de bun-simț că superiorităților sînt o urmare a ordinei sociale. Acestea se împart în trei categorii și sînt incontestabile: superioritate de gîndire, superioritate politică, superioritate de avere. Cu alte cuvinte: arta, puterea și banii — sau: principiul, mijlocul și rezultatul.

Făcînd *tabula rasa*, presupunînd că unităţile sociale ar fi perfect egale, naşterile în aceeaşi proporţie şi dînd fiecărei familii o bucată egală de pămînt, după o vreme veţi regăsi actualele inegalităţi de avere; rezultă din acest adevăr izbitor că superioritatea de avere, de gîndire şi de putere este un fapt pe care trebuie să-l acceptăm, un fapt pe care mulţimile îl vor considera întotdeauna ca o nedreptate, văzînd nişte privilegii în drepturile cele mai cinstit dobîndite. Pornind de la această bază, contractul social va fi deci un pact perpetuu între cei care posedă şi cei care nu posedă. După acest principiu, legile se vor face de către cei care trag foloase pe urma lor, căci aceştia trebuie să aibă instinctul conservării lor şi să prevadă primejdiile. Ei sînt mai interesaţi ca mulţimile să stea liniştite decît mulţimile înseşi. Popoarele au nevoie să li se ofere fericirea de-a gata. Situîndu-vă pe acest punct de vedere atunci cînd judecaţi societatea, dacă o veţi privi în totalitatea ei, veţi recunoaşte dimpreună cu mine că dreptul de alegţiune trebuie să fie exercitat numai de cei ce posedă avere, putere sau inteligenţă şi veţi recunoaşte, de asemeni, că mandatarii lor nu pot avea decît atribuţii extrem de restrînse.

Legislatorul, domnilor, trebuie să fie superior vremii sale. El constată tendinţa erorilor generale şi precizează direcţiile în care înclină ideile unei naţiuni; el va lucra aşadar mai mult pentru viitor decît pentru prezent, mai mult pentru generaţia care creşte decît pentru cea care dispare. Dacă însă apelaţi la mulţime pentru a făuri legea, poate oare mulţimea să fie superioară ei înseşi? Nu. Cu cît adunarea va reprezenta cu mai multă fidelitate opiniile mulţimii, cu-atît mai puţin se va bucura ea de înţelegerea guvernului, cu-atît mai puţin înalte vor fi vederile ei, cu-atît mai puţin precisă şi mai confuză va fi legislaţia ei, căci gloata este, mai ales în Franţa, şi va fi întotdeauna, ceea ce este-o gloată. Legea înseamnă supunere faţă de reguli; orice regulă

se opune deprinderilor naturale, intereselor individului; va face mulțimea legi împotriva ei însăși? Nu. Ades, tendința legilor trebuie să fie în rațiune inversă cu tendința moravurilor. A modela legile după moravurile generale ar însemna să se dea, în Spania, prime de încurajare intoleranței religioase și lenei; în Anglia, spiritului mercantil; în Italia, dragostei pentru artele menite a exprima societatea, dar care nu pot fi toată societatea; în Germania, titlurilor nobiliare; în Franța, spiritului de superficialitate, modei ideilor, ușurinței cu care ne separăm în clici care ne-au devorat întotdeauna. Ce s-a întîmplat în ultimii patruzeci și mai bine de ani, de cînd colegiile electorale se amestecă în fabricarea legilor? Avem patruzeci de mii de legi! Un popor cu patruzeci de mii de legi nu are nici una. Cinci sute de capete mediocre — căci într-un secol nu pot fi mai mult de o sută de inteligențe mari — pot avea tăria de a se înălța pînă la aceste considerații? Nu. Oamenii originari din cinci sute de localități diferite nu vor înțelege niciodată în același chip spiritul legii — iar legea trebuie să fie una.

Dar merg mai departe. Mai curînd sau mai tîrziu, o adunare cade sub sceptrul unui om și, în loc să avem niște dinastii regale, avem schimbătoarele și costisitoarele dinastii ale primilor miniștri. La capătul oricărei deliberări se află Mirabeau, Danton, Robespierre sau Napoleon; niște proconsuli, sau un împărat. În adevăr, e necesară o anumită cantitate de forță pentru a ridica o anumită greutate; această forță poate fi distribuită pe un număr mai mare sau mai mic de pîrghii; dar, în definitiv, forța trebuie să fie proporțională cu greutatea; în cazul nostru, greutatea este poporul ignorant și năpăstuit care formează talpa oricărei societăți. Puterea, represivă prin natura ei, are nevoie de o mare concentrare pentru a opune o rezistență egală mișcării populare. Iată aplicarea principiului pe care adineaori l-am dezvoltat vorbindu-vă de restricția privilegiului guverna-

mental. Dacă admiteți oameni de talent, ei se supun acestei legi naturale și îi supun țara; dacă adunați oameni mediocri, vor fi învinși, mai curînd sau mai tîrziu, de spiritul superior: deputatul talentat simte rațiunea de stat, deputatul mediocru face tranzacții cu forța. Pe scurt, o adunare cedează unei idei, precum Convenția în timpul Terorii; sau unei puteri, precum Corpul legislativ sub Napoleon; unui sistem sau, ca astăzi, banilor. Adunarea republicană pe care o vizează unii oameni bine-intenționați, este imposibilă; cei ce o doresc sînt niște naivi desăvîrșiți sau niște viitori tirani.

O adunare deliberantă care discută primejdiile ce amenință o națiune, în loc s-o îndemne la acțiune, nu vi s-ar părea ridiculă? Poporul are mandatari însărcinați să acorde sau să refuze impozitele — și asta e drept, și a existat întotdeauna, sub tiranul cel mai crud ca și sub principele cel mai blînd. Banul este insesizabil; de altfel, impozitul are margini naturale dincolo de care o națiune se revoltă pentru a-l refuza sau se culcă pentru a muri. Dacă acest corp electiv și schimbător ca necesitățile însești, ca ideile pe care le reprezintă, refuză să admită supunerea tuturor față de o lege rea, totul e bine. Dar să presupui că cinci sute de oameni, veniți din toate colțurile unui imperiu, vor face o lege bună, nu-i o glumă proastă pe care, mai curînd sau mai tîrziu, popoarele o vor plăti? Atunci își schimbă tiranii, asta-i tot. Puterea, legea, trebuie deci să fie opera unui singur om care, prin forța lucrurilor, este silit să supună neîncetat acțiunile sale aprobării generale.

Dar modificările aduse exercițiului puterii, fie a unuia singur, fie a mai multor, fie a mulțimii, nu se pot găsi decît în instituțiile religioase ale unui popor. Religia este singurul antidot cu adevărat eficace al abuzurilor puterii supreme. Dacă o națiune pierde sentimentul religios, ea devine sediționasă din principiu, iar principele devine tiran din necesitate. Camerele — care se situează între suverani și supuși — nu sînt

decît paleative ale acestor două tendințe. Adunările, potrivit cu ceea ce vă spuneam, devin complice fie ale insurecției, fie ale tiraniei. Cu toate astea, stăpînirea unei singure persoane — spre care înclin — nu reprezintă binele absolut, căci rezultatele politicii vor depinde în veci de moravuri și credințe. Dacă o națiune e îmbătrînită, dacă filozofismul și spiritul de discuție au corupt-o pînă-n măduva oaselor, atunci se va îndrepta spre despotism, în ciuda libertății formale; tot astfel după cum popoarele înțelepte știu aproape întotdeauna să descopere libertatea sub formele despotismului.

Din toate acestea rezultă necesitatea unei mari restricții în drepturile electorale, necesitatea unui guvern tare, necesitatea unei religii puternice care să facă din bogătaș prietenul săracului și să poruncească săracului o resemnare totală. În sfîrșit, este cu adevărat urgent ca puterea adunărilor să se limiteze la chestiunea impozitului și la aceea a înregistrării legilor, răpindu-li-se dreptul de a le fabrica.

Multe capete gîndesc altfel, știu. Astăzi, ca și pe vremuri, există spirite înfocate care caută mai-binele și care ar dori ca societatea să fie mai înțelept întocmită decît este. Dar inovațiile care urmăresc să opereze prefaceri sociale au nevoie de o sancțiune universală. Novatorii să aibă răbdare. Cînd măsor timpul care a fost necesar pentru statornicirea creștinismului, revoluție morală care trebuie să fie pur pașnică, mă cutremur gîndindu-mă la nenorocirea unei revoluții în ordinea materială și conchid pentru menținerea instituțiilor existente. Fiecare cu gîndul său, a spus creștinismul; fiecare cu ogorul său, a spus legea modernă. Legea modernă s-a pus în armonie cu creștinismul. Fiecare cu gîndul său înseamnă consfințirea drepturilor inteligenței; fiecare cu ogorul său înseamnă consfințirea proprietății bazate pe efortul muncii. Aceasta-i societatea noastră. Natura statornicește viața omenească pe sentimentul conservării individuale, viața socială se întemeiază

pe interesul personal. Acestea sînt, pentru mine, adevăratele principii politice. Zdrobind aceste două sentimente egoiste sub ideea unei vieți viitoare, religia modifică duritatea contactelor sociale. Astfel, Dumnezeu temperează suferințele pe care le produc ciocnirile de interese, prin sentimentul religios care ridică la rangul de virtute uitarea-de-sine, după cum, prin legi necunoscute, a moderat ciocnirile în mecanismul lumilor. Creștinismul spune săracului să-l suporte pe bogat și bogatului să ușureze suferințele săracului; pentru mine, aceste puține cuvinte cuprind esența tuturor legilor divine și umane.

— Eu, nefiind bărbat de stat, spuse notarul, văd într-un suveran lichidatorul unei societăți care trebuie să rămînă în permanentă stare de lichidare; el transmite succesorului său un activ egal cu cel pe care l-a primit.

— Eu nu sînt om de stat! replică Benassis cu vioiciune, întrerupîndu-l pe notar. Pentru a îmbunătăți starea unei comune, a unui canton sau a unui arondisment se cere numai bun-simț; celui ce conduce un departament i se cere și talent; dar aceste patru sfere administrative oferă orizonturi mărginite, pe care vederile de rînd pot ușor să le cuprindă; interesele lor se leagă, prin fire vizibile, de marea mișcare a statului. În regiunea superioară, toate se măresc, privirea bărbatului de stat trebuie să domine punctul de vedere în care se află. Acolo unde — pentru a face mult bine într-un arondisment, într-un canton sau într-o comună — nu e necesar să poți prevedea rezultatele politicii pe o perioadă de numai zece ani, cînd e vorba de o națiune, trebuie să-i poți presimți destinele și să le măsori pe o perioadă de un secol. Geniul unui Colbert, al unui Sully nu înseamnă nimic dacă nu se sprijină pe voința care i-a făcut pe Napoleon și pe Cromwell. Un mare ministru, domnilor, este o mare idee scrisă pe toți anii secolului, a cărei splendoare și prosperitate a fost de el pregătită. Pentru el, virtutea cea mai necesară este perseverența.

De altfel, în toate cele omenești, oare nu perseverența este expresia cea mai înaltă a forței? De cîtăva vreme, întîlnim prea mulți bărbați care au idei de miniștri în loc să aibă idei naționale, ca să nu admirăm pe adevăratul om de stat, pe cel ce ne oferă cea mai imensă poezie omenească. A privi mereu dincolo de clipa prezentă și a păși înaintea destinului, a te situa deasupra puterii și a rămîne acolo numai prin sentimentul utilității, fără a-ți face iluzii cu privire la forțele tale; a te despuia de pasiuni și chiar de orice simplă ambiție pentru a rămîne stăpîn pe facultățile tale, pentru a prevedea, a voi și a acționa fără încetare; a fi drept și absolut, a păstra ordinea în general, a-ți sili inima să tacă și a nu asculta de glasul inteligenței: a nu fi nici bănuitor, nici încrezător; nici sceptic, nici credul; nici recunoscător, nici ingrat; nici în urmă cu un eveniment, nici surprins de o idee; în sfîrșit, a trăi prin sentimentul maselor și a le domina întotdeauna întinzîndu-ți aripile spiritului, volumul glasului și penetrația privirii tale; a vedea nu detaliile, ci consecințele tuturor lucrurilor — nu însemnează toate acestea a fi ceva mai mult decît un om? Iată de ce numele marilor și distinșilor părinți ai națiunilor ar trebui să fie în veci populare.

Urmă o clipă de tăcere, în timpul căreia convivii se uitară unii la alții.

— Domnilor, n-ați spus nimic despre armată! strigă Genestas. Organizarea militară îmi pare a fi adevăratul model al oricărei societăți civile, spada este tutoarea poporului.

— Căpitane, spuse rîzînd judecătorul de pace, un avocat bătrîn zicea că imperiile încep cu spada și sfîrșesc cu pana de scris. Noi am ajuns la pana de scris.

— Acum, domnilor, că am pus lumea la cale, să vorbim de altceva. Hai, căpitane, să bem un pahar de vin de Ermitage, strigă medicul rîzînd.

— Beau și două, spuse Genestas întinzînd paharul,

și vreau să închin în sănătatea domniei-tale, om care faci cinste speței umane.

— Și pe care cu toții îl iubim, spuse preotul, cu un glas plin de blîndețe.

— Domnule Janvier, vrei să mă împingi spre păcatul trufiei?

— Domnul preot a spus încet ceea ce tot cantonul spune tare, răspunse Cambon.

— Domnilor, vă propun să-l conducem pe domnul Janvier spre casa parohială, plimbîndu-ne sub clar de lună.

— Să pornim, spuseră comesenii, gata să-l însoțească pe preot.

— Vino cu mine pînă la hambar, spuse medicul, luîndu-l de braț pe Genestas, după ce își luă rămas-bun de la preot și de la ceilalți invitați. Acolo, căpitane Bluteau, vei auzi vorbindu-se despre Napoleon. Am acolo cîțiva complici care-l vor trage de limbă pe Goguelat, poștașul nostru, ca să ne spună despre acest zeu al poporului. Nicole, rîndașul meu, ne-a făcut o scară ca să ne urcăm, printr-o lucarnă, în podul cu fîn, într-un loc de unde vom putea vedea toată scena. Crede-mă, face să vii: șezătoarea are farmecul ei. Nu pentru prima oară mă culc în fîn ca să ascult o poveste soldățească sau vreun basm țărănesc. Dar să ne ascundem bine, că dacă bieții oameni văd un străin, se codesc și nu mai sînt ei-înșiși.

— Vai! draga mea gazdă, spuse Genestas, de cîte ori nu m-am făcut și eu că dorm ca să-i pot asculta pe cavaleriștii mei, pe la popasuri! Să știi că la nici unul din spectacolele de la Paris n-am rîs din toată inima ca la povestea retragerii de la Moscova, pe care o istorisea cu mult haz un subofițer unor recruți care se temeau de front. Spunea că armata franceză *făcea* în în așternuturi, că toate băuturile erau de la gheață,

că morții se opreau în drum, că văzuse Rusia Albă, că își țesăla calul cu dinții, că amatorii de patinaj se desfătau iar, amatorii de piftie de carne aveau pe săturate, că femeile erau în general reci și că singurul lucru cu adevărat neplăcut era lipsa apei calde pentru bărbierit... În fine, debita niște glume cam deocheate dar atît de hazoase încît rîdea pînă și un furier bătrîn, cu nasul degerat, și care fusese poreclit *Nasrupt*.

— Ssst! făcu Genestas, am sosit; trec eu primul, urmează-mă.

Se urcară amîndoi pe scară și se ghemuiră în fin, fără a fi simțiți de cei ce veniseră la șezătoare, și care se aflau dedesupt, încît puteau fi bine văzuți. Grupate în jurul a trei sau patru luminări, cîteva femei coseau, altele torceau; mai multe stăteau cu mîinile în sîn, cu gîtul întins, cu capul și privirile spre un țăran bătrîn care spunea o istorie. Bărbații, cei mai mulți, stăteau în picioare sau culcați pe o mînă de paie. Aceste grupuri, profund tăcute, erau slab luminate de flăcările tremurătoare ale unor luminări virite în niște globuri de sticlă pline de apă, care le concentrau în raze, în lumina cărora se așezară lucrătoarele. Întinderea hambarului, al cărui pod rămăsese întunecat și negru, slăbea și mai mult aceste lumini, care colorau inegal capetele, producînd pitorești efecte de clarobscur. Aici, luminau fruntea arsă de soare și ochii albaștri ai unei țărance curioase; dincolo, pete de lumină decupau fețele aspre ale unor bătrîni și le acopereau cu desene fantastice îmbrăcămintea uzată sau decolorată. Toți acești oameni, atenți și în atitudini variate, arătau prin chipurile lor imobile că aveau ochi și urechi numai pentru povestitor. Era o scenă curioasă, în care se manifesta prodigioasa influență pe care poezia o exercită asupra tuturor spiritelor. Cerînd povestitorului un miraculos întotdeauna simplu sau o imposibilitate ce poate fi aproape crezută, nu este țăranul prietenul celei mai pure poezii?

— ... Deși casa aceea nu părea primitoare — spunea țăranul în clipa cînd cei doi spectatori nou-veniți se așezară la locurile lor ca să-l asculte — biata cocoșată era atît de obosită, unde-și dusese cînepa la tîrg, încît a intrat, nevoită și de întunericul care se lăsase. Ceru numai adăpost peste noapte; de-ale gurii avea și a scos din traistă un codru de pîine și l-a mîncat. Da stăpîna casei, care era femeia tîlharilor, neștiind ce puseseră ăia la cale să facă noaptea, a primit-o pe cocoșată și a urcat-o într-un pod fără lumină. Cocoșata se culcă pe un țol, își face rugăciunea, se mai gîndește la cînepa ei și adoarme. Da pînă să aţipească, aude un zgomot și numai ce vede intrînd doi bărbați cu un felinar; fiecare ținea un cuțitoi: și i se face frică, fiindcă știți cum era pe vremurile alea, seniorilor le plăceau plăcințelele cu carne de om, care se făceau pentru ei. Da bătrîna avea pielea tăbăcită încît i-a venit inima la loc, gîndind că nu-i bună ea de plăcintă. Cei doi bărbați trec pe dinaintea ei și se îndreaptă spre un pat ca vai de el care se afla în podu ăla mare și unde fusese culcat domnu cu valiza de care se spunea că e *negromant*[1]. Cel mai înalt ridică felinaru și apucă picioarele lu domnu; cel mai scund, ăl de făcuse pe beţivu, îi pune mîna-n păr și-i retează capu, uite-așa, dintr-o dată, harșt! Pe urmă lasă acolo și capu și trunchiu, în sînge, fură valiza și pe-aici ți-e drumu. Biata femeie, ce să facă ea acum? Mai tîrziu, se gîndește s-o șteargă binișor, neștiind ea că Soarta o adusese acolo spre slava lui Dumnezeu și ca să pedepsească omoru. I se făcuse frică — și cînd i-e frică, omu nu mai vrea să știe de nimica. Da gazda, întrebîndu-i pe cei doi tîlhari de cocoșată, îi sperie, și ăștia urcă din nou cu băgare de seamă, scărița de lemn. Biata cocoșată, se face mică-mică de spaimă și numai ce-i aude certîndu-se în șoaptă:

[1] Corect: *necromant* — persoană care se ocupă cu invocarea morților, pentru a afla viitorul.

— Omoar-o, n-auzi?
— Nu trebuie.
— Fă-i de petrecanie!
— Nu!

Intrară. Femeia, care nu era proastă, închide ochii și se face că doarme. Începe să doarmă ca un copilaș, cu mîna pe piept și respirînd ca un înger. Ăla cu felinaru îl deschide, îndreaptă lumina pe ochii bătrînei adormite, și femeia nici nu clipește de teamă să nu-i taie gîtu.

— Nu vezi că doarme buștean? spuse cel mai înalt.

— Sînt viclene, bătrînele astea! răspunse cel scund. O omor, ca să fim liniștiți. Pe urmă, o sărez și-o dau la porci.

Cocoșata auzea vorbele astea da nu se clintea.

— O! doarme dusă! spuse cel cu capul mic, văzînd că bătrîna nu mișcă.

Și-așa, cocoșata a scăpat. A avut curaj, nu-i vorbă. Cîte fete tinere nu-s pe la noi care n-ar fi stat așa, ca un înger, auzind că le dă la porci... Cei doi tîlhari au cărat apoi leșu celui pe care l-au ucis, l-au înfășurat în niște țoale și l-au azvîrlit în curte, iar bătrîna auzea porcii cum dădeau fuga grohăind: groh! groh! să-l mănînce.

Pe urmă, a doua zi — continuă povestitorul după o pauză — femeia plecă, dînd și zece centime pentru cucuș. Își ia deseaga, făcîndu-se că nu știe nimic, mai întreabă de una, de alta, iese în bună pace și dă să fugă. Cu neputință! frica îi muiase picioarele, spre norocul ei. Să vedeți de ce. Nu făcuse nici un sfert de leghe cînd îi iese-n cale unu dintre tîlhari, care o urmărise ca să fie sigur că nu văzuse nimic. Da femeia îi ghicise gîndu și numai ce se așează pe un pietroi.

— Pe unde umbli, femeie? o întreabă cel scund, că tocmai ăla o pîndise, care era cel mai rău din amîndoi.

— A! omule bun, zice dînsa, desaga mea e atît de grea și eu sînt atît de ostenită încît caut brațu unui om

de treabă — vedeți ce șireată era, cocoșata! — să mă ajute pînă la bordeiu meu.

Auzind așa, tîlharu îi spune c-o ajută el. Femeia primește. Omu o ia de braț, ca să vadă dacă-i e frică. Da de unde! femeia nu tremură de fel și umblă liniștită. Și așa, merg ei amîndoi, mai schimbînd o vorbă ba despre de-ale plugăriei ba despre negoțu cu cînepă, și tot așa, pînă la marginea orașului unde locuia cocoșata și unde tîlharu a lăsat-o de teamă să nu-l vază careva de la justiție. Pe la amiazi, femeia care ajunsese acasă, își aștepta bărbatu, gîndindu-se la cîte i se întîmplase la tîrg și peste noapte. Negustoru de cînepă s-a întors către seară. Îi era foame, trebuia să-i gătească ceva. Uite-așa, punînd untură în tigaie ca să-i prăjească un ou, ea îi povestește cum și-a vîndut cînepa, flecărind ca femeile; da nu-i spune nimic de porci, nici de cel ce fusese ucis, jefuit și mîncat. Încinge tigaia la foc, o trage apoi la o parte, dă s-o curețe, o găsește plină de sînge.

— Ce-ai pus în tigaie? întrebă ea pe bărbatu-său.

— Nimic, zice omu.

Femeia crede că i s-a năzărit ceva și pune iarăși tigaia pe foc... Poc! un cap de om cade pe horn.

— Ia te uită! e chiar capu mortului, zice bătrîna. Cum mă privește! Ce-o fi avînd cu mine?

— *Vrea să-l răzbuni!* îi spune un glas.

— Proastă mai ești! îi spune negustoru de cînepă; astea-s aiureli de-ale tale, fără nici un rost.

Ia scăfîrlia, care-l mușcă de-un deget, și o azvîrle în ogradă.

— Fă-mi omleta, îi zice, și nu-ți mai bate capu cu de-alde astea. Era o pisică.

— O pisică! zice femeia, da era rotundă ca o căpățînă.

Și pune iară tigaia la foc... Poc! cade un picior. Aceeași poveste. Omul, care nu părea mai mirat decît fusese văzînd un cap, pune mîna pe picior și-l aruncă peste prag. Pînă la urmă, cade și piciorul celălalt, cele

două brațe, trunchiu, întreg călătoru ucis cade bucată cu bucată. Nu era chip să facă omletă. Da negustorului i-era foame.

— Jur pe toți sfinții, zice, dacă am parte de omletă, îi fac pe plac omului ăluia.

— Va să zică acum recunoști că e un om? zice cocoșata. Da mai adineaori de ce-mi spuneai că nu e un cap, aiuritule?

Femeia sparge ouă, face omleta și o servește fără a mai bombăni, fiindcă văzuse neînțelegerea și începuse a se neliniști. Omul ei se așează la masă și începe a înfuleca. Cocoșata, căreia i se făcuse frică, zicea că nu i-e foame.

— Boc! boc! bate un străin în ușă.

— Cine-i?

— Omu care a murit ieri.

— Intră, răspunse cîneparu.

Și-așa, călătoru intră, se așează pe un scăunel și spune:

— Nu uitați de Dumnezeu, care dă viață veșnică celor care mărturisesc credința în el! Tu, femeie, m-ai văzut murind și taci din gură! M-au mîncat porcii! Porcii nu intră în rai. Va să zică eu, care-s creștin, o să ajung în iad din pricina unei femei care nu vrea să vorbească. Nemaipomenit. Trebuie să mă mîntuiești.

Și alte vorbe de-astea.

Femeia, care se temea tot mai mult, își curățâ tigaia, își pune îmbrăcămintea de duminică și se duce la judecătorie să spună crima, care s-a descoperit și hoții au fost frumușel trași pe roată în piața tîrgului. După această faptă bună, femeia și bărbatu-său au avut parte de cea mai frumoasă cînepă care s-a văzut vreodată. După aceea — mai plăcut lucru! — au dobîndit ceea ce de multă vreme își doreau, adică un copil de parte bărbătească, care, cu vremea, a ajuns baron al regelui. Asta-i povestea adevărată a *Cocoșatei curajoase.*

— Nu-mi plac poveștile astea, ele mă fac să visez, spuse Gropărița. Îmi plac mai mult aventurile lui Napoleon.

— Adevărat, zice paznicul. — Hai, domnule Goguelat, povestește-ne despre împăratu.

— E prea tîrziu, spune poștașul, și nu-mi place să scurtez victoriile.

— N-are a face, hai, spune! Cunoaștem noi povestea, că ne-ai spus-o de-atitea ori; da ne place s-o mai auzim o dată.

— Spune despre împăratu! strigară mai multe persoane într-un glas.

— Să vă spun? răspunse Goguelat. Vă spun, da n-o să vă placă dacă vă povestesc în pas alergător. Mai bine să vă spun o bătălie. Vreți Champaubert, unde rămăsesem fără cartușe, de-am dereticat locu cu baioneta?

— Nu... Împăratu! împăratu!

Infanteristul se ridică pe grămada lui de fin, plimbă deasupra adunării acea privire întunecată, încărcată de mizerie, de evenimente trăite și de suferințe care-i deosebește pe veterani. Apucă cele două pulpane ale hainei, le ridică de parcă ar fi vrut să-și umple din nou raniță în care cîndva își ducea boarfele, încălțămintea, tot avutul lui; apoi își sprijini corpul pe piciorul stîng, împinse înainte dreptul și, cu bunăvoință, făcu pe plac adunării. După ce-și dădu în lături părul cărunt de pe o parte a frunții pentru a o dezveli, își înălță capul spre cer spre a se ridica la înălțimea giganticei istorii pe care avea s-o spună.

— Vedeți voi, oameni buni, Napoleon s-a născut în Corsica, asta-i o insulă franceză încălzită de soarele Italiei, unde toate fierb ca-ntr-un cazan, unde toți oamenii se omoară unii pe alții din tată-n fiu, pentru te-miri-ce, că așa gîndesc ei. Să vă spun de la-nceput lucru cel mai de necrezut, mumă-sa care era cea mai frumoasă femeie de pe vremea aceea și o vicleană, s-a gîndit să-l închine lu Dumnezeu, ca să-l ferească de toa-

le primejdiile din copilăria sa şi din viaţa lui, că visase ea odată cum că lumea luase foc în ziua cînd l-a născut. Era o profeţie! Şi-aşa, îi cere ea lu Dumnezeu să-l ocrotească şi-i făgăduieşte că Napoleon va sprijini sfînta religie, care pe-atunci era prigonită ... Aşa s-au învoit ei şi-aşa s-a şi întîmplat.

Acu, fiţi atenţi şi să-mi spuneţi dacă ce auziţi e lucru firesc.

E sigur şi fără îndoială că numai omu care s-a gîndit să încheie o învoială secretă putea să treacă peste liniile altora, printre gloanţe şi mitralii care ne omorau ca pe muşte, da care nu se atingeau de capu lui. Am văzut eu asta, cu ochii mei, mai ales la Eylau. Parcă-l văd şi-acuma cum se urcă pe o înălţime, duce la ochi binoclu, priveşte lupta şi zice:

— Merge bine!

Un intrigant cu panaş, care-l sîcîia cît se poate şi se ţinea scai de dînsu, după cîte-am auzit, chiar cînd mînca, vrea să facă pe deşteptu şi, după ce pleacă împăratu, se proţăpeşte în locul lui. Hait! într-o clipă s-a curăţat! adio panaş. Vă daţi seama că Napoleon se învoise să păstreze secretu numai pentru dînsu. De-aia toţi care-l însoţeau, chiar prietenii lui buni, cădeau ca spicele: Duroc, Bessières, Lannes, tot oameni tari ca oţelul şi pe care-i strunea după cum îi era voia. În sfîrşit, ca dovadă că era cu-adevărat copilu lu Dumnezeu, menit a fi părintele ostaşului, nimeni nu l-a văzut niciodată locotenent sau căpitan! Chiar aşa, dintr-o dată comandant! Nu părea să aibă mai mult de douăzeci şi patru de ani da era general cu vechime, de cînd cu luarea Toulonului, cînd a început a arăta altora că nu se pricepeau să manevreze tunurile. De-atunci, ne pomenim cu el, slăbuţ cum era, general-şef al armatei din Italia, care n-avea nici pîine, nici muniţii, nici încălţăminte, nici efecte, o armată ca vai de ea, goală ca degetu.

— Băieţi, ne zice el, iată-ne împreună. Să vă intre-n cap, zice, că pînă-n două săptămîni veţi fi învinga-

tori, echipați cu efecte noi, veți avea cu toții mantale, ghetre bune, încălțăminte cum nu s-a mai văzut; numai că trebuie să mărșăluim, copii, să le luăm de la Milano, unde se află toate.

Și pornim în marș. Francezu nostru, turtit, mai mult mort decît viu, se îmbărbătează. Eram treizeci de mii de desculți împotriva a optzeci de mii de germani care făceau pe grozavii, toți chipeși, bine hrăniți, parcă-i văd și-acuma. Atunci Napoleon, care pe-atunci nu era decît Bonaparte, parcă ne dă puteri: și mărșăluiam noaptea, și mărșăluiam ziua, îi dăm peste cap la Montenotte, îi luăm la goană la Rivoli, Lodi, Arcole, Millesimo și nu le dăm răgaz. Ostașu prinde gust de bătaie. Și-atunci, Napoleon, numai ce ți-i învăluie pe generalii germani care nu mai știau pe unde să se vîre ca să scape teferi, îi scarmănă bine, le ia prizonieri, uneori dintr-o dată, cîte zece mii de oameni, împresurîndu-i cu o mie cinci sute de francezi pe care-i manevra cum știa el; cu un cuvînt, le ia tunurile, proviziile, banii, muniția, tot ce se poate lua, îi aruncă în apă, îi bate în munți, îi zvîrle în aer, îi mănîncă de vii pe pămînt, îi cotonogește peste tot locu. Iar trupele noastre prind osînză; că, vedeți voi, împăratu, care era și om deștept, știa să se pună bine cu populația, căreia îi spunea c-a venit s-o libereze. Așa că civilii ne găzduiau și ne iubeau, ba și femeile, care erau foarte cu judecată. Pînă la urmă, în ventôse 96, care era pe timpurile alea cum ar fi astăzi luna martie, eram încolțiți într-un ungher din țara marmotelor, iar după campanie, iată-ne stăpîni peste Italia, așa cum făgăduise Napoleon. Iar anu următor, în martie, după un singur an și două campanii, iată-ne în fața Vienei: dereticasem peste tot. Venisem de hac, pe rînd, la trei armate diferite și scosesem din pîine patru generali austrieci, printre care și un bătrîn cu păru alb și căruia îi făcusem de petrecanie ca unui șoarece, pe-o rogojină, la Mantova. Regii ne cereau iertare în genunchi! Cucerisem pacea.

Un om ca toți oamenii ar fi putut face asta? Sigur că nu. Nu mai încape vorbă, îl ajuta Dumnezeu. Se împărțea la toți ca cele cinci pîini din Scriptură, ziua conducea lupta, noaptea o pregătea, încît sentinelele îl vedeau mereu umblînd de colo pînă colo și nu dormea, nici nu mînca. Așa că, văzînd ce minuni poate face, ostașul îl privea ca pe tatăl său bun. Și înainte!

La Paris, lumea, văzînd ce se întîmplă, zicea:

— Iată un pelerin care primește porunci din ceruri, asta ar fi în stare să pună mîna pe Franța; n-ar strica să-l asmuțim împotriva Asiei sau Americii, poate că se va sătura!

I-a fost scris ca lui Cristos. Și așa, i se poruncește să pornească în Egipt. Vedeți cum se aseamănă soarta sa cu a fiului lu Dumnezeu? Ba, mai mult. Își adună el veteranii cei mai vrednici, pe care-i băgase în draci și le grăiește astfel:

— Băieți, pentru moment, ni se dă Egiptul să-l înfulecăm. Îl vom înghiți în doi timpi și trei mișcări, cum am făcut și cu Italia. Soldații de rînd vor deveni prinți, vor avea moșiile lor. Înainte!

— Înainte, copii! ordonă sergenții.

Ajungem noi la Toulon, în drum spre Egipt. Pe-atunci, mările erau pline cu vasele englezilor. Da cînd ne-am îmbarcat, Napoleon ne spune:

— Englezii n-o să ne vadă și e bine să știți, de pe-acuma, că generalu vostru are o stea în cer care ne călăuzește și ne apără!

Zis și făcut. Trecînd peste mare, luăm Malta, cum i-am fi luat o portocală ca să-i potolim setea de victorie, că el era un om care nu putea sta cu brațele în sîn. Iată-ne și în Egipt. Bun. Acolo, alt consemn. Egiptenii, vedeți voi, sînt oameni care, de cînd lumea, s-au deprins să aibă pe tron niște uriași și armate numeroase ca nisipu mării; pentru că e o țară de duhuri și de crocodili, unde s-au construit niște piramide mari cît munții noștri, sub care — ce s-au gîndit ei ?— să-și înmormînteze re-

gii ca să-i păstreze ca vii; la asta țin ei cel mai mult. De-aia, cînd să debarcăm, micu caporal ne spune:

— Copii, țările pe care o să le cuceriți se închină la o grămadă de zei pe care trebuie să-i respectăm, pentru că francezu cată să fie prietenu tuturor și să-i bată pe toți fără să-i jignească. Să vă intre bine în dovleac că n-aveți voie să vă atingeți de nimic deocamdată, pentru că într-o zi, oricum, ale noastre o să fie toate! Înainte, marș!

Toate merg bine. Da toată lumea aceea care-l poreclise pe Napoleon cu numele de Kébir-Bonaberdis, o vorbă din graiu lor care vrea să zică *sultanu-trage-cu-pușca* este cuprinsă de o frică de moarte! Atunci, turcu, Asia, Africa îi fac farmece și ne trimit un diavol, numit Mody, care se zicea că s-a coborît din cer pe-un cal alb și care, ca și stăpînu lui, nu se atingea glonte de dînsu și-amîndoi se hrăneau cu aer. Unii l-au și văzut; da eu, unu, nu știu dacă-i adevărat. Stăpînirile din Arabia și mamelucii spuneau ostașilor lor că Mody putea să-i ferească de moarte în bătălii, sub cuvînt că era un arhanghel trimis să lupte împotriva lu Napoleon și să-i răpească sceptru lu Solomon, unul dintre echipamentele lor, care, ziceau ei, că generalu nostru l-a furat. Vă dați seama că tot noi i-am făcut să scheaune.

Ei, da ia spuneți, de unde știau ei de pactu lu Napoleon? E lucru firesc ?

Cu toții erau siguri că putea porunci duhurilor și că, într-o clipă, putea ajunge dintr-un loc în altu — ca pasărea. Adevărat este că era peste tot locu. Pe urmă, adevărat e că venise să le răpească o regină, frumoasă ca soarele, pentru care era gata să dea toate comorile lui și diamante mari uite-atîta, cît ouăle de porumbiță, da mamelucu care se ținea cu dînsa, deși mai avea și alte ibovnice, nu s-a învoit în ruptu capului. Și dacă n-au putut cădea la învoială, au ajuns la lupte multe. Și-am luptat, nu glumă, că ne-am bătut cu toată lumea. Atunci am ocupat poziții la Alexandria, la Ghizeh și în

fața Piramidelor. A trebuit să mărșăluim în soare, pe nisip, unde cei care aveau orbu găinilor vedeau ape care nu se puteau bea și umbră care te făcea să asuzi. Da îi mîncam de vii pe mameluci și toți se supuneau ordinelor lu Napoleon, care a cucerit Egiptu de sus și Egiptu de jos, Arabia, ba și capitalele regatelor care nu mai existau, și unde erau mii de statui, cei cinci sute de diavoli ai naturii, apoi, lucru care numai acolo se întîlnește, puzderie de șopîrle, o țară fără margini, unde fiecare putea să-și ia cîteva hectare de pămînt, dacă îi făcea plăcere. În vreme ce împăratu își vede de treburile lui interne, că avea de gînd să facă niște lucruri minunate, englezii dau foc flotei sale în lupta de la Abukir, că ei nu mai știau ce să născocească spre a ne pune bețe-n roate. Da Napoleon, care se bucura de stimă și-n Răsărit și-n Apus, pe care papa îl numea fiul său și văru lu Mahomed, părintele său, vrea să se răzbune împotriva Angliei și să-i răpească Indiile ca să-și scoată paguba cu flota. Avea să ne mîne în Asia, prin Marea Roșie, prin niște țări pline de nestemate, de aur, ca să aibă de unde ne plăti solda și de unde construi palate pe unde avea să poposească; numai că Mody se vorbește cu ciuma și ne-o trimite pe capu nostru ca să se întrerupă șiru victoriilor. Stai! Acum toată lumea defilează la parada de unde nimeni nu se mai întoarce teafăr... Soldatu pe moarte nu-ți mai poate cuceri Acra, deși am pătruns în oraș de trei ori, cu încăpățînarea noastră de oameni buni și viteji. Da tot ciuma era mai tare; nu era chip s-o păcălești! Toți erau foarte bolnavi. Numai Napoleon era rumen ca un trandafir și toată lumea l-a văzut cum bea ciuma și n-a avut nimic.

Ei, da ia spuneți, prieteni, era firesc lucru?

Mamelucii, care știau că noi toți bolim pe la ambulanțe, au dat să ne taie calea; da cu Napoleon nu le-a mers. Numai ce ordonă el afurisiților lui, celor cu spinarea mai tare ca toți:

— Ia să-mi curățiți drumu!

Junot, care era un spadasin fără pereche, și prietenu său adevărat, ia cu dînsul numai o mie de oameni și pune pe fugă armata unei pașale care avusese pretenția să ni se pună de-a curmezișu. Pe urmă, ne întoarcem la Cairo, la cartieru nostru general... Acolo, altă istorie. În lipsa lu Napoleon, Franța se stricase din pricina parizienilor care aveau în grijă solda trupelor, depozitele de pînzeturi, efectele, da le lăsau să moară de foame și le cereau să facă ordine în univers fără să le poarte însă de grijă. Nătărăii aceia își omorau vremea flecărind în loc să pună și ei umăru. De-aia armatele noastre erau bătute, frontierele Franței călcate: OMU nu mai era acolo. Vedeți voi, am zis *omu* că așa i se spunea, da era curată neghiobie, pentru că el avea steaua lui și toate cîte erau ale lui: noi, ceilalți, eram oameni! Învață istoria Franței după vestita luptă de la Abukir, unde, fără a pierde mai mult de trei sute de oameni, și cu o singură divizie, a învins armata cea mare a turcului, care avea douăzeci și cinci de mii de oameni, și mai mult de jumătate a zvîrlit-o în mare, tiii! Asta a fost ultima lui lovitură în Egipt. Văzînd că a pierdut totu acolo, a spus:

— Eu sînt salvatoru Franței, știu, trebuie să plec.

Da să înțelegeți voi că armata nici n-a știut că el a plecat; că dacă afla îl reținea cu forța, ca să-l facă împărat al Răsăritului. Acum eram toți cătrăniți, cînd ne-am văzut lăsați de izbeliște, pentru că el era bucuria noastră. El predă comanda lui Kléber, un vlăjgan pe care l-a impușcat garda, asasinat de un egiptean care-a fost executat vîrîndu-i-se o baionetă în fund, că în țara aceea așa se ghilotinează condamnații; da e atît de dureros încît unui soldat i s-a făcut milă de acel criminal și i-a întins bidonu cu apă; și de îndată ce egipteanu a băut o gură, a dat ochii peste cap cu multă plăcere. Da să lăsăm glumele astea. Napoleon pune picioru pe-o coajă de nucă, o nimica toată de vas care

se numea *La Fortune* și, cît ai bate din palme, pe sub ochii Angliei care-l blocase cu unități de linie, cu fregate și tot felu de vase, debarcă în Franța, că avea el daru ăsta să străbată mările dintr-o săritură. Era firesc? Drace! Acolo, toată lumea i se închina; da el convoacă guvernu.

— Ce-ați făcut cu copiii mei, soldații? îi întreabă el pe avocații ăia; sînteți o adunătură de haimanale și vă bateți joc de lume și trageți foloase de pe urma țării. Asta nu-i drept și eu vorbesc pentru toți care-s nemulțumiți!

Atunci ăia vor să dea cu gura și să mi-l omoare; da stați nițel! Îi închide într-o cazarmă, să flecărească ei cît or vrea, de unde sar peste ferestre, apoi îi înregimentează în suita sa, unde devin muți ca peștii și cuminți ca niște copii. După lovitura asta devine consul; și fiindcă el nu se îndoise niciodată de Cel-de-sus, își ține făgăduiala către bunul Dumnezeu, care nici el nu-l uitase; redeschide bisericile, redă toate drepturile religiei; clopotele bat pentru Dumnezeu și pentru dînsu. Astfel, toată lumea e mulțumită; întîi, preoții care acum nu mai sînt urmăriți; al doilea, burghezii care-și pot vedea de negoțu lor fără a se mai teme de lăcomia legilor nedrepte; al treilea, nobilii pe care nimeni nu mai are voie să-i condamne la moarte, așa cum, din nefericire, se deprinseseră unii. Da avea și dușmani de măturat din cale și el nu s-a culcat pe-o ureche, fiindcă, vedeți voi, ochiu lui cuprindea lumea toată ca pe-un simplu cap de om. Atunci, odată apare în Italia, de parcă și-ar fi scos capu pe fereastră, aruncă o privire și gata! Pe austrieci îi înghite la Marengo așa cum balena înghite plevușca! Hap! Aici, victoria Franței a răsunat atît de puternic încît a auzit toată lumea și a fost de-ajuns.

— Nu ne mai jucăm, zic germanii.

— Ne-ajunge! spun ceilalți.

Pînă la urmă: Europa cere pace, Anglia cedează. Pace generală, regii și popoarele se fac că se îmbrățișează.

Atunci împăratu a inventat Legiunea de onoare, un lucru cît se poate de frumos, ce-i drept!

— În Franța, spunea el, la Boulogne, în fața armatei întregi, toată lumea are curaj! Deci, partea civilă care va face fapte curajoase va fi sora soldatului, soldatu va fi fratele ei, și vor fi uniți sub drapelu onoarei.

Noi, ăștia, care eram acolo, ne întorceam din Egipt. Toate se schimbaseră! Îl lăsasem general, după puțină vreme îl regăsisem împărat. Nu, zău, Franța i se dăduse, cum se dă o fată unui lăncier. Și după ce s-au făcut toate, spre mulțumirea tuturor se poate zice, s-a pus la cale o sfîntă ceremonie cum nu s-a mai văzut de cînd lumea și pămîntu. Papa și cardinalii, în odăjdiile lor numai aur și purpură, trec Alpii anume ca să-l ungă în fața armatei și a poporului care bătea din palme. Da s-a mai întîmplat ceva care ar fi nedrept să nu vă spun. În Egipt, în pustie, nu departe de Siria, OMU ROȘU îi apăru pe muntele lui Moise și-i grăi:

— Merge bine!

Pe urmă, la Marengo, în seara victoriei, pentru a doua oară Omu roșu i-a apărut înainte-i și i-a spus:

— Vei vedea lumea la picioarele tale și vei fi împărat al Franței, rege al Italiei, stăpîn al Olandei, suveran al Spaniei, Portugaliei, Iliriei, protector al Germaniei, mîntuitor al Poloniei, primu vultur al Legiunii de onoare și de toate!

Acest Om roșu, vedeți voi, asta era ideea lui; un fel de poștaș care-l servea, după cum spun unii, să comunice cu steaua lui. Eu n-am crezut niciodată; da Omu roșu există și chiar Napoleon a vorbit cu dînsu și spunea că-i apărea în clipele grele și rămînea la palatu Tuileries, la mansardă. Deci, la încoronare, Napoleon l-a văzut seara pentru a treia oară și au chibzuit despre multe. După aceea, împăratu se duce drept la Milano, să se încoroneze rege al Italiei. Acolo începe adevăratu triumf al soldatului. Atunci, oricine știa să scrie devenea ofițer. Peste tot ploua cu pensii, cu dotări

de ducate; comori pentru stat-major, pentru care Franța nu plătea nimic; iar Legiunea de onoare dădea soldaților de rînd și o rentă, pe care o încasez și eu pe lîngă pensie. În sfîrșit, am văzut și noi armata ținută cum nu se mai pomenise. Da împăratu, care știa că trebuie să fie împăratu tuturor, se gîndește și la burghezi și le construiește, după placu lor, un monument ca-n basme, într-un loc gol ca-n palmă... Dacă ați avea prilej să vă întoarceți din Spania în drum spre Berlin, ei atunci ați întîlni în cale arcuri de triumf cu soldați de rînd sculptați frumos pe ele, tot atîția cît și generali. Napoleon, în doi sau trei ani, fără să pună biruri noi, și-a umplut beciurile cu aur, a construit poduri, palate, șosele, a făcut savanți, sărbători, legi, vase, porturi; și a cheltuit puzderie de milioane, atita bănet, de zicea careva că ar fi putut acoperi Franța toată cu monezi de cinci franci, dacă ar fi vrut el. Atunci, văzîndu-se bine înscăunat pe tronu lui și stăpîn peste toate, încît Europa trebuia să-i ceară lui voie ca să-și facă nevoile, cum avea el patru frați și trei surori, ne spune cîndva, așa, într-o doară, la raport:

— Băieți, zice, e drept ca părinții împăratului vostru să întindă mîna? Nu. Vreau ca ei să arate splendid, ca și mine! Așa că trebuie negreșit să cucerim un regat pentru fiecare dintre ei, încît francezu să fie pretutindeni stăpîn; toată lumea să tremure de frica soldaților gărzii mele și Franța să scuipe unde vrea și toți să-i spună, ca pe monedele noastre, *Domnu cu tine!*

— Am înțeles! răspunde oastea; sîntem gata să-ți pescuim regate cu baioneta.

A! da ce? era chip să pregeți? da de unde! dacă i-ar fi dat în minte să cucerim luna, ar fi trebuit să ne pregătim, să ne umplem ranițele și să ne cățărăm acolo. Norocu nostru că nu s-a gîndit. Regii, deprinși cum sînt cu dulceața tronului, se lasă greu; atunci, noi ăștia, trebuie să pornim. Mergem, înaintăm și tărăboiu începe din nou, mai ceva ca înainte. Și cîți oameni

nu s-au prăpădit în anii aceia — și cîte pingele! Ne-am luptat cu-atîta înverșunare încît alții decît francezii ar fi obosit de mult. Da voi știți că francezu e născut filozof, așa că știe că mai curînd sau mai tîrziu tot trebuie să moară. Noi am muri cu toții fără să crîcnim pentru plăcerea de a-l vedea pe împărat făcînd așa pe geografii. (Spunînd acestea, infanteristul trase un cerc cu piciorul pe solul hambarului.) Și spunea: „Asta va fi un regat!" și făcea un regat. A! ce vremuri fericite! Coloneii se avansau generali cît ai bate din palme; generalii mareșali, mareșalii regi. Mai este unu, care trăiește ca să povestească Europei, deși e un gascon, care a trădat Franța ca să-și păstreze coroana, căruia nu i-a crăpat obrazu de rușine pentru că, vedeți, coroanele sînt de aur! Pe scurt, pontonierii care știau citi deveneau totuși nobili. Eu, care vă vorbesc acu, am văzut la Paris unsprezece regi și o puzderie de prinți care roiau în juru lu Napoleon ca razele de soare! Acuma voi știți că fiece soldat avînd putința să se urce pe tron, dacă merita, un caporal din garda imperială era ca o curiozitate după care toți întorceau capu, că fiecare avea contribuția lui la victorie, care se trecea întocmai în livret. Și cîte bătălii n-au fost! Austerlitz, unde armata a manevrat ca la paradă; Eylau, unde Napoleon i-a înecat pe ruși într-un lac, parcă numai dintr-o suflare; Wagram, unde am luptat trei zile în șir fără să băgăm de seamă . . . Ce să vă mai spun: au fost bătălii cît sfinții din calendar. Atunci toți au avut prilej să se convingă că Napoleon avea în teacă adevărata spadă a lui Dumnezeu. Și soldatu se bucura de stima lui, că se știa iubit ca un copil și împăratu se interesa dacă are ce încălța, dacă are cămașă, dacă are manta, pîine, cartușe; deși își ținea rangu, că doar asta-i era meseria, să domnească. Da oricine, un sergent și chiar un soldat putea să-i spună; „Împărate", cum îmi spuneți voi mie: „Băiete". Și ținea seama de ce-i vorbeau oamenii, se culca în zăpadă, la rînd cu noi; pe scurt, avea înfățișarea aproape a unui

om natural. Eu ăsta, care mă vedeți, l-am văzut, printre obuze, în fața mea, așa cum stați voi acum, da umblînd de colo pînă colo, privind prin binoclu, veșnic ocupat; atunci noi ne țineam deoparte, ca proștii. Nu știu cum le făcea toate, da cînd ne vorbea, apoi glasu lui parcă ne ardea măruntaiele; și ca să-i dovedim că sîntem copiii lui, și că nu ne putem supăra pe dînsu, treceam prin fața afurisitelor de tunuri care mugeau și scuipau regimente de obuze, fără să cîrcnim. Pînă și cei ce trăgeau să moară se ridicau în capu oaselor ca să-l salute și să-i strige:

— Trăiască împăratu!

Era firesc? ați face voi asta pentru un om de rînd? Și uite-așa, după ce le-am aranjat toate, împărăteasa Iozefina, care era de altminteri o femeie cumsecade, da avea ea un beteșug de nu-i putea face copii, el a fost nevoit s-o lase, deși o iubea din tot sufletu. Da el dorea copii, că se gîndea la guvern. Aflînd de necazu ăsta, toate capetele încoronate din Europa s-au luat la harță, că fiecare voia să-i facă rost de-o femeie. Da el s-a cununat, după cîte-am auzit, c-o austriacă, fiica cezărului, un om bătrîn de care toți vorbeau, nu numai în țările noastre, unde se spune că a făcut și a dres, da în toată Europa. Și e adevărat că, uite, eu, ăsta, care vă vorbesc acu, m-am dus pe Dunăre unde-am văzut resturile unui pod construit de acel om, care se zice că era, la Roma, o rubedenie de-a lui Napoleon, care i-a dat împăratului nostru hîrtie la mînă să-l moștenească pentru fiu-său. Și-așa, după cununia lui, care-a fost o sărbătoare pentru lumea întreagă, și cînd a scutit poporul de dări pe timp de zece ani, da pe care tot le-am plătit, că perceptorii n-au vrut să țină seama, nevastă-sa a născut un prunc, care era regele Romei; lucru care nu s-a mai văzut pe lume, că niciodată un copil nu s-a născut rege dacă tată-său era în viață. În ziua aceea, un balon a zburat de la Paris la Roma ca să ducă vestea, și balonu a făcut drumu numa-ntr-o zi. Ei, acu să-l

văz pe ăla care-o spune că astea-s lucruri firești! Nu, nu! Sînt lucruri scrise colo, sus. Să dea rîia-n cel care-o zice că n-a fost trimis chiar de Dumnezeu pentru slava Franței! Numai ce se supără însă țarul Rusiei, care-i era prieten, că nu s-a însurat c-o rusoaică și începe a-i sprijini pe englezi, dușmanii noștri, care totdeauna Napoleon voia să le facă o vizită în dugheana lor ca să le spună două vorbe. Trebuia să sfîrșească o dată și cu poveștile astea. Lu Napoleon îi sare țandăra și ne spune:

— Ostași! ați cucerit toate capitalele Europei; a mai rămas Moscova, care s-a înhăitat cu Anglia. Da ca să cucerim Londra și Indiile, care sînt ale ei, negreșit trebuie să pornim spre Moscova.

Și uite-așa, adună el armata cea mai mare care și-a tîrît vreodată tălpile pe glob și nemaipomenit de bine aliniată încît într-o zi trece în revistă un milion de oameni.

— Ura! strigă rușii.

Și iată Rusia întreagă, niște namile de cazaci care o iau la sănătoasa. Lupta o țară contra alteia, o *peturbație* generală, de care nu știai cum să te ferești. Așa-i spuse și Omu roșu lu Napoleon:

— Asia contra Europei!

— Înțeleg, a răspuns el, o să am eu grijă.

Și-acum să fi văzut că toți regii din Europa veneau se lingă mîna lui Napoleon! Austria, Prusia, Bavaria, Saxonia, Polonia, Italia, toate țin cu noi, ne lingușesc, ce frumos era! Niciodată vulturii n-au gungurit așa de dulce ca la parăzile alea, cînd erau pe toate drapelele din Europa. Polonezii nu mai puteau sta locului, pentru că împăratu se gîndea să-i ridice; spuneau că Polonia și Franța s-au avut totdeauna ca frații. În sfîrșit:

— A noastră-i Rusia! striga armata.

Intrăm noi bine echipați; mărșăluim, mărșăluim: nici țipenie de rus. În sfîrșit, dăm de ei, cantonați pe Mos-

cova. Acolo am luat crucea[1] și pot să spun că a fost o luptă afurisită! Împăratu era îngrijorat, îl întîlnise pe Omu roșu care-i spusese:

— Fiule, înaintezi prea repede, vei duce lipsă de oameni și prietenii te vor trăda.

Și-a cerut pacea. Da înainte de a o semna:

— Să le tragem o chelfăneală rușilor! ne spune.

— S-a făcut! strigă armata.

— Înainte! ordonă sergenții.

Cizmele mele erau uzate, efectele descusute de cît mai trudisem pe drumurile alea, care sînt ca vai de ele! Da totuna-i!

— Fiindcă e sfîrșitu scuturăturii, îmi zic, vreau să mănînc pe săturate!

Eram în fața rîpei celei mari; ocupam primele locuri! Se dă semnalu, șapte sute de guri de foc încep o convorbire de ziceai că-ți iese tot sîngele pe urechi. Fiindcă veni vorba, să fim drepți cu inamicii noștri: rușii se jertfeau la fel ca francezii; fără a da îndărăt și noi nu înaintam.

— Înainte, ni se ordonă, iată împăratu!

Era adevărat: îl văd trecînd în galop, făcîndu-ne semn că e important să luăm reduta. Ne îmbărbătează, noi alergăm, ajung cel dintîi la marginea rîpei. A! Dumnezeule! locotenenții cad, coloneii, soldații! Totuna-i! Cei desculți își fac rost de cizme și intriganții care învățaseră să citească își fac rost de epoleți... Victorie! strigă toată linia. N-o să credeți, da pe pămînt zăceau douăzeci și cinci de mii de francezi. Numai atît! Era ca un ogor secerat: numai că, în loc de spice, erau oameni! ne dezmeticisem în fine. Omu apare, toți se adună în juru-i. Și uite-așa, ne alintă, că era drăgălaș cînd voia, de ne putea face să ne mulțumim cu o coajă de cartof cînd eram flămînzi ca niște lupi. Atunci, drăgălașu, împarte

[1] Crucea de război.

cu mîna lui crucile de război, salută pe cei căzuți: pe urmă zice:

— La Moscova!

— Fie! zice oștirea.

Și luăm Moscova. Da nu ziceți că rușii dau foc orașului? A ars ca un foc de paie de două leghe și vîlvătaia nu s-a stins două zile. Casele se prăbușeau ca nimica toată! Parcă ploua de sus cu fier și cu plumb topit care erau spăimîntătoare la vedere: și, vouă pot să vă spun, parcă ne lumina nenorocirea noastră. Împăratu zice:

— Ajunge, că-mi rămîn aici toți soldații!

Ne distrăm noi răcorindu-ne un pic, ne mai hrănim leșu că eram cu adevărat istoviți ca niciodată. Luăm cu noi o cruce de aur care era pe Kremlin și fiecare soldat avea o mică avere. Da la întoarcere, iarna venise cu o lună mai devreme, lucru pe care savanții, care sînt niște nătărăi, nu l-au lămurit deplin și frigu ne pișcă. Nu mai eram armată, auziți? nici generali, nici măcar sergenți! Și uite-așa a început domnia mizeriei și a foamei, domnie sub care eram cu toții în adevăr egali! Nu ne mai gîndeam decît să revedem Franța, nu ne mai aplecam ca să ridicăm de jos nici pușca, nici banii; și fiecare mergea drept înainte, cu arma după voie, fără să-i pese de glorie. Nu vă mai spun că vremea era atît de rea încît împăratu nu-și mai vedea steaua. Se ivise o neînțelegere între cer și dînsu. Bietu om, se îmbolnăvise văzîndu-și șoimii cum se depărtează de victorie! Și nu-i venea de loc la socoteală, ce mai! Ajungem la Berezina. Aici, fraților, pot să mă jur pe ce am mai sfînt, pe onoare, că, de cînd sînt oameni pe lumea asta, niciodată, auziți voi? niciodată nu s-a mai văzut asemenea învălmășeală de armate, de trăsuri, de artilerie, în zăpadă atît de mare și pe-o vreme atît de nenorocită. Țeava armei îți ardea mîna dacă o atingeai, atît era de rece. Acolo pontonierii au salvat armata, care a stat ei neclintiți la posturile lor și acolo a luptat

ca un erou Gondrin, singurul care mai trăiește dintre încăpățînații care s-au vîrît în apă ca să construiască poduri peste care a trecut armata ca să se salveze de ruși, care mai aveau încă respect pentru marea armată, știind și ei cîte victorii avusese.

Să știți — zise el, arătînd către Gondrin, care-l privea cu atenția proprie surzilor — să știți că Gondrin e un ostaș de nădejde, un ostaș de onoare, care merită toată iubirea noastră.

L-am văzut pe împărat, lîngă pod, în picioare, nemișcat; și nu-i era frig. E firesc lucru?

Privea cu jale cum i se duce de rîpă averea, cum își pierde prietenii, veteranii săi din Egipt. Vai! toate se treceau, femeile, furgoanele, artileria, toate se distrugeau, se mîncau, se ruinau. Cei mai curajoși făceau garda vulturilor[1] fiindcă vulturii, vedeți voi, erau Franța, erați voi toți, cei de-acasă, era onoarea și a civilului și a militarilor, pe care trebuie s-o păstrăm curată și să nu ne plecăm grumajii de ger. Nu ne încălzeam decît în preajma împăratului, fiindcă, atunci cînd era în primejdie, dam fuga, înghețați cum eram, noi care nu ne opream să dăm o mînă de ajutor unui camarad. Am auzit că, nopțile, își plîngea nefericita familie de ostași. Numai el și francezii erau în strîmtoarea aceea; și am scăpat din ea, da cu pierderi, cu pierderi mari de tot, să știți! Aliații ne mîncaseră proviziile. Norocu' începuse a-l părăsi, după cum îi prezisese Omu roșu. Palavragiii de la Paris, care amuțiseră de cînd cu garda imperială, îl cred mort și uneltesc, împreună cu prefectu poliției, să-l detroneze. Da el prinde de veste, își face sînge rău și ne spune cînd pleacă:

— La revedere, băieți, rămîneți la posturile voastre, că mă-ntorc.

Aș, de unde! generalii lui o iau razna; fără el, toate merg anapoda. Mareșalii spun prostii, fac greșeli

[1] Adică a drapelelor.

boacăne, și altminteri nici că se putea; Napoleon, care era un om bun, îi umpluse de aur, ei se îngrășaseră ca porcii și nu mai voiau să lupte. De-aici ni s-au tras toate nenorocirile, fiindcă mai mulți au rămas în garnizoană fără să-l scarmene pe inamicu pe urmele căruia ne aflam, în vreme ce eram împinși spre Franța. Da împăratu se întoarce cu recruți, băieți tot unu și unu, perfect instruiți, ca niște dulăi gata să muște pe oricine, cu burghezi în gărzile de onoare, o trupă frumoasă, da care s-a topit ca untu în tigaie. Deși aveam o ținută severă, toate se porniseră împotriva noastră; da armata continuă să facă minuni de vitejie. Și uite-așa, luptăm în munți, popor contra popor, la Dresda, Lutzen, Bautzen ... Să vă aduceți aminte de bătăliile astea, unde francezu a fost mai viteaz ca oriunde, încît un bun grenadier nu dura mai mult de șase luni. Continuam a triumfa, da în spatele nostru, ce să vezi? englezu asmute popoarele la răscoală spunîndu-le tot felu de prostii! În fine, o scoatem noi la capăt cu haitele astea de nații. Peste tot locu pe unde apare împăratu, ne croim drum, pentru că, pe uscat ca și pe mări, cînd spunea el: „Vreau să trec!" apoi treceam. Pînă la urmă de tot, iată-ne în Franța — și pentru mulți bieți pedestrași toate încercările cumplite prin care trecuseră uitate au fost, că aerul Franței parcă le dăduse puteri în suflet. Eu, unu, pot zice că mi-a împrospătat viața ... Da la ceasu acela era vorba să apărăm Franța, patria noastră, în fine, Franța cea frumoasă împotriva Europei întregi, care nu ne ierta că încercasem să facem ordine la ruși, înghesuindu-i în hotarele lor ca să nu ne mănînce de vii, după apucăturile celor din Nord cărora le lasă gura apă după țările Sudului, lucru pe care l-am auzit de la mai mulți generali. Atunci împăratu vede că socru-său, prietenii lui pe care-i făcuse regi și lichelele cărora le redase tronu, toți sînt împotriva lui. Ba pînă și unii francezi și aliați care, din ordin superior, se întorceau împotriva noastră,în liniile noastre, cum s-a

întîmplat în bătălia de la Lipsca. Nu-i așa că niște soldați de rînd n-ar fi în stare de asemenea porcării? Cîte unu își calcă de trei ori pe zi cuvîntu de onoare și zicea că e prinț! Și uite-așa, începe invazia. Peste tot locu unde împăratu apare cu fața lui ca de leu, inamicu dă îndărăt, și în timpu acela el a făcut mai multe minuni ca să apere Franța, decît făcuse ca să cuprindă Italia, Orientu, Spania, Europa și Rusia. Și uite-așa, voia să-i îngroape pe toți străinii, ca să-i învețe minte să respecte Franța și-i lasă să se apropie de Paris ca să-i înghită dintr-o dată și el să se înalțe pînă la treapta cea mai de sus a geniului printr-o bătălie încă mai mare decît toate celelalte, o bătălie cum nu se mai văzuse! Da parizienii tremură pentru pielea lor de două parale și pentru dughenile lor de doi pitaci și deschid porțile orașului; acum încep trădările și se sfîrșesc bucuriile împărătesei; iar la ferestre apare steagul alb. În fine, generalii, pe care-i făcuse din prietenii lui cei mai buni, îl părăsesc și trec de partea Burbonilor, de care nimeni nu auzise vorbindu-se. Atunci, Napoleon și-a luat rămas bun de la noi, la Fontainebleau:

— Soldați!

Parcă-l aud și-acuma, plîngeam toți ca niște copii; vulturii, drapelele erau înclinate ca pentru o înmormîntare, căci, vouă pot să vă spun, era îngropăciunea Imperiului și armatele lui fercheșe nu mai erau decît niște umbre. Atunci ne-a vorbit de pe terasa castelului său:

— Băieți, trădarea ne-a învins, dar ne vom revedea în ceruri, patria vitejilor. Purtați de grijă micuțului meu, pe care vi-l încredințez: trăiască Napoleon al II-lea!

Gîndea că va muri; și, pentru ca nimeni să nu-l vadă pe Napoleon învins, ia otravă cît ar putea ucide un regiment întreg, unde se credea el, ca Isus Cristos înainte de patimile lui, părăsit de Dumnezeu și de talismanul lui; da otrava nu-i face nici un rău. Alta, acum: își dă seama că e nemuritor. Sigur de ce-i al lui, sigur că va fi totdeau-

na împărat, se duce pentru o bucată de vreme într-o insulă ca să studieze firea ălora care făceau la prostii fără număr. În vreme ce stătea la pîndă acolo, chinezii și animalele de pe coasta Africii, barbarezii și alții, cu care nu te poți înțelege de fel, credeau cu tărie că nu e om, așa că-i respectau drapelu și ziceau că a-l atinge însemna să te atingi de Dumnezeu. Domnea peste lumea întreagă, în vreme ce ăia îl dăduseră afară din Franța sa. Văzînd așta, el se îmbarcă din nou pe coaja lui de nucă din Egipt, trece pe sub nasul vaselor englezești, pune picioru în Franța; Franța îl recunoaște, afurisitu de cuc zboară dintr-o parohie în alta, toată Franța strigă: „Trăiască împăratu". Prin părțile noastre a fost mare entuziasm pentru această minune a veacurilor, în Dauphiné populația a fost la înălțime și eu, unu, m-am bucurat tare cînd am aflat că lumea plîngea de bucurie cînd îl vedea în redingota lui cenușie. La 1 martie, Napoleon debarcă cu două sute de oameni ca să cucerească regatu Franței și al Navarei care, de la 20 martie, alcătuiseră dîn nou Imperiu francez. Omu nostru se afla în ziua ceea la Paris, dereticase peste tot, se făcuse din nou stăpîn peste scumpa lui Franța și-și adunase ostașii spunîndu-le numai o vorbă: „Iată-mă-s!" A fost cea mai mare minune a lui Dumnezeu! Pînă la el, se mai întîmplase vreodată ca un om să pună mîna pe un imperiu așa, dintr-o dată? Credeau unii că Franța e la pămînt. Da de unde! La vederea vulturului, armata națională se reface și pornim toți în marș către Waterloo. Și uite-așa, garda moare dintr-o singură lovitură. Napoleon, deznădăjduit, în fruntea celor care-i rămăseseră, se aruncă de trei ori în gura tunurilor inamice, da moartea îl ocolește! Noi am văzut ce vă spun, noi ăștia! Așa am pierdut lupta. Seara, împăratu își cheamă la el veteranii și, pe cîmpu plin de sîngele nostru, dă foc drapelelor și vulturilor săi; bieții vulturi, întotdeauna victorioși, care în timpul luptelor strigau: „Înainte!" și care zburaseră deasupra întregii

Europe, au fost salvați de rușinea de a cădea în mîinile inamicului. Toate comorile Angliei nu făceau pentru el nici cît coada unui vultur. Adio, vulturi! Ce-a urmat, se cunoaște îndeajuns. Omu roșu trece de partea Burbonilor, ca un ticălos ce era. Franța e zdrobită, soldatu nu mai are nici un cuvînt de spus, i se răpesc drepturile, este lăsat la vatră, iar în locul lui apar nobilii — care nu puteau nici să umble, de ți-era mai mare mila. Prin trădare, Napoleon cade în mîinile lor, englejii îl surghiunesc într-o insulă pustie din marea cea mare, pe-o stîncă înaltă de zece mii de picioare deasupra lumii.

Pînă la urmă, e nevoit să rămînă acolo pînă ce Omu roșu îi redă puterea, spre fericirea Franței. Aia ziceau că a murit! A, așa? Mort? se vede că nu-l cunoșteau. Repetă nerozia asta ca să atragă poporu și să-l țină cu botu pe labe în cotețu lor de guvern. Ascultați: adevăru adevărat e că prietenii lui l-au părăsit în pustie ca să se împlinească o profeție care s-a făcut, că uitasem să vă spun că numele de Napoleon înseamnă *Leul pustiei.*

Ce să spun eu e adevărat ca Evanghelia. Toate cîte altele veți auzi să știți că sînt nerozii și neomenii. Să nu credeți voi că Dumnezeu ar fi îngăduit copilului unei femei să-și scrie numele cu roșu cum a făcut Napoleon pe pămîntu care în veci de veci își va aduce aminte! ... Trăiască Napoleon, părintele poporului și-al soldatului.

— Trăiască generalul Eblé! strigă pontonierul.

— Da cum ați făcut de n-ați murit în ripa de lîngă Moscova? întrebă o țărancă.

— Știu eu? Un regiment întreg am intrat acolo, și-am rămas în picioare numai o sută de infanteriști! Să știți că infanteria e totu pe cîmpu de luptă ...

— Da cavaleria nu? strigă Genestas alunecînd din vîrful grămezii de fîn și făcîndu-și apariția cu o rapiditate care-i făcu și pe cei mai curajoși să scoată țipete de spaimă. Ei, bătrîne, ai uitat de lăncerii roșii ai lui Poniatowski, de cuirasieri, de dragoni, de toate scuturătura! Cînd Napoleon își pierdea răbdarea văzînd că

victoria în luptă nu se arată, îi spunea lui Murat: „Sire, taie-mi-i în două!" și noi porneam — mai întîi la trap, apoi în galop: un, doi! și-i despicam armata inamică precum un măr cu cuțitul. O șarjă de cavalerie, prietene, e ca un torent de obuze de tun.

— Da pontonierii? strigă surdul.

— A! copii, continuă Genestas — rușinat de izbucnirea lui cînd se pomeni în mijlocul unui cerc tăcut și uimit — aici nu sînt agenți provocatori! Țineți, ca să beți un pahar în sănătatea micului caporal!

— Trăiască împăratu! strigă într-un glas întreaga clacă.

— Ssst! copii, spuse ofițerul, străduindu-se să-și ascundă marea-i durere. Ssst! El a murit spunînd: *„Glorie, Franța și bătălie!"* Copii, a trebuit să moară, el; dar amintirea lui... niciodată.

Goguelat făcu un gest de neîncredere, apoi șopti către vecinii săi:

— Ofițeru mai e încă în serviciu și așa au ei ordin, să spună poporului că împăratu a murit. Nu i-o luați în nume de rău, că așa-i la armată: ordinu-i ordin.

Ieșind din hambar, Genestas o auzi pe Gropărița spunînd:

— Îl vezi pe ofițerul ăla? E un prieten al împăratului și al domnului Benassis.

Toți cei ce se aflau la clacă dădură buzna spre ușă ca să-l mai vadă o dată pe maior; și, la lumina lunii, îl zăriră luînd brațul medicului.

— Am făcut prostii, spuse Genestas. Să ne întoarcem repede acasă! Vulturii, tunurile, campaniile!... nu mai știam pe ce lume mă aflu.

— Ei, dar ce spui de Goguelat al meu? îl întrebă Benassis.

— Domnule, dacă dăm crezare unor povești de-alde astea, Franța va avea totdeauna în pîntecele ei cele patrusprezece armate ale Republicii și vom putea lesne

susține dialogul de artilerie cu Europa. Asta-i părerea mea.

Curînd ajunseră la locuința lui Benassis unde, după scurt timp, se aflau în salon, meditativi, de cele două părți ale căminului în care un foc mocnit mai scînteia din cînd în cînd. Cu toate dovezile de încredere pe care i le arătase medicul, Genestas pregeta să-i pună o ultimă întrebare care i-ar fi putut părea indiscretă; dar, după ce în mai multe rînduri îi aruncă o privire cercetătoare, se simți încurajat de un surîs plin de blajinătate care însuflețește buzele oamenilor cu adevărat puternici și prin care Benassis părea a-l încuraja. Atunci îi spuse:

— Domnule, viața domniei-tale se deosebește atît de mult de aceea a oamenilor obișnuiți încît nu te vei mira dacă te voi întreba: din ce pricină te-ai retras aici? Chiar în cazul cînd curiozitatea mea ți-ar părea nepotrivită, vei recunoaște că e cît se poate de firească. Ascultă: am avut camarazi pe care niciodată nu i-am tutuit, nici chiar după ce participasem împreună la mai multe campanii; dar am avut și altfel de camarazi, cărora le spuneam: „Du-te la casierie de cere bani pentru noi!" trei zile după ce ne îmbătasem împreună, lucru care se poate întîmpla și celor mai onorabili oameni la o petrecere inevitabilă. Ei bine, dumneata ești unul dintre acei bărbați pe care-i consider prieteni fără să le cer voie, ba chiar fără să știu de ce.

— Căpitane Bluteau . . .

De la o vreme, ori de cîte ori medicul rostea falsul nume sub care oaspetele său i se prezentase, acesta nu-și putea reprima o ușoară grimasă. În clipa asta, Benassis surprinsese această expresie de dezgust și-l privi insistent pe ofițer pentru a încerca să-i descopere cauza; cum însă pricina adevărată era cu neputință de ghicit, atribui acest gest vreunei dureri trupești și spuse mai departe:

— Căpitane, am să-ți vorbesc despre mine. Pînă azi, mi-am călcat de mai multe ori pe inimă ca să-ți descriu îmbunătățirile pe care le-am putut obține aici: dar era vorba de comună și de locuitorii ei, cu ale căror interese se împletesc și interesele mele. Acum, a-ți spune povestea mea ar însemna să-ți vorbesc numai de mine însumi, iar viața mea e prea puțin vrednică de interes.

— Chiar de-ar fi mai simplă decît cea a Gropăriței dumitale, răspunse Genestas, și încă aș vrea s-o ascult spre a cunoaște suferințele care-au putut zvîrli într-un canton ca ăsta un om atît de remarcabil.

— Căpitane, de doisprezece ani tac. Acum, cînd sînt cu un picior în groapă, voi avea sinceritatea să-ți mărturisesc că tăcerea asta începe să mă apese. De doisprezece ani sufăr fără a mă bucura de alinarea pe care prietenia o aduce inimilor rănite. Bieții mei pacienți, țăranii mei, îmi oferă exemplul unei depline resemnări, dar eu îi înțeleg și își dau și ei seama că-i înțeleg; în vreme ce nimeni nu-și poate da seama de tristețea mea ascunsă și nici o mînă de om cumsecade nu-mi strînge prietenește mîna — cea mai frumoasă răsplată, de care toți oamenii se bucură, pînă și Gondrin.

Cu o mișcare neașteptată, Genestas îi întinse mîna lui Benassis, pe care acest gest îl emoționă puternic.

— Poate că Gropărița m-ar fi putut înțelege îngerește, continuă el cu glas tremurînd; dar, poate, m-ar fi iubit — și-ar fi fost o nenorocire. Să știi, căpitane, că numai un veteran al armatei, îndulgent precum te știu, sau un tînăr plin de iluzii mi-ar putea asculta spovedania, căci n-ar ști s-o priceapă decît fie un om care cunoaște bine viața, fie un copil căruia îi este cu totul străină. Pe vremuri, în lipsa preoților, comandanții de oști care mureau pe cîmpul de luptă se spovedeau mînerului, în formă de cruce, al spadei lor, care era pentru dînșii un credincios mijlocitor între ei și Dumnezeu. Domnia-ta, unul dintre cei mai încercați

spadasini ai lui Napoleon, domnia-ta, dur și puternic ca oțelul, cred că mă vei înțelege! Povestea mea nu l-ar putea interesa decît pe omul capabil să pătrundă unele nuanțe ale sentimentului și să împărtășească gîndurile firești pentru sufletele simple, dar care ar părea ridicule multor filozofi deprinși a se sluji, în interesele lor personale, de maximele rezervate guvernelor de stat. Vă voi vorbi ca un om de bunăcredință, ca un om care nu urmărește să justifice nici binele, nici răul din viața sa, dar care nu vă va ascunde nimic, pentru că astăzi trăiește departe de lume, nepăsător față de judecata oamenilor și plin de nădejde în Dumnezeu.

Benassis se opri, apoi se ridică și grăi:

— Înainte de a începe a-ți povesti, mă duc să cer Jacquottei să ni se aducă ceai. De doisprezece ani, n-a uitat niciodată să mă întrebe dacă doresc ceai și sînt sigur că ne-ar întrerupe și acum. Bei o ceașcă, domnule căpitan?

— Nu, mulțumesc.

Benassis se întoarse îndată.

Spovedania medicului de țară

— M-am născut, continuă medicul, într-un orășel din Languedoc, unde tatăl meu se statornicise de multă vreme și unde mi-am petrecut prima copilărie. La vîrsta de opt ani, am fost înscris la colegiul din Sorrèze, după absolvirea căruia am plecat la Paris să-mi continui studiile.

Tata avusese o tinerețe cît se poate de nebunatică, de risipitoare; averea pe care o moștenise — și pe care-o irosise — și-o refăcuse însă printr-o căsătorie norocoasă și prin lente economii, așa cum se fac în provincie, unde oamenii se laudă nu cu cheltuielile, ci cu averea lor, unde ambiția, firească la orice om, se stinge și se transformă în avariție, în lipsa unor preocupări generoase. Văzîndu-se bogat, neavînd decît un singur fiu, dori să-i transmită recea experiență pe care o plătise cu iluzii pierdute: ultima și nobila greșeală a bătrînilor care încearcă zadarnic să lase moștenire virtuțile lor și prudentele lor socoteli unor copii încîntați de viață și grăbiți să se bucure din plin de plăcerile ei.

Acest spirit de prevedere i-a dictat, în scopul educării mele, un plan căruia eu i-am căzut victimă. Tata mi-a ascuns cu grijă cifra averii sale şi m-a osîndit, în interesul meu, să suport, în timpul celor mai frumoşi ani, privaţiunile şi grijile unui tînăr dornic să-şi cucerească independenţa; dorea să-mi inspire virtuţile sărăciei: răbdarea, setea de învăţătură şi dragostea de muncă. Arătîndu-mi astfel cît de preţios lucru e averea, spera să mă înveţe a nu-mi irosi moştenirea; iată de ce, îndată ce am fost în stare a-i pricepe poveţele a stăruit să-mi fac o carieră. De la Sorrèze — unde, timp de zece ani învăţasem sub jugul disciplinei monahale a oratorienilor[1] — am fost transportat, fără nici o tranziţie, în capitală. Am plecat însoţit de tata, care dorea să mă recomande unuia dintre prietenii săi. Cei doi bătrîni au luat, fără ştirea mea, minuţioase măsuri împotriva clocotului tinereţii mele, pe-atunci foarte nevinovată. Sumele pe care urma să le primesc de-acasă au fost sever calculate după necesităţile reale ale vieţii; în fiece trimestru aveam să încasez banii numai prezentînd adeverinţele de înmatriculare în registrele Şcolii de medicină. Această neîncredere îndeajuns de jignitoare se ascundea sub argumente privind ordinea şi contabilitatea. De altminteri, tata se arătase destul de darnic în ce priveşte atît cheltuielile necesare educaţiei mele, cît şi plăcerile vieţii pariziene. Vechiul său prieten, fericit să călăuzească paşii unui tînăr prin labirintul în care intram, făcea parte dintre acei oameni care îşi clasează sentimentele cu tot atîta grijă ca şi hîrtiile. Consultîndu-şi agenda din anul anterior, putea oricînd să-şi amintească ceea ce făcuse în luna, în ziua şi la ora la care se afla în anul curent. Viaţa era pentru dînsul un fel de întreprindere, ale cărei socoteli le ţinea negustoreşte. De altfel, om nu lipsit de calităţi, dar

[1] Membri ai unei congregaţii de preoţi mireni, care conduc numeroase şcoli.

abil, meticulos, bănuitor, nu i-au lipsit niciodată argumentele înșelătoare cu care-și justifica precauțiile pe care și le lua cu privire la persoana mea; îmi cumpăra cărți, îmi plătea lecțiile; dacă voiam să învăț a călări, uncheașul se interesă personal care era cel mai frumos manej, mă conducea acolo și-mi prevenea dorințele punîndu-mi la dispoziție un cal pentru zilele de sărbătoare. Cu toate aceste șiretlicuri bătrînești, pe care m-am priceput să le dejoc în clipa cînd interesul mi-a dictat să lupt împotriva lui, acest om admirabil a fost pentru mine ca un al doilea părinte.

— Băiete — mi-a spus odată, în clipa cînd și-a dat seama că-mi voi rupe zgarda dacă va continua să mă țină de scurt — tinerii fac deseori nebunii tîrîți de înflăcărarea vîrstei, și ți s-ar putea întîmpla să ai nevoie de ceva bani; să vii atunci la mine. Cîndva, tatăl tău, cu multă bunăvoință, mi-a făcut un serviciu, încît la mine vei găsi oricînd cîțiva bănuți; dar să nu mă minți niciodată, să nu te sfiești a-mi mărturisi o greșeală: am fost și eu tînăr, ne vom înțelege întotdeauna, ca doi camarazi buni.

Tata m-a instalat într-o pensiune burgheză din Cartierul latin, la o familie respectabilă, unde aveam o odaie destul de bine mobilată. Primele zile de independență, bunăvoința tatei, sacrificiul care părea că-l face pentru mine nu m-au bucurat totuși prea mult. Poate că numai cel care s-a bucurat de libertate îi cunoaște adevăratul preț. Iar copilăria mea liberă aproape că mi se șterse din amintire sub povara plictiselii din colegiu, de care cugetul meu încă nu se descotorosise; apoi, povețele tatei cuprindeau alte datorii pentru mine; în sfîrșit, Parisul îmi părea a fi un fel de enigmă; acolo nimeni nu se poate distra dacă nu i-a studiat plăcerile. Nu vedeam deci nici o schimbare în starea mea, afară de faptul că noul liceu era mai vast și se numea Școala de medicină.

Cu toate astea, la început am învățat cu rîvnă, am urmat regulat cursurile; mă apucasem de carte pe viață și pe moarte, renunțînd la distracții, atît de mult îmi stîrniseră imaginația comorile științei, de care capitala era plină. N-a trecut mult și legături nechibzuite — ale căror primejdii se ascundeau sub vălul prieteniei nebunesc de încrezătoare care-i seduce pe toți tinerii — mă aruncară în lumea distracțiilor pariziene. Teatrele, actorii — pentru care mă împătimisem — începură a mă demoraliza. Spectacolele unei capitale sînt cît se poate de funeste pentru tineri, căci le produc emoții vii, împotriva cărora luptă aproape totdeauna zadarnic: iată de ce consider că societatea, cu legile ei, este complicea tulburărilor pe care le comit. Legislația noastră, ca să spun așa, închide ochii în fața patimilor care-l frămîntă pe tînărul între douăzeci și douăzeci și cinci de ani. La Paris, totul îl asaltează, poftele lui sînt necontenit ațîțate; religia îi predică binele, legile îl poruncesc, în timp ce realitatea și moravurile îl împing spre rău; pînă și bărbatul cel mai cumsecade și femeia cea mai pioasă își bat joc de casitate. În sfîrșit, acest mare oraș pare că și-a menit să încurajeze viciul, căci piedicile pe care le așează în calea tînărului ce ar voi să-și facă o situație în mod cinstit sînt încă și mai numeroase decît capcanele care se întind neîncetat patimilor sale pentru a-l ușura de bani. Multă vreme am frecventat, seară de seară, teatrele, deprinzîndumă încet-încet cu lenea. Începusem a-mi neglija îndatoririle, adeseori amînam pe a doua zi chiar și cele mai urgente ocupații; curînd, în loc să caut a mă instrui, mă limitam la lucrările strict necesare pentru obținerea examenelor pe care trebuia să le trec ca să devin doctor. La cursuri, nici nu mai eram atent la profesorii care, după impresia mea, spuneau verzi și uscate. Îmi sfărîmam idolii, deveneam parizian. Pe scurt, duceam un trai nesigur de tînăr provincial care, aruncat în capitală,

mai păstrează cîteva sentimente autentice, mai crede în unele reguli de morală, dar care se corupe prin puterea exemplelor nefaste, deşi încearcă să se ferească de ele. Mă apăram slab, în mine însumi aveam duşmani. Da, domnule, fizionomia mea nu e înşelătoare, am suferit cu adevărat de toate patimile care au lăsat urme pe ea. Cu toate astea, în adîncul inimii păstram un sentiment de perfecţiune morală care m-a susţinut în timpul rătăcirilor mele şi care, într-o bună zi, avea să-l readucă pe calea cea dreaptă, dezgustat şi pocăit, pe omul a cărui tinereţe se adăpase în apa limpede a credinţei. Poate oare cel care se înfruptă cu lăcomie din nedreptăţile pămînteşti să nu fie atras, mai curînd sau mai tîrziu, de dulceaţa roadelor cereşti?

La început, am avut parte de miile de bucurii şi de miile de deznădejdi care se întîlnesc, mai mult sau mai puţin aparente, în viaţa oricărui tînăr: uneori luam sentimentul puterii mele drept o voinţă fermă şi-mi făceam iluzii cu privire la capacităţile mele; alteori, la vederea celei mai neînsemnate piedici care mi se ivea în cale cădeam mult mai jos decît s-ar fi cuvenit; îmi făceam planuri dintre cele mai vaste, visam gloria, mă pregăteam să lucrez; dar prilejul unei petreceri mă făcea să uit aceste nobile intenţii. Amintirea nedesluşită a marilor mele planuri avortate erau ca o lumină înşelătoare ce mă deprindea să cred în mine, dar fără a-mi da şi energia de a o produce. Această trîndăvie plină de suficienţă făcuse din mine un prost. Ce altceva este prostul decît omul care nu justifică buna părere pe care o are despre sine? Aveam o activitate fără scop, doream florile vieţii dar fără munca ce le face să înflorească. Necunoscînd dificultăţile, gîndeam că toate sînt lesnicioase, închipuindu-mi că atît succesele ştiinţei cît şi succesele în carieră se datoresc unor întîmplări fericite. Pentru mine, geniul era curat şarlatanism. Îmi închipuiam că sînt un om învăţat pentru

că puteam să devin astfel; şi, fără a mă gîndi la răbdarea cu care se făuresc operele mari, nici la truda cu care se învinge piedicile, contam pe toate succesele.

Curînd, gustasem din toate plăcerile; de teatru te saturi repede; nu trecu mult şi Parisul păru gol şi pustiu sărmanului student, a cărui societate se alcătuia dintr-un bătrîn care nu ştia ce e pe lume şi dintr-o familie în care nu întîlneam decît oameni plicticoşi. Şi aşa, ca mai toţi tinerii dezgustaţi de profesia pentru care se pregătesc şi care nu mai au nici un ideal limpede şi nici un sistem de gîndire nestrămutat, băteam zile întregi străzile, cheiurile Senei, muzeele şi parcurile. Cînd n-ai nici o ocupaţie, viaţa e o povară mai grea la vîrsta asta decît mai tîrziu, căci acum ea este plină de vlagă irosită şi de mişcare zadarnică. Habar n-aveam eu ce putere reprezintă o voinţă hotărîtă pentru un tînăr care ştie să gîndească şi care, pentru a-şi îndeplini gîndul, dispune de toate forţele vitale, crescute şi prin cutezătoarea încredere a tinereţii. În copilărie sîntem naivi, ignorăm primejdiile vieţii; în adolescenţă îi observăm dificultăţile şi imensa-i întindere: la acest aspect, uneori curajul slăbeşte; cînd păşim în viaţa socială sîntem încă prada unui fel de naivitate, unui sentiment de stupoare, ca şi cînd ne-am afla de izbeliştе într-o ţară străină. La orice vîrstă, fenomenele necunoscute ne provoacă, fără voia noastră, frică. Tînărul se aseamănă cu ostaşul care înaintează împotriva tunurilor şi dă îndărăt în faţa unor fantome. El şovăie între maximele lumii; nu ştie nici să dea nici să primească; nici să se apere, nici să atace; iubeşte femeile şi le respectă ca şi cînd s-ar teme de ele; calităţile lui îi fac rele servicii, el e numai generozitate, numai pudoare şi străin de socotelile interesate ale avariţiei; dacă minte, o face de plăcere, nu ca să tragă vreun alt folos; la răspîntia căilor îndoielnice, conştiinţa lui, cu care nu a

făcut încă nici o tranzacție, îi arată drumul cel bun, pe care el ezită să apuce. Cei meniți a trăi urmînd îmboldurile inimii, în loc să se înrădă în povața rațiunii, zăbovesc multă vreme în starea asta. Așa s-a întîmplat cu mine. Am devenit jucăria a două forțe contrarii. Dorințele tînărului mă îmboldeau, iar naivitatea sentimentală mă reținea întotdeauna. Emoțiile Parisului sînt greu de suportat pentru sufletele înzestrate cu o sensibilitate vie: avantajele de care se bucură oamenii superiori sau cei bogați asmut patimile; în această lume de măreție și de meschinărie, gelozia servește mai ades ca armă ucigătoare decît ca stimulent; în mijlocul neîncetatei lupte între ambiții, dorinți și uri, este cu neputință să nu devii sau victima sau complicele acestei mișcări generale; pe nesimțite, priveliștea permanentă a viciului fericit și a virtuții batojocorite îl face pe tînăr să se clatine; viața pariziană îi răpește curînd „gustul' conștiinței; atunci începe și se consumă opera infernală a demoralizării sale. Cea dintîi dintre plăceri, aceea care le cuprinde pe toate celelalte, e amenințată de asemenea primejdii, încît e cu neputință să nu reflectezi la cele mai mărunte acțiuni cărora le poate da naștere și să nu calculezi toate consecințele lor. Aceste calcule duc la egoism. Dacă un biet student tîrît de ardoarea pasiunilor sale este înclinat să uite de sine, cei din juru-i îi arată și-i inspiră atîta neîncredere încît îi este cît se poate de dificil să nu o împărtășească, să nu devină bănuitor față de ideile generoase. Această luptă usucă inima, o închircește, împinge viața spre creieri și produce acea insensibilitate pariziană, acele moravuri unde — sub cea mai grațioasă frivolitate, sub admirații care ating exaltarea — se ascund politica și banii. Acolo, beția fericirii n-o împiedică nici pe cea mai naivă femeie să-și păstreze întotdeauna capul pe umeri. Probabil că atmosfera asta mi-a influențat conduita și sentimentele. Greșelile care mi-au otrăvit zilele ar fi contat prea puțin

pentru inimile multor oameni; dar meridionalii cred cu evlavie în adevărurile religiei catolice și în viața de apoi. Această credință dă pasiunilor o mare adîncime și remușcărilor o îndelungă persistență.

Pe vremea cînd studiam medicina, militarii erau pretutindeni stăpîni; pentru a plăcea femeilor, trebuia pe-atunci să fii cel puțin colonel. Ce însemna pentru lumea aceea un biet student? Nimic. Puternic îmboldit de vigoarea pasiunilor mele și negăsindu-mi calea; împiedicat la fiece pas și la fiece dorință de lipsa banilor; considerînd studiile și gloria drept o cale prea tardivă pentru a-mi procura plăcerile care mă ispiteau; ezitînd între sfiala mea ascunsă și exemplele cele rele; bucurîndu-mă de toate înlesnirile pentru destrăbălările de pe-acest pămînt și nevăzînd decît piedici în calea spre un cerc plăcut, am trecut prin momente triste, pradă unor patimi nedeslușite, trîndăviei ucigătoare, descurajărilor care alternau cu exaltări fără pricină. Pînă la urmă, criza s-a terminat printr-un deznodămînt, destul de vulgar la tineri.

Am gîndit totdeauna că e odios lucru să tulburi fericirea unei căsnicii; pe de altă parte, francheța involuntară a sentimentelor mele mă oprește să le ascund: mi-ar fi fost deci fizicește cu neputință să trăiesc într-o stare de minciună flagrantă. Plăcerile gustate în grabă nu mă atrag de fel, îmi place să-mi savurez fericirea. Nefiind de felul meu vicios, mă aflam neputincios în izolarea mea, după atîtea strădanii zadarnice de a pătrunde în lumea mare, unde-aș fi putut întîlni o femeie care să mi se devoteze, lămurindu-mi capcanele fiecărui drum, învățîndu-mă cele mai bune maniere, sfătuindu-mă fără să-mi jignească orgoliul și introducîndu-mă pretutindeni unde mi-aș putea face relații profitabile pentru viitorul meu. În deznădejdea mea, poate că m-ar fi sedus chiar cea mai primejdioasă dintre sorți; dar totul îmi lipsea, pînă și pericolul! iar lipsa de experiență mă readucea în singurătatea mea, unde rămîneam față în față cu

pasiunile mele înșelate. În cele din urmă, domnule, mi-am făcut o relație, mai întîi secretă, cu o fată, de capul căreia m-am ținut, mai de voie, mai de nevoie, pînă mi-a împărtășit soarta. Curînd, această tînără, care aparținea unei familii onorabile dar strîmtorate, părăsi traiul său modest de dragul meu, încredințîndu-mi fără teamă un viitor pe care virtutea i-l înfățișa într-o lumină frumoasă. Fără îndoială că în situația mea mediocră vedea cea mai sigură garanție. Din clipa aceea, furtunile care-mi tulburau inima, dorințele mele nesăbuite, ambiția, toate se potoliră într-o fericire, în fericirea unui tînăr care încă nu cunoaște nici obiceiurile lumii, nici principiile ei de ordine, nici puterea prejudecăților; dar o fericire deplină, ca aceea a unui copil. Ce altă este prima dragoste decît o a doua copilărie zvîrlită printre zilele noastre de greu și de trudă? Există oameni care învață viața dintr-o dată, o judecă așa precum este, văd erorile lumii ca să tragă foloase de pe urma lor, preceptele sociale ca să le interpreteze după plac și care se pricep să calculeze toate urmările. Acești oameni reci sînt înțelepți conform cu legile umane. Există apoi bieții poeți, oameni energici, care simt cu vioiciune și care fac greșeli; printre aceștia mă număram și eu. Prima mea iubire n-a fost de la început o pasiune adevărată, îmi urmam instinctul și nu inima. Am jertfit pe o biată fată spre folosul meu și nu mi-au lipsit argumentele cele mai convingătoare ca să-mi demonstrez că nu făcusem nici un rău. Fata însă era devotamentul în persoană, o inimă de aur, o minte sănătoasă, un suflet frumos. Mi-a dat întotdeauna cele mai bune povețe. Mai întîi, la căldura dragostei ei, am prins curaj; apoi, cu duhul blîndețelor, m-a constrîns să-mi reiau studiile, arătîndu-mi încredere, prezicîndu-mi succese, glorie, avere. Astăzi, știința medicală pretinde cunoașterea tuturor științelor, încît cine se distinge în această disciplină se bucură de un renume greu cîștigat, dar bine răsplătit. La Paris, gloria înseamnă întotdeauna și avere. Fata asta, atît de

bună, a împărtășit, cu uitare-de-sine, toate capriciile vieții mele și, datorită spiritului ei de economie, în situația mea mediocră a apărut luxul. Acum, cînd eram doi, aveam mai mulți bani pentru fanteziile mele decît cînd eram singur. Trăiam, domnule, zilele mele cele mai frumoase. Lucram cu ardoare, aveam o țintă, eram încurajat; gîndurile mele, faptele mele le raportam unei persoane care știa să se facă iubită, ba, mai mult, îmi inspira o stimă adîncă prin înțelepciunea de care dădea dovadă într-o situație în care înțelepciunea pare imposibilă.

Dar zilele se treceau toate la fel, domnule! Această monotonie a fericirii, starea cea mai delicioasă din cîte există și al cărei preț nu-l apreciem decît după toate furtunile inimii, această stare dulce cînd nu mai simți oboseala vieții, cînd schimbi gîndurile cele mai tainice, cînd ești înțeles; crede-mă, pentru un bărbat pasionat însetat de onoruri sociale, căruia i se urise să umble după glorie, pentru că gloria merge prea încet, această fericire devine curînd o povară. Vechile mele visuri au început din nou să mă asalteze. Doream cu furie plăcerile bogăției și le pretindeam în numele dragostei. Îmi exprimam cu naivitate aceste dorințe serile; atunci un glas prieten îmi punea întrebări în clipa cînd, melancolic și meditativ, mă cufundam în voluptățile unei opulențe imaginare. Sînt sigur că atunci blînda făptură, care se consacrase fericirii mele, gemea din pricina mea. Pentru ea nu exista durere mai violentă decît să mă vadă dorind un lucru pe care nu mi-l putea da pe loc. O! domnule, sublim e devotamentul femeii!

Această exclamație a medicului exprima o amărăciune ascunsă, căci îndată căzu într-o scurtă visare, pe care Genestas o respectă.

— Un eveniment care-ar fi trebuit să consolideze acest început de căsătorie, continuă Benassis, îl distruse, devenind prima cauză a nefericirii mele. Tata muri lăsînd o avere considerabilă; în chestiunea moștenirii am fost chemat pentru cîteva luni în Languedoc — și-am plecat

singur. Astfel, mi-am recăpătat libertatea. Orice obligație, chiar cea mai plăcută, e o povară pentru omul tînăr; trebuie să ai experiența vieții ca să recunoști necesitatea unui jug și aceea a muncii. Gustam, cu vioiciunea unui meridional, plăcerea de a umbla încoace și încolo fără a da, nici măcar de bunăvoie, nimănui socoteală de ceea ce fac. Nu uitasem cu totul legăturile pe care le încheiasem, dar eram ocupat cu niște chestiuni care-mi captau atenția și, pe nesimțite, amintirea lor îmi pieri din minte. Mă gîndeam fără plăcere că, la întoarcere, va trebui să le reiau; apoi m-am întrebat: de ce să le reiau? Cu toate astea, primeam scrisori pline de o tandrețe adevărată; dar, la douăzeci și doi de ani, tînărul își închipuie că toate femeile sînt deopotrivă de tandre; încă n-a deprins deosebirea dintre inimă și pasiune; confundă totul în senzația de plăcere care, la prima vedere, pare a cuprinde totul; abia mai tîrziu, cunoscînd mai bine oamenii și lucrurile, mi-am putut da seama cîtă generozitate adevărată era în acele scrisori, în care expresia sentimentelor nu se amesteca niciodată cu ceva personal, care se bucurau pentru mine de norocul meu, sau se plîngea pe sine, care nu bănuiau niciodată că m-aș putea schimba pentru că autoarea lor se simțea incapabilă să se schimbe. Dar eu începusem să-mi fac unele socoteli ambițioase și gîndeam să mă cufund în plăcerile celor bogați, să devin cineva, să fac o partidă bună. Mă mulțumeam să spun: „Mă iubește mult!" cu o răceală de om încrezut. Mă și începusem a gîndi cum să mă descotorosesc de legătura asta. Încurcătura, rușinea duc la cruzime; ca să nu roșească în fața victimei sale, omul, care la început a rănit-o, o ucide. Meditînd la acele zile de rătăcire, mi-am dat seama de abisurile sufletului. Da, crede-mă, domnule, cei care au sondat mai adînc viciile și virtuțiile naturii umane sînt cei care cu bunăcredință le-au studiat în ei înșiși. Punctul de plecare este propria noastră conștiință. Mergem de la noi la alții, nu de la alții la noi.

Cînd m-am întors la Paris, m-am mutat într-o casă mare, pe care-o închiriasem, fără să o anunț de întoarcerea mea pe singura persoană care ar fi avut dreptul să afle aceasta. Doream să joc un rol în mediul tinerilor la modă. După ce, timp de cîteva zile mă înfruptasem din primele plăceri ale bogăției și mă îmbătasem îndeajuns de ele ca să pot fi sigur de mine, am făcut o vizită sărmanei făpturi pe care mă pregăteam s-o părăsesc. Datorită tactului înnăscut al femeilor, ea ghici sentimentele mele ascunse și-și reținu lacrimile. Cred că mă disprețuia; dar, blîndă și bună precum era, nu mi-a arătat aceasta niciodată. Atîta bunăvoință mi-a produs o vie durere. Sîntem niște tîlhari de salon sau de drumul mare și ne-ar plăcea ca victimele noastre să se apere, lupta părînd a justifica uciderea lor. Mai întîi, am continuat, cu multă afecțiune, s-o vizitez. Dacă nu eram tandru, cel puțin mă străduiam să par amabil, apoi, cu încetul, am devenit politicos; într-o zi, printr-un fel de înțelegere tacită, ea mi-a îngăduit s-o tratez ca pe o străină, iar eu am fost convins că m-am purtat cît se poate de bine. Cu toate astea, frecventam lumea cu un fel de furie, pentru a înăbuși în petrecerile ei slabele remușcări care mă mai încercau. Cine se subestimează nu poate trăi singur, duceam deci viața de distracții pe care, la Paris, o duc tinerii cu bani. Avînd școală și memorie bună, făceam impresia unui om mai spiritual decît eram în realitate, ceea ce m-a făcut să cred că prețuiesc mai mult decît alții: cei care aveau interesul să-mi demonstreze că eram superior altora au descoperit că eram de mult convins de aceasta. Superioritatea de care vorbesc mi s-a recunoscut atît de lesne încît nici măcar nu mi-am dat osteneala s-o justific. Mai ales la Paris, rafinații de toate categoriile se pricep să înăbușe un talent încă din față, sub cununile pe care, din abundență, le aruncă peste leagănul său. Drept pentru care nu mi-am onorat reputația și nu m-am folosit de bunul meu renume pentru

a-mi deschide o carieră, nici nu mi-am făcut relații profitabile. Ci m-am dedat frivolităților de tot felul. Am încercat pasiuni trecătoare, care sînt rușinea saloanelor pariziene, în care fiecare intră în căutarea unei iubiri adevărate, se blazează urmărind-o, alunecă într-un libertinaj de bonton și ajunge să se mire că mai există pasiuni reale, după cum lumea se miră de o faptă bună. Îi imitam pe alții, răneam ades sufletele pure și nobile cu aceleași lovituri care, în taină, mă uciseseră și pe mine.

În ciuda acestor false aparențe care mă făceau să gîndesc rău, exista în mine o delicatețe încăpățînată căreia mă supuneam întotdeauna. Am fost înșelat cu multe prilejuri în care aș fi roșit și m-am desconsiderat printr-o bunăcredință pentru care, în forul meu interior, mă aplaudam. În adevăr, lumea respecta mult abilitatea, oricum s-ar înfățișa ea. Pentru lume, numai rezultatele contează. Iată de ce mi se atribuiau vicii, calități, izbînzi și eșecuri pe care nu le aveam; mi se atribuiau succese galante de care habar n-aveam; mă pomeneam bîrfit pentru niște fapte de care eram străin. Din mîndrie, disprețuiam să dezmint calomniile, iar din amor-propriu acceptam bîrfelile favorabile. Viața mea era fericită în aparență și mizerabilă în realitate. Fără nenorocirile care curînd s-au abătut peste capul meu, mi-aș fi pierdut cu încetul însușirile bune și ar fi triumfat cele rele prin jocul neîncetat al pasiunilor, prin abuzul de plăceri care slăbesc trupul și prin detestabilele deprinderi egoiste care uzează resorturile sufletești. M-am ruinat. Iată cum: la Paris, oricare ar fi averea unui om, el întîlnește mereu o avere superioară, din care își face o țintă și pe care vrea s-o întreacă. Victimă a acestei lupte, ca atîția alți descreierați, m-am văzut nevoit să vînd, după patru ani, cîteva proprietăți și să ipotechez altele. Apoi am suferit o lovitură teribilă. Trecuseră doi ani de cînd n-o mai văzusem pe fata pe care o părăsisem; dar, cu stilul meu de viață, puteam

fi sigur că nenorocirea mă va readuce la dînsa. Într-o seară, în mijlocul unei societăți vesele, am primit un răvaș scris de o mînă slabă și care cuprindea următoarele:

„Nu mai am decît puține clipe de trăit; prietene, aș dori să te văd pentru a afla soarta copilului meu, ca să știu dacă va fi al tău; și de asemenea pentru a-ți alina regretele pe care s-ar putea să le ai cîndva din pricina morții mele."

Rîndurile astea m-au înghețat, ele îmi revelau durerile ascunse ale trecutului, după cum închideau în ele misterele viitorului. Am ieșit pe jos, fără a-mi mai aștepta trăsura, și am colindat tot Parisul, muncit de remușcări, pradă violenței unui sentiment care a devenit durabil de îndată ce mi-am văzut victima. Decența care ascundea mizeria acestei femei oglindea spaimele vieții sale: ea m-a cruțat de rușinea lor, vorbindu-mi cu o nobilă rezervă cînd i-am făgăduit solemn că-l voi adopta pe copilul nostru. Femeia a murit, domnule, în ciuda îngrijirilor pe care i le-am acordat, în ciuda tuturor resurselor științei pe care zadarnic am chemat-o în ajutor. Îngrijirile mele, devotamentul meu tardiv n-au fost de ajutor decît ca ultimele ei clipe să fie mai puțin amare.

Trudise necurmat pentru a-și crește și a-și hrăni copilul. Dragostea de mamă îi alinase nefericirea, dar nu și cea mai vie dintre dureri: dezertarea mea. De o sută de ori se gîndise a încerca un demers pe lîngă mine, de o sută de ori mîndria ei de femeie o oprise; se mulțumea să plîngă fără a mă blestema, gîndind că, din aurul revărsat în valuri pentru a-mi satisface capriciile, nici o fărîmă, sustrasă de o amintire, nu se îndreptase spre casa ei sărmană, pentru a sprijini viața unei mame și a copilului său. Acest mare nenoroc îi păruse o pedeapsă firească pentru greșeala ei. Ajutată de un bun preot de la seminarul Saint-Suplice care, cu glasul lui atotiertător îi redase liniștea, căutase mîngîie-

re și nădejde la umbra altarelor. Amărăciunea pe care, ca un torent, i-o revărsasem în suflet se alinase pe nesimțite. Într-o zi, auzindu-l pe fiul său spunînd „Tată!" — cuvînt pe care nu ea îl învățase să-l rostească — mi-a iertat crima. Dar în lacrimi și în dureri, în munca de o zi și o noapte, sănătatea i se șubrezise. Religia venise prea tîrziu ca să-i aducă alinare și curaj de a îndura relele vieții. Se îmbolnăvise de inimă din pricina supărărilor, așteptînd neîncetat întoarcerea mea, nădejde care, deși mereu înșelată, renăștea mereu. În sfîrșit, simțindu-se rău de tot, îmi scrisese de pe patul morții cîteva cuvinte fără nici o învinuire, dictate de religie dar și de încredere în bunătatea mea. Mă știa, spunea ea, mai degrabă orbit decît pervertit; mergea pînă la a se învinui că împinsese prea departe mîndria ei de femeie.

— Dacă-ți scriam mai demult, îmi spunea, poate că am fi avut vreme să ne legitimăm copilul printr-o căsătorie.

Nu dorea căsătoria decît de dragul fiului nostru și nu mi-ar fi cerut-o dacă nu ar fi simțit că moartea ei apropiată mă va elibera curînd. Dar nu mai era vreme, nu-i mai rămăseseră decît puține ceasuri de trăit. Domnule, la căpătîiul ei, unde am învățat a cunoaște prețul unui suflet devotat, mi-am schimbat pentru totdeauna sentimentele. Eram la vîrsta cînd ochii mai pot plînge. În ultimele zile ale acestei vieți scumpe, cuvintele mele, gesturile și lacrimile mele mărturisiră căința unui om lovit în inimă. Recunoșteam prea tîrziu sufletul de elită pe care meschinăriile lumii, pe care zădărniciile, egoismul femeilor la modă, mă învățaseră să-l caut. Scîrbit de cîte măști văzusem, de cîte minciuni auzisem, năzuiam spre dragostea adevărată pe care pasiunile mele înșelătoare mă făceau s-o visez; și o admiram acolo, ucisă de mine, fără a o putea păstra, deși încă îmi aparținea. O experiență de patru ani îmi dezvăluise propriul și adevăratul meu caracter. Temperamentul meu, natura imaginației

mele, principiile mele religioase, mai degrabă adormite decît nimicite, felul meu de a gîndi, inima pe care nu mi-o cunoșteam: tot ce era în mine, de o bucată de vreme mă îmboldea să caut în viață plăcerile sufletești și, cea mai adevărată dintre toate, bucuria vieții de familie. Tot zbătîndu-mă în golul unei existențe agitate, fără rost, gonind după plăceri lipsite de simțăminte care le pot înfrumuseța, tabloul unei vieți intime mă emoționa la culme. Iată de ce revoluția care s-a petrecut în morala mea a fost durabilă, deși rapidă. Firea mea de meridional, falsificată de șederea la Paris, m-ar fi îndemnat, desigur, să nu deplîng soarta unei sărmane fete înșelate — și aș fi rîs de durerile ei, dacă vreun mucalit mi le-ar fi povestit la vreo petrecere; în Franța, oroarea față de crimă dispare oricînd în finețea unei vorbe de duh; dar în prezența acelei făpturi divine, pe care n-o puteam învinui de nimic, toate subtilitățile amuțiră: sicriul era acolo, copilul meu îmi zîmbea fără a avea habar că-i asasinasem mama.

Femeia a murit, a murit fericită văzînd că o iubeam — și această a doua dragoste nu se datora nici milei, nici chiar legăturii care ne unea cu necesitate. Nu voi uita niciodată ultimele ei ceasuri de agonie, cînd iubirea redobîndită și maternitatea satisfăcută puseseră capăt durerilor. Belșugul, luxul de care se văzu atunci înconjurată, bucuria copilului ei, care devenise mai frumușel în hăinuțele lui de băiețaș, au însemnat pentru ea garanția unui viitor fericit pentru micuța ființă în care se vedea retrăind. Vicarul de la Saint-Suplice, martor al deznădejdii mele, îmi înfățișă limpede acest viitor dîndu-mi nu o banală alinare, ci ajutîndu-mă să-mi dau mai bine seama de gravitatea datoriei mele; numai că n-aveam nevoie de nici un imbold, conștiința mea îmi vorbea îndeajuns de răspicat. O femeie mi se încredințase din toată inima, iar eu o mințisem spunîndu-i că o

iubesc în vreme ce o trădam; rănisem o sărmană fată care, după ce îndurase toate umilințele din lume, ar fi trebuit să-mi fie sfîntă; își dădea sufletul iertîndu-mă, uitînd toate relele, pentru că închidea ochii încrezîndu-se în cuvîntul unui bărbat care, cîndva, își călcase cuvîntul față de ea. După ce-mi dăruise inima ei de fată, Agathe îmi dăruia acum și inima ei de mamă. O, domnule, copilul acela! copilul ei! ... Numai Dumnezeu știe ce a însemnat el pentru mine. Copilașul acela drăgălaș era, ca și mamă-sa, numai grație în mișcări, în grai, în idei; dar, pentru mine, era mult mai mult decît un copil! Era iertarea mea, onoarea mea! Îl drăgosteam ca tată, aș mai fi vrut să-l iubesc cum l-ar fi iubit mamă-sa și să-mi preschimb remușcarea în fericire, convingîndu-l că se afla, mai departe, la pieptul mamei sale; mă simțeam una cu el prin toate legăturile omenești și prin toate speranțele religioase. Inima mea era plină de toată dragostea pe care divinitatea o sădește în inimile mamelor. Cînd auzeam glasul copilului, tresăltam; ceasuri în șir, cînd dormea, mă uitam la el cu o bucurie nestinsă și ades vărsam o lacrimă pe fruntea lui; îl învățasem ca, de îndată ce se trezește, să vină la patul meu și să-și facă rugăciunea. A, cîte emoții dulci nu mi-a dat simpla rugă *Pater noster* pe buzele fragede și pure ale acestui copil! dar și cîte emoții terbile! Într-o dimineață, după ce spusese *Tatăl nostru carele ești în ceruri* ... s-a oprit:

— De ce nu se spune *Mama noastră?* mă întrebă.

Vorba asta m-a descumpănit. Îmi adoram fiul și-i presărasem viața cu cîteva pricini de nefericire ... Deși legea recunoștea greșelile de tinerețe și aproape că le ocrotea, dînd, de nevoie, o existență legală copiilor naturali, opinia publică întărea, prin prejudecăți de neînvins, asprimea legii. Din acea perioadă, domnule, datează concluziile serioase la care am ajuns cu privire la baza societăților, la mecanismul lor, la îndatoririle omului, la moralitatea cetățenilor. Spiritul cuprinde mai

intîi legăturile între sentimentele omului şi destinul societăţii; religia inspiră celor buni principiile necesare fericirii; dar numai căinţa le dictează imaginaţiilor năvalnice; căinţa mi-a luminat mintea. Trăiam numai pentru copil — şi datorită acestui copil am ajuns să meditez asupra marilor chestiuni sociale. Am hotărît să-l înzestrez personal, din vreme, cu toate mijloacele de a obţine succesul, spre a-i pregăti, în mod cît mai sigur, ridicarea pe scara socială. Bunăoară, spre a-l învăţa engleza, germana, italiana şi spaniola, l-am prezentat, pe rînd, unor persoane din aceste diferite ţări, în scopul de a-l deprinde, din copilărie, cu rostirea corectă a limbii lor. Cu satisfacţie am constatat că are aptitudini excelente, lucru de care m-am folosit pentru a-l instrui jucîndu-se. Eram hotărît să fac totul ca în mintea sa să nu pătrundă nici o ideie falsă, mai ales m-am străduit să-l deprind de mic cu învăţătura, să-l ajut să dobîndească privirea rapidă şi sigură care generalizează şi răbdarea care pătrunde pînă în cel mai mic detaliu al specialităţii; în sfîrşit, l-am deprins să sufere şi să tacă. Nu îngăduisem ca un cuvînt murdar sau măcar vulgar să se rostească în prezenţa lui. Am vegheat ca să trăiască numai printre oameni şi lucruri în stare să-i înnobileze, să-i înalţe cugetul, să-l înveţe dragostea de adevăr, oroarea de minciună, să-l facă simplu şi natural în cuvinte, în fapte, în gesturi. Datorită vioiciunii imaginaţiei sale, prindea repede lecţiile exterioare, după cum datorită calităţii inteligenţei sale, şi celelalte studii erau uşoare pentru el. Ce plantă splendidă creşteam! Cîte satisfacţii au mamele! atunci am înţeles de ce mama copilului izbutise să trăiască şi să-şi îndure nefericirea.

Iată, domnule, cel mai de seamă eveniment al vieţii mele — şi acum să vă istorisesc catastrofa care m-a zvîrlit în acest canton. Veţi auzi acum povestea cea mai vulgară, cea mai simplă din lume, dar pentru mine cea mai cumplită. După ce, vreme de cîţiva ani, edu-

casem cu toată atenţia acest copil din care voiam să fac un om, singurătatea începu a mă speria; fiul meu creştea şi avea să mă părăsească. În sufletul meu, dragostea era un principiu de viaţă. Simţeam nevoia de afecţiune care, veşnic înşelată, renăştea mai puternică şi creştea o dată cu vîrsta. În mine, totul mă îmboldea spre o dragoste adevărată. Viaţa mă încercase, înţelegeam atît bucuriile statorniciei cît şi fericirea de a transforma sacrificiul în plăcere, iar femeia iubită avea să stea întotdeauna în centrul gîndurilor şi faptelor mele. Îmi plăcea să trăiesc, în imaginaţie, o iubire avînd acel grad de certitudine la care emoţiile pătrund atît de adînc cele două fiinţe, încît fericirea devine realitate, privire, cuvînt, făcînd cu neputinţă orice neînţelegere. O atare iubire înseamnă pentru viaţă ceea ce sentimentul religios înseamnă pentru suflet — o înviorează, o susţine şi o luminează.

Dragostea conjugală o înţelegeam altfel decît majoritatea bărbaţilor; găseam că frumuseţea ei, splendoarea ei stau tocmai în acele lucruri care o ucid într-un mare număr de căsnicii. Simţeam cu vioiciune măreţia morală a unei vieţi în doi, destul de intim împărtăşite pentru ca gesturile cele mai vulgare să nu mai fie o piedică pentru statornicia sentimentelor. Dar unde există inimi care să bată într-un mod atît de perfect izocron — iertaţi-mi această expresie ştiinţifică — încît să ajungă la o uniune celestă? Dacă există, apoi natura sau hazardul le aruncă la atît de mari distanţe încît nu se pot întîlni, se cunosc prea tîrziu sau moartea le desparte prea curînd. Fatalitatea asta trebuie să aibă un înţeles, dar eu nu l-am căutat niciodată. Rana mă doare prea mult ca s-o mai studiez. Poate că fericirea desăvîrşită e un monstru care nu ne-ar îngădui perpetuarea speciei.

Alte pricini îmi aţîţau ardoarea pentru o căsătorie de acest fel. Nu aveam prieteni. Pentru mine, lumea era pustie. Există în mine ceva care se împotriveşte dulcii

ununi a sufletelor. Cîteva persoane m-au căutat, dar nimic nu le apropia de mine, cu toată bunăvoința ce le arătam. Față de mulți, am trecut sub tăcere ceea ce lumea numește superioritate; îmi potriveam pasul după al lor, îmi însușeam ideile lor, rîdeam odată cu ei, le treceam cu vederea cusururile morale; dacă aș fi cucerit glorie, le-aș fi vîndut-o pe un pic de afecțiune. Acești oameni m-au părăsit fără regret. La Paris, sufletele care caută sentimente adevărate nu au parte decît de capcane și de dureri. În lumea mare, oriunde pășeam, solul ardea în juru-mi. Unii luau complezența mea drept slăbiciune; dacă, dimpotrivă, la arătam ghearele omului convins că într-o zi va avea puterea în mîini, eram luat drept rău... Pentru ceilalți, rîsul delicios care dispare la douăzeci de ani — și căruia, mai tîrziu, aproape că ne e rușine să-i cedăm — era un subiect de batjocură, îl amuzam. În zilele noastre, lumea se plictisește și vrea totuși gravitate în convorbirile cele mai ușuratice. Oribile vremuri, cînd ne plecăm spinarea dinaintea unui om politicos, mediocru și rece, pe care-l urîm, dar căruia ne supunem!

Mai tîrziu am descoperit pricinile acestor inconsecvențe aparente. Cu mediocritatea, domnule, te descurci în toate ceasurile vieții; ea este veșmîntul de toate zilele al societății; tot ceea ce iese din dulcea umbră proiectată de oamenii mediocri este ceva prea de tot strălucitor; spiritul, originalitatea, sînt nestemate pe care le adunăm și le păstrăm pentru a ne găti cu ele la anumite zile.

În sfîrșit, domnule, singur în vălmășagul Parisului, neputînd găsi ceva în lumea mare, care nu-mi dădea nimic pe cînd eu îi jertfeam totul; cu un copil care nu-mi umplea deplin inima fiindcă era bărbat; într-o zi, pe cînd simțeam că viața devine tot mai rece, pe cînd mă încovoiam sub povara mizeriilor mele ascunse, am întîlnit femeia care avea să mă învețe violența dragostei, respectul pentru o dragoste mărturisită, dragostea

cu toate nădejdile ei fecunde de fericire; cu un cuvînt: dragostea! ... Reluasem legăturile cu vechiul prieten al tatălui meu, care cîndva îmi purtase de grijă: la el am întîlnit-o pe tînăra pentru care am nutrit o iubire care avea să dureze toată viața mea. Cu cît omul îmbătrînește, domnule, cu-atît recunoaște mai deschis prodigioasa influență a ideilor asupra evenimentelor. Prejudecăți foarte respectabile, care-și au obîrșia în unele nobile idei religioase, au fost cauza nefericirii mele. Fata făcea parte dintr-o familie cît se poate de evlavioasă, ale cărei convingeri catolice se datorau spiritului unei secte impropriu numită jansenistă, și care, pe vremuri, a provocat tulburări în Franța; știi de ce?

— Nu ..., răspunse Genestas.

— Jansenius, episcop de Ypres, a scris o carte în care unora li s-a părut că au descoperit niște afirmații în dezacord cu dogmele Sfîntului-Scaun. Mai tîrziu, acele afirmații, luate cuvînt cu cuvînt, nu au mai fost considerate drept eretice, ba, mai mult, unii comentatori au mers pînă la a tăgădui existența materială a acelor maxime. Aceste discuții fără nici o importanță au dus la crearea, în biserica galicană, a două orientări: cea a janseniștilor și cea a iezuiților. Ambele părți aveau în rîndurile lor oameni de vază. Lupta s-a dat deci între două partide puternice. Janseniștii îi învinovățeau pe iezuiți că profesează o morală prea liberală și afișau o excesivă severitate a moravurilor și a principiilor; janseniștii au fost deci, în Franța, un fel de puritani catolici, dacă acești doi termeni se pot alătura. În timpul Revoluției franceze s-a format — în urma schismei fără importanță pe care a produs-o Concordatul[1] — o congregație de catolici puri care refuzau să-i recunoască pe episcopii numiți de puterea revoluționară și de tranzacțiile papei. Această turmă de credincioși a alcătuit ceea ce se nu-

[1] Care stabilise relațiile dintre Biserică și Stat (1801).

meşte „mica Biserică", ai căror enoriaşi duceau, ca şi jansenistii, un trai exemplar de regulat, ceea ce pare a fi o lege necesară pentru existenţa tuturor sectelor proscrise şi prigonite. Mai multe familii de jansenişti ţineau de „mica Biserică". Părinţii fetei îmbrăţişaseră ambele aceste puritanisme, deopotrivă de aspre, care dau fizionomiei şi caracterului ceva impunător; căci specificul învăţăturilor absolute constă în a da măreţie pînă şi celor mai simple acţiuni, legîndu-le de viaţa viitoare: de aici, magnifica şi suava puritate a inimii, respectul faţă de alţii şi faţă de sine; de aici un fel de — cum să spun? — un fel de sensibilitate exagerată la dreptate sau nedreptate; apoi o mare caritate, dar şi o cinste severă şi, ca să spun lucrurilor pe nume, neînduratoare; în sfîrşit, o oroare profundă pentru vicii, mai ales pentru minciună, care le cuprinde pe toate celelalte.

Nu-mi amintesc să fi trăit vreodată clipe mai delicioase decît acelea cînd admiram pentru întîia oară, la bătrînul meu prieten, pe acea autentică fată, sfioasă, deprinsă cu cea mai strictă supunere, în care înfloreau toate virtuţile proprii acestei secte, fără nici un orgoliu totuşi. Statura zveltă şi fină dădea mişcărilor ei o graţie pe care rigorismul n-o putea atenua; ovalul obrazului şi trăsăturile ei aveau distincţia şi fineţea tinerelor din familiile nobile; privirea era blîndă şi mîndră totodată, fruntea senină; pe creştet se înălţa un păr bogat, împletit în coade simple care-i serveau, fără ca ea să-şi dea seama, de podoabă. Cu un cuvînt, căpitane, aveam în faţa ochilor întruparea desăvîrşirii pe care o aflăm totdeauna la femeia de care sîntem îndrăgostiţi; ca să iubeşti, nu-i necesar oare să descoperi în ea însuşirile acelei frumuseţi visate care se potriveşte cu ideile noastre particulare? Cînd am intrat în vorbă, mi-a răspuns simplu, fără grabă, fără sfială prefăcută, fără a-şi da seama cîtă plăcere îmi făceau timbrul armonios al glasului ei şi darurile ei exterioare. Toţi aceşti îngeri au aceleaşi daruri după care inima îi recunoaşte: acelaşi

glas dulce, aceeași tandrețe în privirl, același ten alb, aceeași grație în mișcări. Calități care se armonizează, se topesc și se completează pentru a te fermeca, fără a putea spune în ce stă farmecul. Toate mișcările răspîndesc ceva divin. Am iubit-o cu patimă. Iar dragostea mi-a însuflețit și mi-a satisfăcut sentimentele care mă agitau: ambiție, avere, pe scurt: toate visurile mele! Frumoasă, distinsă, bogată și binecrescută, fata asta întrunea calitățile pe care, în mod arbitrar, lumea le pretinde unei femei din acea societate înaltă în care doream să pătrund; cultivată, ea se exprima cu acea elocință spirituală — rară și, totodată, obișnuită în Franța, unde, la multe femei, cele mai frumoase cuvinte sînt goale în vreme ce în ele spiritul e plin de înțelesuri. În sfîrșit, avea, pe lîngă toate, un sentiment adînc de demnitate care impunea respect; nimic mai de admirat la o soție. Mă opresc aici, căpitane! e anevoie lucru să descrii femeia pe care o iubești; între ea și noi, preexistă niște mistere care scapă oricărei analize.

Curînd m-am destăinuit bătrînului meu prieten, care m-a prezentat familiei, sprijinindu-mă cu respectabila lui autoritate. Deși la început am fost primit cu recea politețe proprie persoanelor exclusive — care, odată ce și-au făcut un prieten, nu-l mai părăsesc — după o vreme, am ajuns a fi primit cu familiaritate! Sînt sigur că această dovadă de stimă se explica prin purtarea mea în acea împrejurare. Cu toate că o iubeam nebunește, n-am făcut nimic care m-ar fi putut dezonora în ochii ei, am evitat orice complezență servilă, nu i-am lingușit pe cei de care depindea soarta mea, m-am înfățișat așa precum eram și înainte de toate ca om. Cînd felul meu de a fi a devenit cunoscut, bătrînul meu prieten, care dorea la fel de mult să mă vadă punînd capăt jalnicei mele burlăcii, le vorbi de speranțele mele, care fură privite cu bunăvoință dar și cu acea distincție la care rareori renunță oamenii din societatea înaltă; și, în dorința de a-mi mijloci „o partidă bună" —

expresie care face, dintr-un act atît de solemn, un fel de afacere comercială în care unul dintre cei doi soți caută să-l înșele pe celălalt — bătrînul trecu sub tăcere ceea ce numea el „un păcat de tinerețe" al meu. După opinia lui, existența copilului meu ar fi stîrnit o repulsie morală și, în comparație cu ea, chestiunea averii n-ar mai fi însemnat nimic, încît s-ar fi ajuns la o ruptură. Și avea dreptate.

— Chestiunea asta, mi-a spus el, se va lămuri foarte ușor între tine și soția ta, de la care vei obține îndată o frumoasă și deplină iertare.

În sfîrșit, pentru a-mi liniști remușcările, a recurs la toate argumentele convingătoare la care recurge obișnuita înțelepciune a oamenilor. Îți mărturisesc, domnule, că, în ciuda promisiunii mele, un sentiment spontan m-a îndemnat să mă destăinuiesc sincer șefului familiei; dar rigiditatea lui m-a făcut să reflectez, iar consecințele unei asemenea spovedanii m-au speriat; călcîndu-mi, ca un laș, pe suflet, am hotărît să aștept pînă voi obține de la tînăra fată destule dovezi de dragoste ca fericirea mea să nu mai poată fi primejduită de teribila-mi mărturisire. Hotărîrea mea de a da totul pe față într-o bună zi justifica sofismele curente și pe acelea ale prudentului bătrîn. Astfel, fără știrea prietenilor casei, părinții fetei m-au admis ca pe un viitor soț. Caracterul distinctiv al acestor familii pioase este discreția fără margini; ele trec totul sub tăcere, chiar lucrurile indiferente. N-ai crede, domnule, cîtă adîncime dă sentimentelor această gravitate blîndă, prezentă pînă și în cele mai mici gesturi. La ei, toate preocupările erau utile; femeile își foloseau timpul liber cosînd rufe pentru săraci; conversațiile nu erau niciodată ușuratice, dar nici rîsul nu era oprit, deși glumele erau simple și fără răutate. Spusele acestor drept-credincioși păreau uneori ciudate, lipsite de picanteria pe care bîrfeala și poveștile scandaloase o dau conversațiilor din societatea înaltă; căci numai tatăl și unchiul citeau ziarele, iar logodnica

mea nu-și aruncase niciodată ochii pe vreuna dintre acele foi care —chiar cele mai nevinovate dintre ele — scriu despre crime și despre desfrîul social; cu vremea, sufletul încerca, în atmosfera aceea pură, impresia pe care o fac ochilor nuanțele de gri: o dulce tihnă, o suavă împăcare.

La prima vedere, traiul acesta părea de o monotonie înspăimîntătoare. Aspectul interior al casei avea ceva care te îngheța; în fiecare zi vedeam toate mobilele, pînă și cele mai deteriorate, exact la fel de așezate și obiectele, chiar cele mai mărunte, întotdeauna la fel de curate. Cu toate astea, era un mod de viață cît se poate de atrăgător. După ce mi-am înăbușit repulsia spontană a omului deprins cu plăcerile varietății, ale luxului și ale agitației pariziene, am recunoscut foloasele unui asemenea trai, care dezvoltă ideile în toată întinderea lor și te îndeamnă la involuntare contemplații; inima e stăpînă, nimic n-o distrage și pînă la urmă descoperă un nu-știu-ce imens ca oceanul. Ca în mănăstiri, întîlnindu-te mereu cu aceleași și aceleași lucruri, gîndirea se depărtează cu necesitate de ele și se îndreaptă, cu totul, spre necuprinsul sentimentelor. Pentru un bărbat atît de sincer îndrăgostit cum eram eu, tăcerea, simplitatea vieții, repetarea aproape monahală a acelorași acte la aceleași ceasuri, dau mai multă vigoare iubirii. Datorită acestei tihne adînci, pînă și cele mai mici mișcări, orice cuvînt, orice gest dobîndeau un interes uimitor. Fără a forța expresia sentimentelor, un surîs, o privire, oferă unor suflete care se înțeleg inepuizabile imagini pentru a-și descrie deliciile și mizeriile. Atunci am priceput că limbajul, în măreția frazelor, nu dispune de ceva mai variat, mai grăitor decît corespondența privirilor și armonia surîsurilor. De cîte ori n-am încercat să-mi exprim sufletul cu ochii sau cu buzele, cînd mă vedeam nevoit să tac și în același timp să-mi mărturisesc violența iubirii pentru o fată care, alături de mine, stătea tot timpul liniștită și căreia încă

nu i se explicase secretul prezenței mele în acea casă; căci părinții ei voiau să-i lase libertatea în actul cel mai important al vieții sale. Dar cînd ești prada unei pasiuni adevărate, nu-i așa că prezența persoanei iubite ne satisface dorințele cele mai violente? Permisiunea care ni se acordă de a o vizita nu înseamnă oare fericirea creștinului care-l vede pe Dumnezeu? A vedea nu e totuna cu a adora? Pentru mine — mai mult decît pentru oricare altul — era o tortură să nu am dreptul a-mi manifesta elanurile inimii; eram silit să îngrop în mine cuvintele arzătoare care înșală emoțiile și mai arzătoare atunci cînd le exprimă; cu toate astea, constrîngerea de care vorbesc încătușîndu-mi pasiunea, o făcea să țîșnească încă mai vie în lucrurile mărunte — și cele mai mici accidente contractară atunci un preț excesiv. S-o admir ceasuri întregi, să aștept un răspuns și să savurez îndelung modulațiile glasului ei pentru a descoperi în ele gînduri dintre cele mai tainice; să-i pîndesc tremuratul degetelor cînd îi prezentam vreun lucru pe care-l căuta; să inventez pretexte pentru a-i atinge rochia sau cosițele, pentru a-i lua mîna, pentru a o convinge să vorbească mai mult decît ar fi vrut: toate aceste nimicuri erau, pentru mine, adevărate evenimente. În aceste — ca să zic așa — extazuri, ochii, mișcările, glasul ei comunicau sufletului meu necunoscute dovezi de iubire. Așa-i vorbeam eu, în singurul limbaj pe care mi-l îngăduia rezerva de o răceală feciorelnică a acestei fete; căci purtarea ei nu se schimba, ea continua să se poarte cu mine ca o soră cu un frate; numai că, pe măsură ce pasiunea mea creștea, contrastul dintre vorbele mele și ale ei, între privirile mele și ale ei devenea tot mai izbitor și în cele din urmă am înțeles că tăcerea asta plină de sfială era singurul mijloc de care se putea servi fata pentru a-și exprima sentimentele. Cînd veneam s-o văd, n-o găseam întotdeauna în salon? Și nu rămînea acolo în tot timpul vizitei pe care, poate, o aș-

teptase şi o presimţise? Această fidelitate mută nu mărturisea oare taina inimii ei nevinovate? În sfîrşit, nu-mi asculta ea vorbele cu o plăcere pe care nu se pricepea s-o ascundă? Naivitatea purtării şi melancolia iubirii noastre i-au făcut pe părinţi ca, pînă la urmă, să-şi piardă răbdarea; aceştia, văzînd că sînt aproape la fel de sfios ca şi fiica lor, m-au judecat cu bunăvoinţă şi m-au privit ca pe un om vrednic de stima lor. Tatăl şi mama se destăinuiseră bătrînului meu prieten, împărtăşindu-i despre mine părerile cele mai măgulitoare: devenisem fiul lor adoptiv şi admirau mai ales moralitatea sentimentelor mele. Cu adevărat, mă simţeam din nou tînăr. În lumea lor pioasă şi pură, bărbatul de treizeci şi doi de ani redevenise adolescentul plin de încredere. Vara era pe sfîrşite şi, contrar deprinderilor ei, unele treburi reţinuseră familia la Paris, dar în septembrie ea putu să plece la o moşie din Auvergne — şi tatăl mă rugă să-i însoţesc, pentru două luni, la un castel străvechi aşezat în inima munţilor Cantal. La această invitaţie prietenească nu am răspuns îndată. Şovăiala mi-a fost răsplătită cu cea mai dulce, cu cea mai încîntătoare dintre mişcările involuntare prin care o fată modestă îşi poate trăda misterul inimii. Evelina ... Dumnezeule! strigă Benassis şi căzu tăcut pe gînduri.

— Iartă-mă căpitane Bluteau, continuă el, după o pauză lungă. Pentru prima oară, de doisprezece ani încoace, rostesc acest nume care-mi pluteşte mereu în minte şi pe care-l aud mereu în somn. Aşadar, Evelina — pentru că i-am spus pe nume — şi-a ridicat capul cu o mişcare rapidă şi scurtă care nu se potrivea cu blîndeţea înnăscută a gesturilor ei; m-a privit fără mîndrie, dar cu o neliniştе dureroasă; a roşit şi şi-a lăsat ochii în jos. Încetineala cu care şi-a ridicat pleoapele mi-a făcut un fel de plăcere, pînă atunci necunoscută mie. I-am răspuns cu glasul întretăiat, bîlbîindu-mă. A în-

ţeles emoţia inimii mele şi mi-a mulţumit printr-o privire dulce, aproape în lacrimi. Ne spusesem totul...

Am plecat, cu familia ei, la moşie. Din ziua în care inimile noastre se înţeleseseră, lucrurile din jurul nostru luaseră un alt aspect; nimic nu ne mai era indiferent. Deşi iubirea adevărată este întotdeauna aceeaşi, ea îşi adoptă forma ideilor noastre, devenind astfel în permanenţă asemănătoare şi deosebită de ea însăşi în fiecare fiinţă pentru care pasiunea devine ceva unic sau ceva în care se exprimă simpatiile sale. De aceea, numai filosoful, numai preotul pot cunoaşte profunzimea acestei definiţii a amorului, devenită vulgară: un egoism în doi. Ne iubim pe noi înşine în *celălalt*. Dar, dacă manifestările iubirii sînt atît de diverse încît nici o pereche de amanţi nu are asemănare în scurgerea timpurilor, ele se supun totuşi aceloraşi mijloace în expansiunea lor. Astfel, fetele — chiar cea mai evlavioasă dintre ele, chiar cea mai castă dintre toate — folosesc acelaşi limbaj, nedeosebindu-se decît prin graţia ideilor. Atîta numai că, atunci cînd, pentru o altă fată, destăinuirea nevinovată a emoţiilor ar fi fost firească, Evelina vedea în aceasta o concesiune făcută unor simţăminte năvalnice şi mai puternice decît calmul obişnuit al tinereţii sale evlavioase, încît şi cea mai furişă privire îi părea a fi violent smulsă de iubire. Această neîncetată luptă între inima şi principiile ei dădea pînă şi celui mai neînsemnat eveniment al vieţii sale — atît de liniştite la suprafaţă şi atît de adînc agitate — o forţă mult mai presus decît aceea a fetelor exagerate, cu purtări falsificate de morala mondenă.

În timpul călătoriei, Evelina vorbea cu admiraţie de frumuseţile pe care le descoperea în natură. Cînd credem că nu avem dreptul să ne exprimăm fericirea pe care ne-o dăruieşte prezenţa unei fiinţe iubite, revărsăm senzaţiile de care inima ne e prea plină asupra unor obiecte exterioare, pe care sentimentele noastre ascunse le înfrumuseţează. Poezia peisajelor care se perindau

sub privirile noastre era atunci, pentru noi, un mijlocitor limpede înțeles — și elogiul naturii conținea, pentru sufletele noastre, toate tainele dragostei. În mai multe rînduri, mama Evelinei găsi cu cale să-și necăjească fiica printr-o mică răutate feminină:

— Ai mai trecut, pînă astăzi, de vreo douăzeci de ori prin valea asta, dragă copilă, fără a o lua în seamă! îi spuse după o frază cam călduroasă a Evelinei.

— Vai, mamă, probabil că nu ajunsesem la vîrsta cînd ești în stare să apreciezi asemenea frumusețl.

Iartă-mi acest amănunt, fără farmec pentru domnia-ta, căpitane, dar răspunsul ăsta, atît de simplu, mi-a făcut o bucurie de nedescris, pe care am sorbit-o din privirea pe care mi-a adresat-o. Bunăoară, un sat oarecare, luminat de razele dimineții, niște ruini acoperite de buruieni pe care le privisem împreună au întipărit adînc în sufletele noastre, prin amintirea unor lucruri materiale, dulcile emoții de care depindea tot viitorul nostru. Am sosit la castelul patrimonial, unde am rămas vreo patruzeci de zile. Acest timp, domnule, este singura parte de fericire deplină pe care mi-a acordat-o soarta. Gustam plăceri necunoscute orășenilor. M-am bucurat de fericirea îndrăgostiților care trăiesc sub același acoperămînt, care se simt, cu anticipație, căsătoriți, care se plimbă împreună peste cîmp, cărora, uneori, le e dat să rămînă între patru ochi, să se așeze la umbra unui copac într-o vîlcea frumoasă, să se uite la o moară veche, să-și smulgă unele destăinuiri; cunoști micile și încîntătoarele convorbiri prin care fiecare pătrunde zi de zi cîte puțin în inima celuilalt. A! domnule, viața în aer liber, frumusețile cerului și ale pămîntului se acordă atît de bine cu desăvîrșirea și cu deliciile sufletului! A surîde contemplînd cerul, a uni vorbele cele mai simple cu cîntarea păsărelelor sub frunzișul umed, a te întoarce acasă cu pași înceți ascultînd dangătul clopotului care te cheamă prea degrabă — a admira împreună un mic detaliu al peisajului, a urmări capriciile unei gize, a

cercetă o muscă aurie, o plăpîndă creaţie în mîna unei fete iubitoare şi castă, nu înseamnă oare a te înălţa, cît un pic în fiecare zi, spre slăvile divine? În acele patruzeci de zile fericite, am adunat atîtea amintiri care au dat culoare vieţii mele, amintiri cu-atît mai frumoase şi mai de neuitat cu cît, de atunci, aveam să nu mai fiu înţeles.

Astăzi, unele imagini în aparenţă simple, dar pline de un tîlc amar pentru o inimă frîntă, mi-au amintit iubirea dispărută, dar nu uitată. Nu ştiu dacă ai observat efectul amurgului pe coliba micului Jacques! La un moment dat, văpaia soarelui a dat strălucire naturii, apoi, deodată, peisajul a devenit trist şi negru. Aceste două aspecte atît de diferite îmi înfăţişau un tablou fidel al acestei perioade a vieţii mele.

Domnule, am primit de la ea prima, singura şi sublima dovadă care e îngăduită unei fete nevinovate s-o dea — şi care, cu cît este mai furişă, cu-atît obligă mai mult: suavă făgăduială de iubire, amintire a unui limbaj vorbit într-o lume mai bună! Sigur atunci că sînt iubit, am jurat să-i spun totul, să nu-i ascund nimic, ruşinîndu-mă că am întîrziat atîta a-i povesti necazurile pe care singur mi le creasem. Din păcate a doua zi după aceste clipe fericite, o scrisoare a preceptorului fiului meu mă făcu să tremur pentru o viaţă care-mi era atît de scumpă. Am plecat fără să destăinuiesc Evelinei taina mea şi fără a da familiei altă explicaţie decît aceea a unor treburi urgente. În lipsa mea, părinţii s-au alarmat. Temîndu-se să nu fie vorba de vreo legătură de inimă, au scris la Paris, cerînd relaţii despre mine. Inconsecvenţi cu principiile lor religioase, s-au ferit de mine, nedîndu-mi prilej să le risipesc bănuielile; unul dintre prietenii lor i-a informat, fără ştirea mea, despre întîmplările tinereţii mele, prezentîndu-le greşeala mea într-un mod înveninat, insistînd asupra existenţei copilului meu pe care, spunea el, le-o ascunsesem cu anumit scop. Am scris viitorilor mei socri, dar n-am primit

răspuns; s-au întors la Paris, m-am prezentat la ei, dar n-am fost primit. Alarmat, le-am trimis pe bătrînul meu prieten să afle pricina unei purtări care mi se părea de neînțeles. Cînd a aflat cauza, bietul bătrîn s-a sacrificat cu noblețe: a luat asupra lui păcatul tăcerii mele, a încercat să mă apere, dar n-a putut obține nimic. Interesele și principiile morale ale acestei familii erau prea grave, prejudecățile ei prea înrădăcinate ca să-și poată schimba hotărîrea. Deznădejdea mea a fost fără margini. Mai întîi, am încercat să evit furtuna; dar scrisorile mele mi se trimiteau nedesfăcute înapoi. După ce am epuizat toate mijloacele omenești, după ce părinții fetei spuseseră bătrînului, autor al nefericirii mele, că în veci de veci nu-și vor da fiica unui om care avea pe conștiința lui moartea unei femei și viața unui copil din flori, chiar cînd Evelina îi implora în genunchi, atunci, domnule, nu mi-a rămas decît o ultimă nădejde, slabă ca ramura de salcie de care se prinde un nefericit ce se înecă. Am cutezat a spera că iubirea Evelinei va fi mai tare decît hotărîrile părintești și că va putea înfrînge neîndurarea părinților săi; poate că tatăl ei îi ascunsese pricinile refuzului care ucidea dragostea noastră, încît vrînd ca ea să hotărască soarta mea în cunoștință de cauză, i-am scris. Vai! domnule, în lacrimi și durere, am scris în grabă, nu fără cumplite ezitări, singura scrisoare de dragoste pe care am făcut-o vreodată. Astăzi nu-mi amintesc decît vag ceea ce mi-a dictat deznădejdea; fără îndoială, îi scriam Evelinei că, dacă a fost sinceră și leală cu mine, nu putea, nu trebuia să iubească, în viața ei, decît pe mine; oare soarta ei nu era ratată, nu era ea osîndită să-l mintă pe viitorul ei soț sau pe mine? nu-și trăda ea virtutea de femeie refuzînd iubitului ei disprețuit devotamentul pe care i l-ar fi arătat dacă nunta săvîrșită în inimile noastre s-ar fi consumat? și cărei femei nu i-ar plăcea să se afle legată mai mult printr-o făgăduială a inimii decît prin lanțurile legii? Mi-am scuzat greșelile invocînd puritatea nevinovăției,

fără a uita nimic din ceea ce putea înduioșa un suflet nobil și generos... Dar, de vreme ce vă destăinuiesc totul, mă voi duce să caut răspunsul ei și ultima mea scrisoare, spuse Benassis ieșind pentru a se urca în odaia sa.

Se întoarse curînd, ținînd în mînă o geantă uzată, din care scoase, cu adîncă emoție, niște hîrtii în dezordine și care tremurau în mîna lui.

— Iată scrisoarea fatală, spuse. Copilul care a înșirat aceste rînduri nu știa cît de importantă va fi pentru mine hîrtia care conține gîndurile sale... Iată — continuă el, arătîndu-mi o altă scrisoare — ultimul strigăt pe care mi l-a smuls suferința; îndată vei putea să-ți dai seama de toate. Bătrînul prieten, căruia i-am încredințat umila mea rugă, a înmînat-o pe ascuns Evelinei și și-a umilit părul său alb implorînd-o s-o citească, să-i răspundă; și iată ce mi-a scris ea:

„Domnule..."

Pe mine care, pe vremuri, eram iubitul ei — substantiv cast, pe care-l folosea pentru a exprima o castă iubire — acum mă numea *domnule!*... Cuvîntul ăsta spune tot. Dar ascultă scrisoarea:

„Este o adevărată cruzime pentru o fată să constate falsitate la omul căruia urma să-și încredințeze viața; cu toate astea, a trebuit să vă iert, sîntem atît de slabe! Scrisoarea dumneavoastră m-a mișcat, dar nu mai îmi scrieți, scrisul dumneavoastră îmi produce tulburări pe care nu le pot suporta. Sîntem despărțiți pe veci. Argumentele pe care mi le-ați înfățișat m-au sedus, mi-au înăbușit simțămîntul care se ridicase în mine împotriva dumneavoastră; îmi plăcea atît de mult să vă știu fără prihană! Dar, dumneavoastră și cu mine, ne-am dovedit prea slabi înaintea tatălui meu! Da, domnule, am cutezat a vorbi în apărarea dumneavoastră. Pentru a-mi îndupleca părinții, a trebuit să înfrîng cele mai mari

temeri care m-au agitat și aproape să trădez deprinderile vieții mele. Acum, cedez încă o dată rugii dumeavoastră și mă fac vinovată răspunzindu-vă fără știrea tatălui meu; dar mama știe: indulgența de care a dat dovadă lăsîndu-mă o clipă singură cu dumneavoastră, mi-a dovedit cît mă iubește și m-a întărit în respectul pe care-l port voinței familiei și pe care era cît pe ce să-l nesocotesc. Iată de ce, domnule, vă scriu pentru prima și ultima oară. Vă iert fără nici o rezervă nefericirea pe care ați adus-o vieții mele. Da, aveți dreptate, prima dragoste nu se uită. Nu mai sînt o fată pură, n-aș putea fi o soție castă. Așadar, nu știu ce soartă mă așteaptă. Vedeți, domnule, anul pe care împreună l-am încheiat va avea un lung răsunet în viitor; dar nu vă învinovățesc de nimic... Voi fi veșnic iubită! de ce mi-ați spus asta? vorbele acestea putea-vor să liniștească inima agitată a unei biete fete solitare? Nu m-ați pierdut oare în viața mea viitoare, dîndu-mi amintiri care nu vor pieri niciodată? Dacă de acum înainte nu mai pot aparține decît lui Isus, va primi el oare o inimă sfîșiată? Dar nu zadarnic mi-a trimis aceste încercări, el are planurile lui, voia desigur să mă cheme la el, el, astăzi singurul meu refugiu. Domnule, nu mi-a mai rămas nimic pe această lume. Dumneavoastră, pentru a vă amăgi durerile, vă bucurați de toate ambițiile firești pentru un bărbat. Ceea ce vă spun nu este dojană, ci un fel de alinare religioasă. Cîndesc că, dacă în clipa aceasta purtăm o povară jignitoare, mie-mi revine partea cea mai apăsătoare. EL, în care-mi pun întreaga nădejde, și pe care n-ați putea fi gelos, ne-a unit viețile; va ști să le și despartă după voia lui. Am observat că sentimentul dumneavoastră religios nu e așezat pe acea credință vie și curată care ne ajută să îndurăm toate relele de pe această lume. Domnule, dacă Dumnezeu se va îndura să împlinească o rugă stăruitoare și plină de rîvnă, atunci vă va lumina cugetul. Adio dumneavoastră, care ar fi trebuit să-mi fiți călăuză, dumneavoastră, că-

ruia i-am putut spune *iubitul meu* fără a păcătui și pentru care mă pot ruga fără să mă rușinez. Zilele noastre sînt în mîna Domnului, care ar putea să vă cheme la dînsul înaintea mea; dar dacă va fi să rămîn singură pe lume, atunci domnule, vă rog să-mi încredințați copilul."

— Această scrisoare, plină de simțăminte generoase, continuă Benassis, mi-a înșelat speranțele. Drept pentru care, la început, n-am ascultat decît de durerea mea; mai tîrziu, am respirat balsamul pe care fata încercase să-l picure pe rănile sufletului meu, uitînd de sine; dar, în deznădejdea mea, i-am scris cam aspru:

„Domnișoară, acest simplu cuvînt vă va face să înțelegeți că am renunțat la dumneavoastră și că mă supun dorințelor dumneavoastră! Un bărbat poate simți un fel de îngrozitoare plăcere cînd se supune persoanei iubite, chiar atunci cînd ea îi poruncește s-o părăsească. Aveți dreptate și însumi mă osîndesc. Odinioară, am nesocotit devotamentul unei fete, astăzi e rîndul pasiunii mele să fie nesocotită. Dar nu credeam că singura femeie căreia i-aș fi dăruit sufletul meu va accepta să exercite această răzbunare. N-aș fi bănuit niciodată atîta duritate, atîta virtute poate, într-o inimă care-mi părea atît de duioasă și de iubitoare. Acum îmi dau seama de toată adîncimea iubirii mele, care a rezistat celei mai nemaiauzite dintre toate durerile, disprețul pe care mi-l arătați rupînd fără părere de rău legătura care ne unea. Adio pentru totdeauna. Păstrez smerita mîndrie a căinței și voi căuta o împrejurare în care să-mi pot ispăși păcatele pentru care dumneavoastră, ocrotitoarea mea în ceruri, ați fost fără îndurare. Poate că Dumnezeu nu va fi atît de crud ca dumneavoastră. Suferințele mele, suferințe pline de dumneavoastră, vor pedepsi o inimă rănită care veșnic va sîngera în singurătate; căci asta-i

partea inimilor sfîșiate: întunericul și tăcerea. Nici o altă imagine a iubirii nu se va mai întipări în inima mea. Deși nu sînt femeie, am înțeles, ca și dumneavoastră, că, spunînd: *Te iubesc!* mă legam pe viață. Da, aceste cuvinte, șoptite la urechea *iubitei mele* nu erau minciună; dacă m-aș putea schimba, ea ar avea dreptate să mă disprețuiască; veți rămîne așadar, în veci de veci, idolul singurătății mele. Căința și dragostea sînt cele două virtuți menite a le inspira pe toate celelalte; astfel, în ciuda prăpastiei care ne va despărți, veți fi întotdeauna principiul acțiunilor mele. Deși mi-ați umplut inima de amărăciune, nu veți afla în ea nici un gînd amar; ar însemna să-mi încep rău viața mea cea nouă dacă mai întîi nu mi-aș curăța sufletul de toți germenii vătămători. Adio dar, singurei inimi pe care o iubesc pe lume și din care sînt izgonit! Nici o despărțire nu a fost vreodată atît de plină de sentimente și de duioșie; este rămasul-bun al unei inimi și al unei vieți pe care nimeni nu le mai poate însufleți din nou... Adio! Rămîneți cu bine, cu mine fie tot răul!"

După citirea acestor două scrisori, Genestas și Benassis se priviră o clipă, pradă unor gînduri negre pe care nu și le împărtășiră.

— Abia îi expediasem această ultimă scrisoare — a cărei ciornă, după cum vedeți, am păstrat-o, și care astăzi reprezintă pentru mine toată bucuria mea ofilită — continuă Benassis, și am căzut într-o tristețe de nedescris. Toate legăturile unui om cu viața de pe lumea asta se aflau împletite în această experiență castă, acum pierdută. Trebuia să spun rămas bun plăcerilor iubirii îngăduite și să mă împac cu moartea ideilor generoase care înfloriseră în adîncul inimii mele. Năzuințele unui suflet care se căiește, însetat de tot ce-i frumos, bun și cinstit, erau respinse de niște oameni cu-ade-

vărat religioşi. Domnule, încă din prima clipă, inima mi-a fost tulburată de hotărîrile cele mai extravagante, dar, din fericire, amintindu-mi de copilul meu, am renunţat la ele. Am simţit atunci cum creşte în mine dragostea de părinte, odată cu toate nenorocirile a căror cauză nevinovată era copilul, dar de care numai pe mine trebuia să mă învinovăţesc. Astfel, copilul devenise singura mea mîngîiere. La treizeci şi patru de ani, mai puteam nădăjdui să-mi slujesc dezinteresat ţara, încît m-am hotărît să devin un bărbat vestit, ca să spăl — prin celebritate sau prin strălucirea puterii — greşeala care pătase naşterea fiului meu. Cîte sentimente bune nu-i datorez şi de cîte ori n-am simţit că trăiesc cu adevărat în zilele cînd mă ocupam de viitorul lui! — Mă sufoc! strigă Benassis. După unsprezece ani, încă îmi vine greu să-mi amintesc de anul acela funest... Copilul, domnule, l-am pierdut!

Medicul tăcu şi-şi ascunse faţa în palme, apoi, după ce se mai linişti, îşi înălţă capul. Genestas văzu atunci — şi nu fără emoţie — lacrimile care scăldau ochii gazdei sale.

— Această lovitură neaşteptată, domnule, mai întîi m-a descumpănit, continuă Benassis. Nu m-am putut bucura de luminile unei morale sănătoase decît după ce m-am transplantat în alt sol decît acela al lumii sociale. Abia mai tîrziu am recunoscut în nenorocirile mele mîna Domnului, tîrziu abia am învăţat să mă resemnez ascultîndu-i glasul. Resemnarea mea nu putea fi subită, firea mea exaltată trebui să se trezească; ultimele pîlpîiri ale impetuozităţii mele s-au consumat într-o ultimă criză, am şovăit îndelung înainte de a lua singura hotărîre pe care o poate lua un credincios. Mai întîi am vrut să-mi pun capăt zilelor. Toate aceste evenimente îmi accentuaseră, peste măsură, melancolia firii mele, încît am ho-

tărit, cu sînge rece, acest act deznădăjduit. Mi-am zis că ne este îngăduit să părăsim viața atunci cînd viața ne părăsește. Sinuciderea îmi părea a fi în natură. Cred că frămîntările produc în sufletul omului aceleași ravagii ca și durerile extreme în trupul său; deci, această făptură inteligentă, suferind de o boală morală, are dreptul să se omoare, la fel cu oaia care, bolnavă de capie, își fărîmă capul de un arbore. Să fie durerile sufletești mai lesne de lecuit decît cele ale trupului? mă îndoiesc și-acum. Între cel care speră neîncetat și cel care și-a pierdut orice speranță, nu știu care este mai laș. Sinuciderea mi s-a părut a fi ultima criză a unei boli morale, după cum moartea naturală este ultima criză a unei boli fizice; numai că, viața morală fiind supusă legilor particulare ale vieții umane, sfîrșitul ei n-ar trebui oare să concorde cu manifestările inteligenței? Iată de ce gîndul ucide, nu pistolul. De altfel, hazardul care ne trăsnește în clipa cînd viața e mai fericită nu-l absolvă oare pe omul care refuză să continue un trai nefericit? Dar, domnule, reflecțiile pe care le-am făcut în acele zile de doliu m-au ridicat pînă la ideile cele mai înalte. O bucată de vreme am fost complicele marilor sentimente ale antichității păgîne; tot căutînd însă acolo noi drepturi umane, am ajuns la încheierea că aș putea, călăuzindu-mă de luminile moderne, să sap mai adînc decît anticii în problemele care, pe vremuri, se tranformau în sisteme.

Epicur îngăduia sinuciderea. Nu era aceasta o completare a moralei sale? El urmărea cu orice preț plăcerile simțurilor; dacă nu le avea, era plăcut pentru o ființă vie și-i era îngăduit să reintre în odihna naturii neinsuflețite; singurul scop al omului fiind fericirea sau speranța fericirii, pentru cel care suferea și suferea fără speranță, moartea devenea un bine: a o obține în mod voluntar era un ultim act de bun-simț. El nu lăuda acest act, nici nu-l osîndea; se mulțumea să spună, făcînd o

libație lui Bachus: „Moartea nu e o pricină nici de rîs, nici de plins". Mai moral și mai pătruns decît epicurienii de doctrina datoriei, Zenon și întregul Portic[1] recomandă, în anumite cazuri, sinuciderea stoicului. Iată cum judeca el: omul se deosebește de animal prin aceea că e suveran asupra persoanei sale; răpiți-i acest drept de viață și de moarte asupra sa însuși și veți face din el un sclav al oamenilor și al întîmplărilor. Acest drept de viață și de moarte o dată recunoscut, constituie o armă eficace împotriva tuturor relelor naturale și sociale; același drept acordat omului asupra semenului său dă naștere la toate tiraniile. Așadar, omul nu are nici o putere fără o libertate nemărginită a actelor sale: dacă vrea să scape de urmările rușinoase ale unei greșeli ireparabile, omul de rînd înghite rușinea și continuă să trăiască, în timp ce înțeleptul înghite cucuta și moare; dacă, pentru o rămășiță de viață trebuie să îndure guta care-i macină oasele, cancerul care-i mănîncă fața, înțeleptul alege clipa potrivită, se descotorosește de dușmani și-și ia pentru totdeauna rămas bun de la prietenii pe care-i mîhnea cu prezența sa. Căzut în mîna unui tiran împotriva căruia luptase cu arma în mînă, ce ar putea face? declarația de supunere așteptată, nu are decît s-o semneze, sau să întindă gîtul: îmbecilul întinde gîtul, lașul semnează, înțeleptul sfîrșește printr-un ultim act de libertate, se lovește în inimă. „Oameni liberi, striga atunci stoicul, învățați a rămîne liberi! Liberi de patimi, sacrificîndu-le datoriilor; liberi de semenii voștri, arătîndu-le pumnalul sau otrava care vă ajută să scăpați de ei; liberi de soartă, hotărînd însivă clipa cînd ea nu va mai avea nici o putere asupra voastră; liberi de prejudecăți, neconfundîndu-le cu îndatoririle; liberi de toate temerile animale, prin știința de a depăși instinctul grosolan care înlănțuie de viață pe atîția nefericiți."

[1] Nume dat școlii filozofice a stoicilor greci, al cărei întemeietor, Zenon din Citium (sec. IV î.e.n.), își ținea lecțiile sub unul dintre porticele Atenei.

După ce am extras aceste argumente din mormanele de scrieri filosofice ale anticilor, m-am gîndit să le dau o formă creştină coroborîndu-le cu legile liberului-arbitru pe care ni le-a lăsat Dumnezeu spre a ne putea judeca într-o zi la tribunalul său — şi mi-am zis: „Voi pleda!" Dar, domnule, aceste raţionamente m-au silit să mă gîndesc la ce se va întîmpla după moartea mea şi iată-mă în conflict cu vechile mele credinţe zdruncinate. Cînd veşnicia apasă pe cea mai neînsemnată dintre hotărîrile noastre, toate devin grave în viaţa omului. Cînd această idee apasă cu toată puterea sufletul unui om făcîndu-l să simtă ceva imens care-l pune în legătură cu infinitul, atunci lucrurile se schimbă în mod straniu. Din acest punct de vedere, viaţa este şi mare şi mică. Conştiinţa greşelilor mele nu mă făcuse niciodată să mă gîndesc la cer atîta timp cît am avut nădejde pe pămînt, atîta timp cît îmi puteam alina suferinţele cu o ocupaţie socială. A iubi, a mă devota fericirii unei femei, a întemeia o familie însemna pentru mine a oferi o nobilă hrană nevoii atroce de a-mi ispăşi păcatele. Această încercare neizbutind, m-am gîndit să ispăşesc consacrîndu-mă copilului. Dar cînd, după aceste două eforturi ale sufletului meu, dispreţul şi moartea m-au acoperit cu un zăbranic veşnic, cînd toate sentimentele mele au fost deopotrivă rănite şi cînd n-am mai putut vedea nimic în lumea noastră pămîntească, am ridicat ochii spre ceruri şi l-am descoperit pe Dumnezeu.

La început, am încercat a face din religie o complice a morţii mele. Am recitit evangheliile şi n-am găsit nici un verset care să oprească sinuciderea; dar această lectură m-a pătruns de gîndirea divină a Mîntuitorului oamenilor. Desigur, el nu spune nimic despre nemurirea sufletului, dar ne vorbeşte mult despre minunata împărăţie a Tatălui său; nicăieri nu opreşte paricidul, dar osîndeşte tot ce e rău. Slava evanghe-

liștilor și mărturia menirii lor este nu atita de a ne fi lăsat legi, cît de a fi răspîndit în lume duhul nou al legilor noi. Curajul de care dă dovadă cel ce-și ridică viața mi s-a părut atunci ca propria sa osîndire: cînd se simte în putere să moară, trebuie să se simtă în putere să și lupte; a fugi de suferință nu este putere, ci slăbiciune; de altminteri, a părăsi viața din descurajare, înseamnă a te lepăda de legea creștină, pe care Isus a așezat-o pe aceste sublime cuvinte: Fericiți cei ce sufăr! Deci, sinuciderea nu mi s-a părut scuzabilă în nici o criză, nici chiar pentru omul care, printr-o înțelegere greșită a măreției de suflet, dispune de sine cu o clipă mai devreme decît călăul care l-ar lovi cu securea. Primind răstignirea, Isus Cristos nu ne-a învățat oare să ne supunem tuturor legilor umane, chiar cînd sînt nedrept aplicate? Cuvîntul „resemnare" săpat pe cruce, atit de ușor de înțeles pentru cei ce știu să citească literele sfinte, mi-a apărut atunci în toată divina sa limpezime.

Mai posedam încă optzeci de mii de franci; am vrut mai întîi să fug de lume, să-mi petrec restul vieții vegetînd într-un sat pierdut; dar mizantropia, această vanitate ce se ascunde sub o piele de arici, nu e o virtute catolică. Inima unui mizantrop nu sîngerează, ci se contractă, iar a mea sîngera prin toate vinele. Reflectînd la legile Bisericii, la sprijinul pe care-l acordă celor întristați, am ajuns a înțelege frumusețea rugăciunii în singurătate și mi-a încolțit în minte ideea fixă de *a îmbrăca haina preoțească*, după frumoasa expresie a părinților noștri. Deși hotărîrea mea era nestrămutată, mi-am rezervat totuși libertatea de a cerceta mijloacele pe care urma să le folosesc pentru a-mi atinge scopul. După ce mi-am adunat tot ce-mi mai rămase din avere, am plecat aproape liniștit. Pacea întru Domnul era o speranță care nu mă putea înșela. Sedus

mai întîi de legea sfîntului Bruno[1], am venit pe jos la Grande-Chartreuse, pradă unor gînduri adînci. Ziua aceea a fost solemnă pentru mine. Nu mă aşteptam ca drumul să-mi ofere un spectacol atît de măreţ, în care, la tot pasul, ţi se înfăţişează o putere supraomenească. Stîncile suspendate, prăpăstiile, torentele care vuiesc în tăcerea din jur, singurătatea înconjurată de munţi înalţi şi totuşi fără margini, acest adăpost în care numai curiozitatea omului poate pătrunde, groaza sălbatică temperată de cele mai pitoreşti creaţii ale naturii, brazii milenari şi plantele de-o zi, toate acestea te fac să devii grav. E greu să rîzi cînd străbaţi pustietăţile sfîntului Bruno, căci acolo triumfă sentimentele melancolice. Am văzut mănăstirea Grande-Chartreuse, m-am preumblat pe sub vechile ei bolţi tăcute, am ascultat, pe sub arcade, apa izvorului căzînd picătură cu picătură. Am intrat într-o chilie pentru a-mi măsura nimicnicia, am respirat pacea adîncă pe care predecesorul meu o gustase şi am citit cu duioşie pisania pe care o gravase pe uşă, după datina mănăstirii; toate preceptele traiului pe care voiam să-l duc acolo erau rezumate în trei vorbe latineşti: *Fuge, late, tace* . . .[2]

Genestas îşi aplecă fruntea, ca şi cum ar fi înţeles.

— Eram hotărît, continuă Benassis. Chilia de lemn de brad, patul tare, singurătatea, toate se potriveau cu firea mea. Călugării erau la paraclis şi m-am dus să mă rog cu ei. Acolo, hotărîrea mea a pierit. Domnule, nu vreau să judec Biserica romană, sînt foarte drept-credincios, cred în acţiunea şi în legile ei. Dar auzind pe aceşti bătrîni străini de lume şi morţi pentru lume înginînd-şi rugile, am recunoscut în adîncul mănăstirii un egoism sublim. Călugărirea nu foloseşte decît omului şi nu e decît o lungă sinucidere; nu o osîndesc, domnule. Dacă Biserica a deschis morminte, ele sînt fără îndoială necesare

[1] Fondatorul mănăstirii Grande-Chartreuse.
[2] Fugi, ascunde-te, taci . . .

cîtorva creştini cu totul inutili pe lume. Mi-am zis că ar fi mai bine să fac căinţa mea folositoare societăţii. La întoarcere, mi-a plăcut să cercetez condiţiile în care resemnarea mea s-ar putea realiza. Începusem, în gînd, a duce viaţa unui simplu marinar, mă osîndeam să-mi slujesc patria luînd loc în ultimul rang şi renunţînd la toate manifestările intelectuale; dar dacă viaţa asta era toată numai muncă şi devotament, ea încă nu mi se părea destul de utilă. Mă temeam să nu înşel vederile Domnului. Dacă el m-a înzestrat cu oarecare putere a minţii, nu eram dator s-o folosesc spre binele semenilor mei? Apoi, dacă mi-e îngăduit să vorbesc sincer, simţeam în mine un fel de nevoie de dăruire pe care obligaţiile pur mecanice o răneau. În viaţa marinarilor nu vedeam o hrană pentru bunătatea firii mele, căci fiecare floare are mireasma ei.

După cum ţi-am mai spus, m-am văzut nevoit să fac popas aici. Noaptea, mi s-a părut că aud o poruncă cerească în gîndul milostiv pe care mi l-a inspirat starea acestei sărmane regiuni. Gustasem dureroasele delicii ale maternităţii, m-am hotărît să mă dedic cu totul lor, ca să satisfac acest sentiment într-o sferă mai vastă decît aceea a mamelor, devenind o soră de caritate pentru o regiune întreagă, oblojind necurmat rănile celor săraci. Mîna lui Dumnezeu mi s-a părut deci a-mi arăta soarta, cînd mi-am amintit că primul gînd serios al tinereţii mele mă făcuse să înclin spre profesiunea de medic — şi am luat hotărîrea de a practica aici. De altfel, *asta-i partea inimilor sfîşiate: întunericul şi tăcerea*, spusesem eu în scrisoarea mea; ceea ce îmi făgăduisem mie însumi să fac, voiam să îndeplinesc. Am apucat pe calea tăcerii şi a resemnării. *Fuge, late, tace* al călugărului este deviza mea de aici, munca mea e o rugăciune activă, sinuciderea mea morală e viaţa în acest canton, în care îmi place ca, întinzînd mîna, să

semăn în juru-mi fericirea şi bucuria, să dau ceea ce eu nu posed. Deprinderea de a trăi printre ţărani, depărtarea mea de lume, m-au transformat cu adevărat. Chipul meu şi-a schimbat expresia, s-a obişnuit cu soarele care l-a zbîrcit, l-a tăbăcit. Am căpătat înfăţişarea unui ţăran, limbajul, portul, neglijenţa, nepăsarea faţă de tot ce este poză. Prietenii mei de la Paris sau femeiuştele al căror curtezan fusesem n-ar recunoaşte niciodată în mine pe bărbatul care era la modă, pe sibaritul deprins cu mofturile, cu luxul, cu trufandalele Parisului. Astăzi, tot ce este exterior îmi este cu totul indiferent, ca tuturor celor care păşesc în lumina unei singure idei. Nu mai am alt scop în viaţă decît acela de a o părăsi, nu am de gînd să fac nimic nici pentru a-i amîna, nici pentru a-i grăbi sfîrşitul; dar îmi voi aşterne de moarte, fără părere de rău, în ziua cînd mă voi simţi bolnav.

Iată, domnule, în toată sinceritatea lor, întîmplările vieţii anterioare celei pe care o duc aici. Nu ţi-am ascuns nici una dintre greşelile mele, care sînt mari şi pe care le-am făcut împreună cu alţii. Am suferit mult, sufăr zi de zi; dar am văzut în suferinţele mele chezăşia unui viitor fericit. Cu toate astea, cu toată resemnarea mea, există dureri împotriva cărora sînt neputincios. Astăzi era cît pe ce ca nişte dureri ascunse să mă doboare sub ochii domniei-tale, fără să-ţi dai seama...

Genestas sări în sus de pe scaun.

— Da, căpitane Bluteau, erai lîngă mine. Nu mi-ai arătat chiar domnia-ta patul doamnei Colas cînd l-am culcat pe Jacques? Dacă mi-e cu neputinţă să văd un copil fără să-mi amintesc de îngerul pe care l-am pierdut, cată să înţelegi ce durere simt cînd culc un copil osîndit să moară! Nu pot să mă uit în linişte la un copil...

Genestas păli.

— Da, capetele blonde atît de drăguțe, capetele nevinovate ale copiilor pe care-i întîlnesc îmi amintesc mereu de nenorocirile mele și-mi redeșteaptă chinul. Nu mai spun că mă îngrozește gîndul că atîția oameni îmi mulțumesc pentru puținul bine pe care-l fac aici, cînd acest bine e rodul remușcărilor mele. Numai dumneata, căpitane, cunoști taina vieții mele. Dacă sursa curajului meu ar fi un simțămînt mai curat decît acela al păcatelor mele, cît aș fi de fericit! dar, în schimb, n-aș avea nimic a-ți povesti despre mine.

Elegii

Sfîrşindu-şi povestea, Benassis fu izbit să observe pe chipul ostaşului semnele unei adînci îngrijorări. Mişcat de faptul că fusese atît de bine înţeles, mai-mai că se căi a-şi fi mîhnit oaspetele — şi îi spuse:

— Dar, căpitane Bluteau, nenorocirile mele ...

— Nu mai îmi spune „căpitane Bluteau"! strigă Genestas întrerupîndu-l pe medic şi ridicîndu-se deodată printr-o mişcare violentă care părea a trăda un fel de nemulţumire interioară. Nu există nici un căpitan Bluteau ... Sînt un nemernic!

Benassis îl privi, nu fără vie mirare, pe Genestas, care se plimba prin salon ca un bărzăune care caută o ieşire din odaia unde intrase din greşeală.

— Dar, domnule, cine eşti? întrebă Benassis.

— Cine sînt? repetă militarul întorcîndu-se şi aşezîndu-se în faţa medicului, pe care nu îndrăznea să-l privească în ochi. Te-am înşelat! continuă el cu glasul schimbat. Pentru prima oară în viaţă, am mînţit — şi sînt pedepsit, căci nu-ţi mai pot spune nici scopul vizitei mele, nici al blestematului meu spionaj. De cînd,

ca să spun așa, ți-am întrezărit sufletul, aș prefera să fiu pălmuit decît să te mai aud zicîndu-mi Bluteau! Domnia-ta poți să-mi ierți impostura, dacă vrei; dar eu, unul, n-o să mi-o iert niciodată, eu, Pierre-Joseph Genestas, care n-aș minți nici în fața unei curți marțiale pentru a-mi salva viața!

— Dumneata ești maiorul Genestas? strigă Benassis ridicîndu-se.

Luă mîna ofițerului, i-o strînse cu afecțiune și spuse:

— Domnule, după cum singur spuneai adineaori, eram prieteni fără a ne cunoaște. Dorisem fierbinte să te cunosc auzindu-l pe domnul Gravier spunînd despre domnia-ta: „Un om ca eroii lui Plutarh!"

— Nu sînt un om ca eroii lui Plutarh, răspunse Genestas, sînt nedemn de domnia-ta și-mi vine să-mi trag palme. Ar trebui să-ți mărturisesc deschis taina mea. Dar nu! bine-am făcut că mi-am pus o mască și am venit însumi aici să caut informații despre domnia-ta. Acum știu că trebuie să tac. Dacă aș fi acționat deschis, te-aș fi mîhnit. Ferească-mă Dumnezeu să-ți aduc cea mai mică supărare!

— Dar nu te înțeleg, domnule maior.

— S-o lăsăm baltă. Nu sînt bolnav, am avut o zi bună și mîine voi pleca. Dacă ai prilej să treci pe la Grenoble, vei avea acolo un prieten mai mult, și nu numai pentru zile bune. Averea lui Pierre-Joseph Genestas, spada lui, sîngele lui, toate îți aparțin. La urma urmelor, sămînța cuvintelor domniei-tale a căzut pe pămînt roditor. Cînd mă voi pensiona, mă voi retrage într-o văgăună, mă voi face primar și mă voi strădui să te imit. Dacă nu voi avea învățătura domniei-tale, voi studia.

— Ai dreptate, domnule; cel care-și folosește timpul pentru a îndrepta un simplu neajuns în activitatea unei comune aduce regiunii sale un serviciu la fel de mare ca și cel mai bun medic: dacă unul alină durerile citor-

va oameni, celălalt îngrijește rănile patriei. Pot să-ți fiu de folos cu ceva?

— De folos? întrebă maiorul emoționat. Dumnezeule! scumpe domnule Benassis, serviciul pe care voiam să ți-l cer este aproape imposibil. Iată, am ucis destui creștini în viața mea, dar poți să ucizi oameni și să ai o inimă bună; de aceea, oricît aș părea de necioplit, sînt totuși în stare să înțeleg unele lucruri.

— Dar vorbește, hai!

— Nu, nu vreau să te mihnesc cu bună-știință.

— O! domnule maior, sînt rezistent la suferință.

— Domnule, spuse ofițerul tremurînd, e vorba de viața unui copil.

Fruntea lui Benassis se încreți dintr-o dată, dar făcu un gest pentru a-l ruga pe Genestas să continue.

— Un copil, continuă maiorul, care ar mai putea fi salvat printr-o îngrijire stăruitoare și minuțioasă. Dar unde să găsesc un medic în stare a se devota unui singur bolnav? Nici vorbă că nu la oraș. Auzisem vorbindu-se de domnia ta ca de un om minunat, dar mă temeam să nu cad victimă unei false reputații. Încît, înainte de a-l încredința pe micuțul meu domnului Benassis, despre care auzisem atîtea lucruri bune, am ținut să-l studiez. Acum...

— Destul, spuse medicul. Deci, copilul e al domniei-tale?

— Nu, scumpe domnule Benassis, nu. Pentru a-ți lămuri misterul, ar trebui să-ți spun o istorie în care n-aș apărea într-o lumină tocmai frumoasă; dar acum, după ce mi-ai destăinuit secretele domniei-tale, pot și eu să ți le destăinuiesc pe-ale mele.

— Așteaptă, domnule maior, spuse medicul; o chemă pe Jacquotte, care veni îndată, și-i ceru să-i aducă ceaiul. Vezi, domnule maior, seara, cînd totul doarme, eu, unul, nu dorm!... Supărările mă apasă, și atunci încerc să le alin bînd ceai. Băutura asta îmi provoacă un fel de

beție nervoasă, un somn care mă ajută să suport viața. Bei cu mine o ceașcă?

— Eu, spuse Genestas, prefer vinul domniei-tale de Ermitage.

— Fie. — Jacquotte, spuse Benassis slujnicei sale, adă vin și biscuiți. — Prevăd că o să stăm toată noaptea, continuă medicul către oaspetele său.

— Cred că ceaiul îți face destul rău! spuse Genestas.

— Îmi provoacă niște oribile accese de gută, dar nu mă pot lăsa de năravul ăsta, e prea dulce, îmi dăruiește, seară de seară, cîteva clipe cînd viața nu mi se mai pare atît de apăsătoare... Spune, te ascult; povestea domniei-tale poate că-mi va mai îndepărta impresia prea vie a amintirilor pe care le-am evocat pînă acum.

— Scumpe domnule — spuse Genestas punînd pe șemineu paharul gol — după retragerea de la Moscova, regimentul meu a trecut în refacere într-un orășel din Polonia. Acolo, plătind prețuri grele, ne-am cumpărat niște cai și am rămas în garnizoană pînă la întoarcerea împăratului. Toate mergeau bine. Trebuie să-ți spun că, pe-atunci, aveam un prieten. În tot timpul retragerii, am fost salvat, nu o dată, de un subofițer numit Renard, care a făcut pentru mine unele lucruri dintr-acelea după care doi oameni trebuie să se aibă ca frații, — bineînțeles, ținînd seama și de cerințele disciplinei. Stăteam cantonați în aceeași locuință, o cocioabă de lemn, unde se adăpostea o familie întreagă și unde nu s-ar crede că ai unde să-ți ții calul. Cocioaba aparținea unor evrei care se ocupau cu tot felul de negustorii, iar capul familiei, care se pricepea să scoată bani din piatră seacă, făcuse bune afaceri în timpul retragerii noastre. Oameni ca ăștia se nasc în mizerie și mor în aur. Casa lor era construită peste o pivniță, tot de lemn, bineînțeles, în care-și îngrămădiseră copiii, printre care și o fată, frumoasă cum sînt evreicele cînd se îngrijesc și cînd nu sînt blonde. Avea șaptesprezece ani, fața albă ca neaua, ochi ca de catifea, gene negre, lungi și curbate, păr lucios, bogat,

care-ţi stîrnea dorinţa să-l mîngîi; o creatură în adevăr desăvîrşită.

Pe scurt, domnule, prima oară am remarcat farmecul ei straniu într-o seară, cînd toţi credeau că m-am culcat şi pe cînd îmi fumam liniştit luleaua plimbîndu-mă pe uliţă. Copiii aceia viermuiau toţi grămadă ca nişte căţeluşi. Era plăcut să-i vezi. Părinţii cinau cu ei. Tot privindu-i, am descoperit — prin fumul dens de tutun pe care-l făcea tatăl ce pufăia neîncetat — pe tînăra de care-ţi vorbeam şi care sta ca un napoleon de aur într-o grămadă de monezi mărunte. Eu, dragă Benassis, n-am avut niciodată vreme să mă gîndesc la dragoste; cu toate astea, cînd am văzut-o pe această fată, am înţeles că pînă atunci nu făcusem altă decît să cedez naturii; dar de data asta mă prinsesem cu totul: şi cu capul, şi cu inima, şi cu celelalte. Mă îndrăgostisem din creştet pînă-n tălpi, o! dar straşnic, nu glumă. Am rămas încremenit, cu luleaua între dinţi, cu ochii la tînăra evreică — pînă cînd a suflat în lumînare şi s-a culcat. Mie mi-a fost cu neputinţă să închid ochii! cît a fost noaptea de lungă, am stat treaz, umplîndu-mi luleaua, fumînd-o, plimbîndu-mă pe uliţă. Niciodată nu fusesem într-o asemenea stare. Pentru prima oară în viaţa mea, m-am gîndit să mă căsătoresc. Cînd s-a crăpat de ziuă, mi-am înşeuat calul şi am călărit două ceasuri peste cîmp ca să mă răcoresc; şi, fără a-mi da seama, era cît pe ce să-mi omor calul de-atîta goană...

Genestas se opri, se uită la noul său prieten cu un aer îngrijorat şi-i spuse:

— Scuză-mă, Benassis, eu, unul, nu sînt orator, vorbesc şi eu cum îmi vine la gură; dac-aş fi într-un salon m-aş jena, dar cu domnia-ta, şi la ţară...

— Spune mai departe, zise medicul.

— Cînd m-am întors în odaia mea, l-am găsit acolo pe Renard, foarte preocupat. Crezînd că am fost ucis într-un duel, îşi curăţa pistoalele şi se pregătea să caute pricină celui care m-ar fi trimis pe lumea cealal-

tă ... O! dar să vezi ce fire avea individul. I-am destăinuit lui Renard dragostea mea, arătîndu-i cuibul cu copii. Şi fiindcă Renard înţelegea graiul lor chinezesc, l-am rugat să mă ajute să mă prezint tatălui şi mamei şi să încerce să stabilească o corespondenţă cu Iudith. Că aşa o chema: Iudith. Pe scurt, domnule, timp de două săptămîni am fost omul cel mai fericit, pentru că în toate serile, evreul şi soţia lui ne serveau cina împreună cu Iudith. Cunoşti lucrurile astea, n-o să abuzez de răbdarea domniei-tale, totuşi, dacă nu eşti fumător, nu poţi înţelege plăcerea unui om cumsecade care-şi fumează liniştit luleaua cu prietenul său Renard şi cu tatăl fetei — şi cu ochii la o prinţesă. Este cît se poate de plăcut. Dar am uitat să-ţi spun că Renard era parizian, băiat de familie. Tată-său, băcan angrosist, voia să-l facă notar, şi ştia el de ce; dar fusese luat în armată, încît trebuise să spună rămas-bun penei şi călimării. De altfel, parcă era făcut să poarte uniformă; avea un chip ca de fată şi cunoştea la perfecţie arta de a încînta lumea cu vorbe. Pe el îl iubea Iudith, în vreme ce de mine nici că se sinchisea. În timp ce mă extaziam în faţa ei şi eram cu capul în nori privind-o, Renard al meu, care, crede-mă, nu degeaba purta numele ăsta[1], avea planul lui; trădătorul se înţelesese cu fata, şi încă atît de bine încît s-au şi căsătorit după datina locului, pentru că aprobările nu le putea primi decît după prea multă vreme. I-a făgăduit însă fetei că se va cununa cu ea după legea franceză, dacă, din întîmplare, căsătoria ar fi fost contestată. Fapt este că, în Franţa, doamna Renard a devenit din nou domnişoara Iudith. Dacă aş fi ştiut, l-aş fi ucis pe Renard — şi asta fără multă vorbă, fără să-i las vreme nici să clipească; dar tatăl, mama, fiica şi subofiţerul meu se înţeleseseră între ei de minune. În timp ce eu trăgeam din lulea şi-o adoram pe Iudith ca pe sfintele taine, Renard al meu îşi dădea întîlniri cu dînsa şi-şi vedea de planurile lui ...

[1] În franceză *renard* înseamnă *vulpe*.

Domnia-ta eşti singura persoană căreia i-am vorbit de istoria asta, pe care eu o numesc o infamie; m-am întrebat adeseori de ce un om care ar muri de ruşine dacă ar lua o piesă de aur, fură, fără remuşcări, femeia, fericirea, viaţa prietenului său. În sfîrşit, hoţomanii mei erau căsătoriţi şi fericiţi, în vreme ce eu continuam a sta acolo în toate serile, la cină, admirînd-o ca un imbecil pe Iudith şi răspunzînd ca un tenor la mutrele pe care le făcea ea ca să-mi arunce praf în ochi. Cred că-ţi dai seama că au plătit scump de tot viclenia lor. Pe cuvîntul meu de om de onoare! Dumnezeu veghează mai mult decît ne închipuim noi la cele de pe pămînt. Iată că ruşii tabără peste noi. Începe campania din 1813. Sîntem copleşiţi. Într-o bună dimineaţă, primim ordin să ne deplasăm pe cîmpia de lîngă Lutzen, la o anumită oră. Împăratul ştia bine ce face ordonîndu-ne să pornim îndată. Ruşii ne învăluiseră. Colonelul nostru zăboveşte luîndu-şi rămas bun de la o poloneză care locuia la o optime de leghe de oraş şi avangarda cazacilor pune mîna pe el şi pe detaşamentul lui. Noi abia am avut vreme să ne aruncăm pe cai şi să ne desfăşurăm în formaţie în afara oraşelului, că am şi avut de dat o luptă călare, în care i-am respins pe ruşi, încît, după lăsarea nopţii, am putut s-o ştergem. Şarjaserăm timp de trei ceasuri şi făcuserăm adevărate minuni. În vreme ce noi luptam, escortele şi materialul plecaseră înainte. Aveam un parc de artilerie şi mari provizii de pulbere foarte necesare împăratului, pe care trebuia să le salvăm cu orice preţ. Apărarea noastră i-a uimit pe ruşi, care au crezut că sîntem susţinuţi de un corp de armată. Cu toate astea, curînd, datorită iscoadelor lor, şi-au dat seama că se înşelaseră şi că nu aveau în faţă decît un regiment de cavalerie şi depozitele noastre de infanterie. Atunci, domnule, pe înserat, au dezlănţuit un atac pe viaţă şi pe moarte — şi atît de fierbinte încît cîţiva dintre noi au rămas pe cîmpul de luptă. Am fost încercuiţi. Eram cu Renard în prima linie şi-l vedeam

luptînd și atacînd ca un diavol, căci gîndu-i era la nevastă-sa. Datorită lui, am izbutit să ocupăm din nou orașul, pe care bolnavii noștri îl pregătiseră pentru apărare; dar era într-o stare de plîns! Noi am intrat cei din urmă, el și cu mine; un detașament de cazaci ne ține calea și noi atacăm. Unul dintre acei sălbatici era gata să mă străpungă cu sulița, Renard îl vede, dă pinteni calului și se vîră între noi ca să abată lovitura; bietul său cal — un animal splendid, pe cuvîntul meu! — încasează lovitura, dar, căzînd, îl răstoarnă și pe Renard, și pe cazac. Îl ucid pe cazac, îl iau în brațe pe Renard și-l salt pe greabănul calului, de-a curmezișul, ca pe un sac de grîu.

— Adio, domnule căpitan, s-a sfîrșit cu mine!... îmi zice Renard.

— Nu, îi răspund; om vedea noi.

Eram atunci în oraș, descalec și-l așez la colțul unei case, pe o mină de paie. Avea capul crăpat, creierii în păr, dar vorbea... O! bărbat, nu glumă!

— Sîntem chit, îmi spune. Ți-am jertfit viața mea, ți-o luasem pe Iudith. Ai grijă de ea și de copilul ei, dacă va avea. De altfel, căsătorește-te cu ea.

Domnule, în prima clipă, l-am lăsat să zacă acolo ca pe un cîine; dar, după ce mi-a trecut furia, m-am întors... Murise. Cazacii puseseră foc orașului; atunci mi-am adus aminte de Iudith; am căutat-o, am săltat-o pe crupă și, datorită vitezei calului meu, mi-am regăsit regimentul, care se retrăsese. Cît despre evreu și familia lui, nici urmă de ei! pieriseră toți ca niște șobolani. Numai Iudith îl aștepta pe Renard; la început nu i-am spus nimic, cred că mă înțelegi. Domnule, acestei femei a trebuit să-i port de grijă în tot timpul dezastrelor campaniei din 1813, s-o adăpostesc, s-o feresc de rele, în sfîrșit, s-o îngrijesc, încît cred că nu și-a dat niciodată seama de situația noastră. Aveam grijă s-o țin întotdeauna departe, la vreo zece leghe de noi și înaintea noastră, spre hotarul Franței; a născut un băiat în timp ce noi

luptam la Hanau; acolo am fost rănit, dar am regăsit-o pe Iudith la Strasbourg, apoi am apucat către Paris, căci am avut nenorocul să cad bolnav în timpul campaniei din Franța. Dacă nu mi se întîmpla ghinionul ăsta, treceam la grenadierii de gardă, unde mă avansase împăratul. În sfîrșit, domnule, m-am văzut nevoit să întrețin o femeie, un prunc care nu era al meu și aveam trei coaste rupte! Îți dai seama că solda mea nu era o avere. Moș Renard, un rechin bătrîn cu dinții tociți, nici nu voia să audă de noră-sa; pe tatăl Iudithei parcă-l înghițise pămîntul. De durere, Iudith se stingea pe picioare. Într-o dimineață, plîngea în timp ce-mi schimba pansamentul.

— Iudith, îi spun, copilul tău se va pierde ...

— Și eu! îmi răspunde.

— Ba nu! îi spun, mai bine scoatem noi actele care se cer, te iau de nevastă și-l recunosc ca al meu pe copilul lui ...

N-am fost în stare să-mi termin vorba ... A! scumpe domnule, merita oricît privirea de muribundă prin care Iudith îmi mulțumea; mi-am dat seama că o mai iubeam și, din ziua aceea, pruncul ei mi s-a lipit de suflet. În timp ce actele și părinții ei erau pe drum, biata femeie a murit. În ajunul morții sale, a mai avut puterea să se îmbrace, să se gătească, să îndeplinească toate ceremoniile care se cereau, să semneze o grămadă de acte; apoi, cînd copilul ei avu un nume și un tată, s-a culcat din nou, i-am sărutat mîinile și fruntea, apoi și-a dat sufletul. Așa a fost la nunta mea! Două zile mai tîrziu, după ce cumpărasem cele cîteva palme de pămînt în care biata fată odihnește, m-am pomenit tatăl unui orfan pe care, în timpul campaniei din 1815, l-am încredințat unei doici. De atunci — fără să fi împărtășit cuiva istoria vieții mele, care nu e prea frumoasă la povestit — am purtat de grijă micuțului ca și cînd ar fi al meu. Bunicu-său e la dracu. S-a ruinat și bate, cu familia, drumurile Persiei și ale Rusiei. S-ar putea să facă ave-

re, fiindcă pare priceput într-ale negoțului cu pietre scumpe. Pe copil l-am înscris la colegiu; în vremea din urmă, l-am îndemnat să studieze serios matematicile ca să intre la Școala politehnică și să-și facă o viață bună; dar drăguțul de el s-a îmbolnăvit. E slab de piept. După spusele medicilor din Paris, s-ar putea înzdrăveni dacă ar sta la munte și ar fi îngrijit cum trebuie, în permanență, de un om cu multă bunăvoință. M-am gîndit la domnia-ta și am venit să-ți cunosc ideile și modul de viață. După cîte mi-ai spus, n-aș îndrăzni să te împovărez cu încă o supărare, deși acum sîntem buni prieteni.

— Maiorule, spuse Benassis după o clipă de tăcere, adu-mi copilul Iudithei. Fără îndoială că este voia lui Dumnezeu să trec și prin încercarea asta — și am s-o îndur. Speranțele mele le voi închina Domnului, care și-a jertfit fiul pe cruce. De altfel, în timp ce-mi povesteai, emoțiile care m-au cuprins au fost plăcute — ceea ce e de bun augur.

Genestas strînse cu vioiciune mîinile lui Benassis într-ale sale, fără a-și putea reține lacrimile care-i umezeau ochii și i se prelingeau pe obrajii arși de soare.

— Să păstrăm secrete toate astea, spuse.

— Da, maiorule... Da' văd că n-ai băut.

— Nu mi-e sete, răspunse Genestas. Sînt năucit.

— Spune, cînd mi-l aduci?

— Chiar mîine, dacă vrei. L-am lăsat la Grenoble acum două zile.

— Bine! Pleacă mîine dimineață și întoarce-te; te aștept la Gropărița, unde vom prînzi împreună tuspatru.

— Ne-am înțeles, spuse Genestas.

Cei doi prieteni se duseră la culcare, urîndu-și unul altuia o noapte bună. Ajungînd la palierul care despărțea odăile lor, Genestas așeză luminarea pe pervazul ferestrei și se apropie de Benassis.

— Să mă ia dracu! spuse cu un entuziasm naiv, dar nu vreau să ne despărțim astă-seară fără a-ți spune că

tu, al treilea printre creştini, m-ai făcut să înţeleg că există ceva acolo, sus!

Şi arătă cerul.

Medicul îi răspunse printr-un surîs plin de melancolie şi strînse cu multă afecţiune mîna pe care i-o întinse Genestas.

A doua zi, înainte de răsăritul soarelui, maiorul Genestas plecă la oraş, şi, pe la amiază, se afla pe şoseaua dintre Grenoble şi tîrg, în dreptul potecii care ducea spre casa Gropăriţei. Călătorea într-o trăsură neacoperită, cu patru roţi, trasă de un singur cal, vehicul uşor care se întîlneşte pe toate drumurile în regiunile de munte. Însoţitorul său era un băiat slab şi plăpînd care părea de vreo doisprezece ani, deşi mergea pe şaisprezece. Înainte de a coborî, ofiţerul se uită în toate părţile spre a găsi pe cîmp vreun ţăran care să se învoiască a se întoarce cu trăsura la Benassis, căci poteca, îngustă, nu-i îngăduia s-o mîne pînă la casa Gropăriţei. Din întîmplare, paznicul îi ieşi în drum şi-l scoase din încurcătură pe Genestas, care astfel putu, împreună cu fiul său adoptiv, să ajungă pe jos la locul de întîlnire, urmînd potecile de munte.

— Nu te-ai simţi fericit, Adrien, să te poţi plimba prin locurile astea frumoase vreme de un an, să înveţi a vîna şi a călări în loc să te gălbejeşti cu nasul în cărţi? Poftim, priveşte!

Adrien aruncă peste vale o privire palidă de copil bolnav; dar, indiferent faţă de frumuseţile naturii — cum sînt toţi tinerii — spuse, în timp ce continua să meargă:

— Cît de bun eşti, tată.

Genestas simţi că i se strînge inima de atîta bolnăvicioasă nepăsare şi nu-i mai adresă fiului său nici un cuvînt, pînă ajunseră la casa Gropăriţei.

— Maiorule, ce punctual eşti, strigă Benassis, ridicîndu-se de pe banca de lemn pe care şedea.

Dar îndată se așeză din nou și căzu pe gînduri văzîndu-l pe Adrien; îi privi cu atenție chipul galben și obosit, admirînd frumoasele trăsături curbe care dominau distinsa lui fizionomie. Copilul, leit maică-sa, moștenise de la ea tenul măsliniu și ochii negri, frumoși, melancolic de spirituali. Toate trăsăturile frumuseții evreiești-poloneze se întruneau în capul său pletos, prea mare pentru trupul firav pe care era așezat.

— Dormi bine, dragul meu? îl întrebă Benassis.

— Da, domnule.

— Arată-mi genunchii, suflecă-ți pantalonii.

Roșind, Adrien își desfăcu jartierele și-și dezveli genunchiul, pe care medicul îl palpă cu grijă.

— Bine. Acum vorbește, strigă, strigă tare!

Adrien strigă.

— Ajunge! Arată-mi mîinile...

Tînărul îi întinse mîinile, moi și albe, cu vine albăstrii, ca ale femeilor.

— Ce colegiu ai urmat la Paris?

— Colegiul Saint-Louis.

— Provizorul[1] vostru obișnuia să-și citească breviarul noaptea?

— Da, domnule.

— Va să zică nu adormeai îndată?

Adrien nu răspunse, încît Genestas îi spuse medicului:

— Provizorul lui, care e un vrednic preot, m-a povățuit să-l retrag de la școală pe acest mic infanterist, pentru motive de sănătate.

— Să știi, răspunse Benassis, cufundîndu-și privirile-i luminoase în ochii neliniștiți ai lui Adrien, că se poate face bine. Da, vom face un bărbat din copilul ăsta. — Vom trăi împreună ca doi camarazi, băiete! Ne vom culca și ne vom trezi devreme. — Pe fiul tău îl voi învăța să călărească, maiorule. După ce, timp de o

[1] Provizor = director de studii al unui liceu.

lună sau două, mă voi strădui să-i vindec stomacul printr-un regim lactat, îi voi procura un permis de armă de vînătoare, şi-l voi da pe mîna lui Butifer; amîndoi vor merge la vînat capre negre. Lasă-ţi fiul să trăiască patru sau cinci luni la ţară şi nu-l vei mai recunoaşte, maiorule. Butifer va fi fericit! Îl cunosc pe individ, te va conduce, prietene, pînă-n Elveţia, peste Alpi, te vei căţăra pe piscuri şi vei creşte în înălţime cu şase degete în şase luni; vei avea obrajii rumeni, nervii călîţi şi te vei dezvăţa de relele deprinderi din colegiu. Atunci vei putea să-ţi continui învăţătura şi vei deveni bărbat. Butifer e un tînăr cinstit, putem să-i încredinţăm banii trebuitori pentru cheltuielile pe care le vei face călătorind şi vînînd; răspunderea pe care i-o voi încredinţa îl va cumînţi şi pe el timp de şase luni — ceea ce-i va prinde cît se poate de bine.

Chipul lui Genestas părea a se lumina din ce în ce, cu fiecare vorbă a medicului.

— Să prînzim. Gropăriţa e nerăbdătoare să te vadă, spuse Benassis, lovind uşor cu palma obrazul lui Adrien.

— Deci, nu-i bolnav de plămîni? îl întrebă Genestas pe medic, luîndu-l de braţ şi trăgîndu-l deoparte.

— Nicidecum.

— Dar ce are?

— Ei, răspunse Benassis, trece printr-un moment greu, asta-i tot.

Gropăriţa apăru în prag şi Genestas privi cu mirare ţinuta ei simplă şi cochetă. Nu mai era ţărăncuţa din ajun, ci o pariziană elegantă şi graţioasă, care-i arunca priviri împotriva cărora se simţea slab. Ostaşul îşi îndreptă apoi ochii spre masa de lemn de nuc — neacoperită, dar atît de bine lustruită încît părea lăcuită — pe care se aflau ouă, unt, o plăcintă mare, fragi de munte înmiresmaţi. Peste tot, sărmana fată aşezase flori, care arătau că pentru ea era o zi de sărbătoare. Văzînd acestea, maiorul nu se putu opri să-şi dorească pentru sine o casă ca aceea şi o pajişte ca aceea; se uită la ţăran-

că și privirea lui exprima totodată speranță și îndoială; apoi își îndreptă ochii spre Adrien, de care Gropărița se ocupa servindu-l cu ouă.

— Maiorule, întrebă Benassis, știi ce preț ai de plătit pentru găzduire? Trebuie să-i istorisești Gropăriței mele o poveste ostășească.

— Mai întîi lăsați-l să prînzească în tihnă; dar pe urmă, după cafea . . .

— Bine, mă învoiesc bucuros, răspunse maiorul; totuși, îți cer și eu ceva: să ne povestești o întîmplare din viața dumitale dinainte.

— Dar, domnule, răspunse ea roșind, nu mi s-a întîmplat niciodată ceva care ar merita să vă povestesc.

— Mai dorești o bucată de plăcintă cu orez, dragă prietene întrebă ea văzînd că Adrien își golise farfuria.

— Da, domnișoară.

— Delicioasă, plăcinta, spuse Genestas.

— Stai, să guști cafeaua ei cu frișcă! strigă Benassis.

— Aș prefera s-o ascult povestind pe drăguța noastră amfitrioană.

— Nu te pricepi, Genestas, spuse Benassis. — Ascultă, copila mea, continuă medicul, adresîndu-se Gropăriței, căreia îi strînse mîna, ofițerul pe care-l vezi aici lîngă tine ascunde o inimă de aur sub o înfățișare aspră, încît poți vorbi fără sfială. Vorbește sau taci, noi nu vrem să te necăjim. Sărmană copilă, să știi că nu sînt pe lume decît trei persoane în stare să te asculte și să te înțeleagă: acestea cu care te afli acum. Povestește-ne iubirile pe care le-ai avut, noi nu-ți iscodim tainele de-acum ale inimii tale.

— Iată cafeaua pe care ne-a pregătit-o Mariette, răspunse ea. După ce veți fi cu toții serviți, bucuros o să vă povestesc iubirile mele. — Dar nici domnul maior să nu-și uite fădăguiala, adăogă, aruncînd către Genestas o privire modestă și totodată agresivă.

— Sînt incapabil de așa ceva, domnișoară, răspunse respectuos Genestas.

— La vîrsta de şaisprezece ani, începu Gropăriţa, deşi slăbuţă, eram nevoită să-mi cerşesc pîinea pe drumurile Savoiei. Dormeam la hanul Échelles, într-o iesle plină de fîn. Hangiul care mă adăpostea era un om de treabă, dar nevastă-sa nu mă putea vedea în ochi şi mă ocăra mereu. Eu mă necăjeam mult din pricina asta, fiindcă nu eram o sărăntoacă din cele rele; mă rugam lui Dumnezeu în fiece seară şi dimineaţă, nu furam, trăiam după cele zece porunci, cerînd de-ale gurii numai pentru că nu ştiam să fac nimic şi pentru că eram cu adevărat bolnavă, cu totul neputincioasă să ţin în mînă o săpăligă sau să deapăn bumbacul. Într-o zi, hangiul m-a gonit din casă din pricina unui cîine. Fără părinţi, fără prieteni, de cînd mă ştiam pe lume nu întîlnisem la nimeni măcar o privire binevoitoare. Buna doamnă Morin, care mă crescuse, murise; fusese foarte iubitoare cu mine, dar de mîngîierile ei nu-mi aduc aminte: de altfel, sărmana bătrînă lucra la cîmp ca un bărbat; şi, dacă mă răsfăţa, se întîmpla şi să mă pocnească cu lingura peste degete cînd înfulecam prea repede din blidul ei. Biata bătrînă, nu trece o zi să nu mă rog pentru sufletul ei! De-ar da bunul Dumnezeu să aibă parte, acolo sus, de o viaţă mai fericită decît pe lumea asta, mai ales un pat mai bun de-ar avea; se plîngea neîncetat de culcuşul în care dormeam amîndouă. Nici nu vă puteţi închipui, domnilor, cît îţi rănesc sufletul înjurăturile, ocările şi privirile care parcă-ţi străpung inima, ca un cuţit. Am cunoscut nişte bătrîni săraci, pe care de-alde astea nu-i mai impresionau de loc; dar eu, una, nu eram făcută să îndur atîta. Un „nu" m-a făcut întotdeauna să plîng. În fiece seară mă întorceam acasă tot mai amărîtă şi nu mă alinam decît după ce-mi spuneam rugăciunile. În sfîrşit, în toată grădina lui Dumnezeu, n-am aflat suflet lîngă care să mi-l pot odihni pe-al meu! Singurul meu prieten era albastrul cerului. Întotdeauna, cerul albastru m-a făcut să mă

simt fericită. După ce vîntul gonea norii, mă culcam la umbra unei stînci și priveam. Atunci visam că sînt o doamnă din societatea înaltă. Tot privind, mi se părea că mă scald în albastrul cerului; trăiam acolo sus, cu gîndul, nu mai simțeam nici o povară, urcam, urcam și deveneam ușoară de tot. Dar, ca să mă întorc la iubirile mele, vă voi spune că hangiului îi fătase cățeaua un cățeluș drăguț ca un prunc, alb, cu lăbuțele pătate cu negru; parcă-l văd și-acuma, drăgălașul! Micuțul era singura făptură care, în vremea aceea, m-a privit cu prietenie; îi puneam deoparte bucățile cele mai bune, mă cunoștea, serile îmi sărea înainte, nu se rușina de sărăcia mea, se gudura pe lîngă mine, îmi lingea picioarele; cu un cuvînt, avea în priviri atîta bunătate, atîta recunoștință încît adesea plîngeam văzîndu-l.

— Iată singura ființă care mă iubește! îmi spuneam.

Iarna, dormea la picioarele mele. Sufeream atît de mult cînd îl bătea cineva încît îl dresasem să nu mai intre prin case ca să fure oase — și se mulțumea cu pîinea mea. Dacă mă vedea tristă, se apropia de mine, mă privea drept în ochi și părea a-mi spune:

— De ce ești tristă, sărmană Gropăriță?

Cînd călătorii îmi aruncau vreun ban, îl ridica din praf și mi-l aducea, drăguțul de el. Cu prietenul ăsta, parcă nu mă mai simțeam atît de nefericită. Puneam zilnic deoparte cîteva centime, cu gîndul să adun cincizeci de franci și să-l cumpăr de la moș Manseau. Într-o zi, nevastă-sa, văzînd cît mă iubește cîinele, găsi cu cale să se îndrăgostească de el. Cîinele însă, trebuie să vă spun, n-o putea suferi. Animalele astea ghicesc sufletele! își dau îndată seama cine le iubește. Aveam o piesă de aur de douăzeci de franci cusută în tivul juponului; așa că i-am spus domnului Manseau:

— Scumpe domnule, mă gîndeam să vă ofer economiile mele de peste an pentru cîinele dumneavoastră; dar, pînă ce soția dumneavoastră vi-l va cere, deși nu-l iu-

beşte, vindeţi-mi-l mie pentru douăzeci de franci; poftim banii.

— Nu, drăguţă, îmi răspunse, păstrează-ţi bine banii. Ferit-a sfîntul să iau eu bani săracilor! Ciinele e al tău. Dacă nevastă-mea va face scandal, du-te cu Dumnezeu.

Ce scenă i-a făcut nevastă-sa! ... Doamne, ai fi zis că i-a luat casa foc! Da' nu veţi ghici niciodată ce-a fost în stare să născocească! Văzînd că pe mine mă iubeşte ciinele şi că nu-l va putea avea niciodată, l-a otrăvit. Sărmanul meu căţeluş a pierit în braţele mele ... L-am plîns ca pe copilul meu şi i-am săpat o groapă sub un brad. Nici nu ştiţi ce-am îngropat acolo! Mi-am spus, aşezîndu-mă la mormîntul lui, că voi rămîne în veci singură pe pămînt, că nu voi izbuti nimic, că voi deveni din nou ce-am fost, fără nimeni pe lume şi că nu voi găsi prietenie în nici o privire. Am rămas aşa acolo toată noaptea, sub cerul liber, rugîndu-l pe Dumnezeu să se îndure de mine. Cînd m-am întors pe drum, am întîlnit un biet copil de zece ani care nu avea mîini.

— Bunul Dumnezeu mi-a ascultat ruga, mi-am zis. Niciodată nu mă rugasem ca în noaptea aceea. — Voi purta de grijă micuţului, vom cerşi împreună şi îi voi fi mamă; unde-s doi, toate izbutesc mai uşor; poate că voi avea mai mult curaj pentru el decît pentru mine!

La început, micuţul părea mulţumit — ar fi fost de neînţeles să nu fie — îi făceam toate pe plac, îi dădeam tot ce aveam mai bun, în sfîrşit, eram roaba lui, mă tiraniza; cu toate astea, îmi ziceam că tot e mai bine decît singură. Aşi de îndată ce micul beţiv a aflat că aveam douăzeci de franci aşcunşi în corsaj, l-a descusut şi mi-a furat piesa mea de aur, preţul bietului meu căţeluş! cu banii aceia voiam să-i plătesc nişte liturghii ... Un copil fără mîini! te înfiori cînd te gîndeşti. Furtul ăsta m-a dezgustat de viaţă. Va să zică, tot ce mi-era drag, pierea în mîinile mele! Într-o zi, văd apropiindu-se o splendidă caleaşcă franţuzească, ce urca dealul spre

Échelles. În ea, o domnișoară frumoasă ca sfînta fecioară și un tînăr care-i semăna.

— Ce fată drăguță! îi spunea tînărul, aruncîndu-mi o monedă de argint.

— Numai dumneavoastră, domnule Benassis, vă puteți da seama cît de fericită m-a făcut complimentul ăsta, singurul pe care l-am auzit în viața mea; dar domnul acela făcea mai bine dacă nu-mi zvîrlea banii. Îndată, îmboldită de nu știu ce anume care mi-a zăpăcit mintea, am luat-o la goană pe niște scurtături de-am ajuns la stîncile de la Échelles cu mult înaintea caleștii care urca domol. Am avut prilejul să-l văd din nou pe tînărul din caleașcă; era și el mirat că mă întîlnește din nou, iar eu eram atît de bucuroasă încît inima îmi bătea să-mi spargă pieptul; un fel de instinct mă atrăgea spre dînsul. După ce m-a recunoscut, am luat-o iar la goană, bănuind că domnișoara și cu el se vor opri pentru a admira cascada de la Couz; cînd s-au coborît devale, m-au găsit încă o dată sub nucii de pe drum: atunci au intrat în vorbă cu mine, părînd a-mi arăta interes. De cînd sînt pe lume nu auzisem glasuri mai dulci decît ale chipeșului tînăr și al soră-si, căci erau cu siguranță frate și soră; vreme de un an m-am tot gîndit la ei, am tot tras nădejde că se vor întoarce. Aș fi dăruit cuiva doi ani din viața mea numai ca să-l mai văd pe acel călător care mi se păruse atît de blînd! Iată care-au fost — pînă în ziua cînd l-am cunoscut pe domnul Benassis — cele mai mari evenimente în viața mea; căci atunci cînd stăpîna m-a dat afară pentru că mă îmbrăcasem cu scîrba ei de rochie de bal, mi s-a făcut milă de ea și am iertat-o; și, pe onoarea mea de fată cinstită, dacă-mi îngăduiți să vă vorbesc deschis, mă socoteam mult mai bună decît dînsa, deși ea era contesă.

— Vezi, spuse Genestas după o clipă de tăcere, vezi că Dumnezeu totuși te iubește; aici ești ca un peștișor în apă.

La vorbele astea, Gropărița se uită la Benassis cu o privire plină de recunoștință.

— Aș vrea să fiu bogat! spuse ofițerul.

Exclamația fu urmată de o tăcere adîncă.

— Mi-ați rămas dator o poveste, spuse în cele din urmă Gropărița alîntîndu-se.

—Am să-ți spun, răspunse Genestas. — În ajunul bătăliei de la Friedland, continuă el după o pauză, fuseșem trimis în misiune la cartierul generalului Davout, de unde mă întorceam la bivuacul meu cînd, la cotul unui drum, mă pomenesc drept în fața împăratului. Napoleon mă privește:

— Tu ești căpitanul Genestas? mă întrebă.

— Da, sire.

— Ai luptat în Egipt?

— Da, sire.

— N-o lua pe drumul ăsta, îmi spuse, ia-o la stînga, vei ajunge mai de-a dreptul la divizia ta.

Nu vă puteți închipui cu ce glas blînd mi-a spus împăratul aceste cuvinte, el, care avea atîtea alte griji, căci străbătea țara toată în recunoașterea cîmpului de luptă. V-am povestit întîmplarea asta ca să vă arăt ce memorie avea și ca să știți că eu eram dintre aceia pe care-i cunoștea. În 1815 am depus jurămîntul. Fără greșeala aceea, poate că astăzi aș fi colonel; dar niciodată n-am avut intenția să-i trădez pe Burboni; pe-atunci nu mă gîndeam decît să apăr Franța. Eram comandant de escadron într-o unitate de grenadieri ai gărzii imperiale și, cu toate că rana mă mai durea, am scos și eu sabia din teacă în bătălia de la Waterloo.Cînd totul s-a sfîrșit, l-am însoțit pe Napoleon la Paris; apoi, cînd a ajuns la Rochefort, l-am urmat în ciuda ordinului său; mă simțeam fericit să-l veghez ca să nu i se întîmple vreo nenorocire pe drum. De aceea, într-o zi, cînd venise să se

plimbe pe malul mării, m-a văzut făcînd de gardă la zece paşi de el.

— Ei, Genestas, mi-a spus apropiindu-se de mine, va să zică n-am murit?

— Vorba asta mi-a săgetat inima. Dacă l-aţi fi auzit, v-aţi fi cutremurat, ca mine, din creştet pînă-n tălpi. Mi-a arătat spre criminalul vas englezesc care bloca portul şi mi-a spus:

— Cînd îl văd, regret că nu m-am înecat în sîngele gărzii mele!

— Da, adăogă Genestas privind spre medic şi spre Gropăriţa, chiar aşa a spus.

— Mareşalii care v-au împiedicat să şarjaţi înşivă, i-am spus, şi care v-au aşezat în hodoroaga aceea de trăsură, nu vă erau prieteni.

— Vino cu mine! îmi strigă el cu voiciune, lupta încă nu s-a sfîrşit.

— Sire, bucuros m-aş alătura vouă; dar acum am în braţe un copil fără mamă şi nu sînt liber.

— Şi aşa, Adrien, pe care-l vedeţi aici, m-a împiedicat să ajung la Sfînta-Elena.

— Poftim, îmi spuse împăratul, nu ţi-am dăruit niciodată nimic, tu, nu erai dintre cei care aveau totdeauna o mînă plină şi alta întinsă; iată tabachera de care m-am servit în ultima campanie. Rămîi în Franţa, la urma urmelor e nevoie şi aici de ofiţeri viteji. Să nu părăseşti serviciul şi să nu mă dai uitării! Tu eşti ultimul egiptean din armata mea pe care-l văd în picioare.

Şi mi-a dăruit o mică tabacheră.

— Grăvează pe ea: „Onoare şi patrie", mi-a mai spus, asta-i istoria ultimelor noastre două campanii.

Apoi, au apărut şi însoţitorii săi şi am rămas toată dimineaţa cu ei. Împăratul se plimba în sus şi în jos pe coastă, era tot timpul calm, dar uneori îşi încrunta sprîncenele. La amiază, se constată că e imposibil să se îmbarce. Englezii ştiau că se află la Rochefort, încît n-avea de ales decît între a se preda lor sau a străbate din nou

Franța. Eram cu toții neliniștiți! Minutele ni se păreau ceasuri. Napoleon se afla între Burboni, care l-ar fi împușcat, și englezi, care nu sînt oameni de onoare, căci nu se vor spăla niciodată de rușinea de care s-au acoperit zvîrlind pe-o insulă stîncoasă un inamic care le ceruse ospitalitate. Îngrijorați cum eram, nu mai știu care dintre oamenii din suita sa îi prezentă pe locotenentul Doret, un marinar care tocmai îi propusese să-l treacă în America. În adevăr, în port se afla un bric al statului și un bastiment comercial.

— Căpitane, îl întrebă împăratul, ce plan ți-ai făcut?

— Sire, îi răspunse omul, vă veți îmbarca pe vasul comercial, iar eu pe bric, sub pavilion alb, cu oameni devotați; îl vom aborda pe englez, îl vom incendia, vom sări, veți trece.

— Plecăm cu voi! îi strig căpitanului.

Napoleon ne privi pe toți și spuse:

— Căpitane Doret, păstrează-te pentru Franța.

Pentru prima și ultima oară l-am văzut pe Napoleon emoționat. Apoi ne făcu un semn cu mîna și plecă. M-am depărtat după ce l-am văzut abordînd vasul englez. Era pierdut, știa. În port se afla un trădător care, prin semnale, îl avertiza pe inamic de prezența împăratului. Napoleon a încercat deci un ultim mijloc, a făcut ceea ce făcea pe cîmpul de luptă, a înaintat spre inamic în loc să-l lase pe el să vină la dînsul. Vorbiți de dureri; nu există cuvinte în stare să descrie deznădejdea celor care l-au iubit.

— Unde e tabachera lui? întrebă Gropărița.

— E la Grenoble, într-o cutie, răspunse maiorul.

— Mă voi duce s-o văd, dacă-mi dați voie. Cînd mă gîndesc că aveți un obiect pe care l-a ținut în mîinile lui... Avea mîini frumoase?

— Foarte frumoase.

— E adevărat că a murit? Spuneți-mi adevărul adevărat.

— Da, sigur, a murit, copilă dragă.

— Eram atît de mică în 1815, încît nu i-am putut vedea decît pălăria, și pentru atîta era cît pe ce să fiu strivită la Grenoble.

— Delicioasă e cafeaua cu frișcă, spuse Genestas. — Ei, Adrien, ce spui, o să-ți placă regiunea? Vei mai veni s-o vizitezi pe domnișoara?

Copilul nu răspunse, se vedea cît de colo că se teme s-o privească pe Gropărița. Benassis îl cerceta mereu pe tînăr, părînd a-i citi în suflet.

— Sigur că va veni s-o vadă, spuse Benassis. Dar să ne întoarcem la casele noastre, trebuie să încalec și să fac un drum destul de lung. În lipsa mea, Jacquotte va avea grijă de toate.

— Veniți cu noi, spuse maiorul Gropăriței.

— Bucuros, răspunse ea, trebuia oricum să-i înapoiez niște lucruri doamnei Jacquotte.

Porniră la drum spre locuința medicului — și Gropărița, care, în tovărășia celorlalți, se simțea veselă, îi călăuzi pe niște potecuțe peste locurile cele mai sălbatice din munți.

— Domnule ofițer, spuse ea după o clipă de tăcere, dar nu mi-ați spus nimic despre dumneavoastră, și aș vrea să-mi povestiți o întîmplare din război. Mi-a plăcut mult ceea ce ne-ați spus despre Napoleon, dar m-a și întristat... Fiți amabil...

— Are dreptate, spuse cu blîndețe Benassis, ar trebui să ne povestești vreo întîmplare interesantă, cît mergem pe jos. Hai, spune-ne o istorie vrednică de auzit, cum ar fi aceea cu grinda, la Berezina.

— Am prea puține amintiri, spuse Genestas. Există oameni cărora li se întîmplă tot felul de pățanii; eu, însă, n-am izbutit niciodată să devin eroul vreunei istorii. Hai, să vă spun totuși singura întîmplare cu haz pe care-am trăit-o. În 1805 nu eram decît sublocotenent; eram încadrat în Marea Armată și mă aflam la Austerlitz. Înainte de a cuceri Ulmul, a trebuit să dau cîteva lupte în care

cavaleria a făcut minuni. Pe-atunci eram sub comanda lui Murat, care nu știa de glumă. După una dintre primele lupte ale campaniei, am ocupat o regiune cu mai multe moșii frumoase. Seara, regimentul a cantonat în parcul unui castel arătos locuit de o femeie tînără și distinsă, o contesă; firește, poposesc acolo și dau fuga ca să împiedic orice jaf. Intru în salon chiar în clipa cînd subofițerul meu o amenința pe contesă luînd-o la ochi cu arma și pretinzîndu-i brutal ceea ce femeia, bineînțeles, nu-i putea acorda, fiindcă era din cale-afară de urît! Cu o lovitură de spadă îi dau în lături carabina și glontele nimerește într-o oglindă; apoi îl pocnesc pe subofițer cu latul spadei și-l culc la pămînt. La țipetele contesei și la auzul împușcăturii, toată lumea dă buzna în salon și mă amenință.

— Stați, strigă contesa în limba germană către cei care voiau să-mi facă de petrecanie, ofițerul acesta mi-a salvat viața!

Toți se retrag. Doamna mi-a dăruit batista ei, o batistă frumoasă, brodată, pe care-o mai am și mi-a spus că voi fi oricînd binevenit la moșia ei și că, dacă voi avea vreo supărare, de orice fel ar fi, voi găsi în ea o soră și o prietenă credincioasă; în sfîrșit, cîte și mai cîte. Femeia era frumoasă ca o mireasă, grațioasă ca o pisicuță. Am cinat împreună. A doua zi, eram îndrăgostit nebunește; dar în aceeași zi trebuia să ocup poziție la Gunzburg mi se pare, și-am plecat luînd cu mine și batista.

Începe lupta; eu îmi spuneam:

— Care-o fi pentru mine? Doamne, dintre toate gloanțele care zboară, care-o fi pentru mine?

Dar nu doream să fiu lovit în coapsă, căci nu m-aș mai fi putut duce la castel. Nu făceam pe delicatul, doream o rană bună la braț, ca prințesa să mă poată pansa și răsfăța. Ca un scos din minți mă aruncam împotriva inamicului. N-am avut noroc, am scăpat teafăr, neatins.

Adio contesă. A trebuit să-mi continui marşul Asta-i tot...

Într-acestea, ajunseseră la Benassis care încălecă îndată şi dispăru. Pînă să se întoarcă, bucătăreasa, căreia Genestas i-l prezentase pe fiu-său, îl luase în primire pe Adrien şi-l instalase în vestita odaie a domnului Gravier. Fu foarte mirată cînd stăpînul ei îi ceru să aducă în camera tînărului un simplu pat de campanie; şi aceasta pe un ton atît de poruncitor încît Jacquotte nu îndrăzni să facă nici cea mai mică observaţie. După cină, maiorul luă drumul spre Grenoble, fericit de asigurările lui Benassis că băiatul se va însănătoşi.

În primele zile ale lui decembrie, opt luni după ce încredinţase medicului copilul său, Genestas fu avansat locotenent-colonel într-un regiment cu garnizoana la Poitiers. Tocmai se pregătea să-l anunţe pe Benassis că va părăsi oraşul cînd primi de la acesta o scrisoare prin care prietenul său îl vestea că Adrien se însănătoşise deplin.

„Copilul — îi scria acesta — a crescut înalt şi voinic, se simte minunat. De cînd nu l-ai văzut, a învăţat atîtea de la Butifer încît trage cu puşca la fel de bine ca şi contrabandistul însuşi; de altfel, e zvelt şi sprinten, ţine la drum, călăreşte bine. E de nerecunoscut. Băiatul de şaisprezece ani, care nu de mult arăta ca de doisprezece, pare acum a avea douăzeci. Are privirea îndrăzneaţă, mîndră. E un bărbat — şi un bărbat la al cărui viitor trebuie să te gîndeşti."

— Negreşit, chiar mîine o să trec pe la Benassis şi-o să-i cer părerea despre profesiunea cea mai potrivită pentru acel camarad, îşi spuse Genestas în timp ce se ducea la agapa de rămas-bun pe care ofiţerii o

dădeau în cinstea lui, căci nu avea să mai rămînă la Grenoble decît cîteva zile.

Cînd locotenent-colonelul se întoarse, servitorul său îi înmînă o scrisoare adusă de un curier care îl aşteptase multă vreme pentru răspuns. Deşi năucit de mulţimea toasturilor pe care ofiţerii le rostiseră în cinstea lui, Genestas recunoscu scrisul fiu-său şi-şi zise că, probabil, avea să-l roage să-i împlinească vreo dorinţă tinerească; lăsă scrisoarea pe masă, şi nu o citi decît a doua zi, după ce aburii şampaniei se risipiseră:

„Iubitul meu tată..."

— A! băieţaş, îşi spuse, te pricepi tu să te dai bine pe lîngă mine, cînd vrei să obţii ceva!

Apoi continuă să citească:

„Bunul domn Benassis a murit..."

Genestas scăpă din mînă scrisoarea şi abia într-un tîrziu continuă să citească:

„Nenorocirea a îndoliat toată regiunea şi ne-a surprins cu-atît mai mult cu cît, în ajun, domnul Benassis era deplin sănătos şi fără nici un semn de boală. Alaltăieri, parcă şi-ar fi presimţit sfîrşitul, a trecut în vizită pe la toţi pacienţii, chiar pe la cei care locuiau cel mai departe; intrase în vorbă cu toţi oamenii pe care-i întîlnise în drum, spunîndu-le:

— Rămîneţi cu bine, prieteni.

Apoi s-a întors, ca de obicei, că să cineze cu mine pe la ora cinci. Jacquotte spunea că era cam roşu şi vînăt la faţă; cum se lăsase ger, ea nu i-a pregătit baia de picioare la care obişnuia să-l silească atunci cînd vedea că i se urcă sîngele la cap. Încît, de două zile încoace, biata fată se vaită, cu ochii în lacrimi:

— Dacă-i făceam baia de picioare, scăpa cu viaţă!

Domnului Benassis îi era foame, a mîncat bine, şi a fost mai vesel ca oricînd. Am rîs amîndoi, cu poftă, deşi nu l-am văzut niciodată rîzînd. După cină, pe la ceasurile şapte, un om din Saint-Laurent-du Pont a venit să-l caute pentru un caz urgent. Mi-a spus:

— Trebuie să plec; numai că încă nu mi-am făcut digestia și nu-mi place să călătoresc în starea asta, mai ales pe timp rece; e pericol de moarte!

Cu toate astea, a plecat la drum. Goguelat, postașul, a adus, pe la ora nouă, o scrisoare pentru domnul Benassis. Jacquotte, obosită de spălatul rufelor, s-a dus la culcare, lăsîndu-i scrisoarea și rugîndu-mă să pregătesc ceaiul în odaia noastră, la focul domnului Benassis, căci eu dorm încă alături de el, în pătuțul meu de chingi. Am stins focul în salon și m-am urcat sus, să-mi aștept prietenul. Înainte de a pune scrisoarea pe șemineu, m-am uitat, de curiozitate, la timbrul și la scrisul de pe ea. Scrisoarea fusese expediată din Paris și adresa părea a fi fost scrisă de o mînă de femeie. Îți spun toate astea din pricina urmărilor pe care scrisoarea a avut-o asupra evenimentelor. Pe la ceasul zece, aud tropot de cal și pe domnul Benassis care spunea lui Nicole:

— Crapă pietrele de ger și nu mă simt bine.

— Doriți s-o trezesc din somn pe Jacquotte? îl întrebă Nicole.

— Nu, nu.

Și s-a urcat la etaj.

— V-am pregătit ceaiul, îi spun.

— Mulțumesc, Adrien, îmi răspunse, zîmbitor cum îl îl știi.

A fost ultimul lui zîmbet. Numai ce-l văd că-și scoate cravata, care parcă-l sufoca.

— Ce cald e aici! spuse.

Apoi s-a trîntit într-un jilț.

— Ați primit o scrisoare, îi spun, iat-o.

Ia scrisoarea, privește scrisul și strigă:

—A! Dumnezeule, te pomenești că-i liberă!

Apoi și-a lăsat capul pe spate și mîinile au început a-i tremura; în sfîrșit, așează o lumînare pe masă și dezlipi scrisoarea. Tonul exclamațiilor sale era atît de

înspăimîntător încît m-am uitat la el în timp ce citea — și l-am văzut roșind și plîngînd. Apoi, pe neașteptate, cade cu capul înainte, îl ridic și văd că avea fața vînătă.

— Mor, bolborosi el, făcînd un efort îngrozitor să se ridice. Să mi se ia sînge, să mi se ia sînge! strigă apucîndu-mă de mînă... Adrien, aruncă în foc scrisoarea asta!

Și-mi întinse scrisoarea pe care am zvîrlit-o în vatră. Îi chem pe Jacquotte și pe Nicole; dar numai Nicole mă înțelege; el se urcă și mă ajută să-l culc pe domnul Benassis în pătuțul meu de chingi. Nu mai auzea, bunul nostru prieten! În clipa aceea, a deschis ochii, mari, dar n-a mai văzut nimic. Nicole, care plecase călare după domnul Bordier, chirurgul, a dat sfoară în tîrg. Atunci, într-o clipă, tot tîrgul a fost în picioare. Domnul Janvier, domnul Dufau, toți cei pe care îi cunoști au venit primii. Domnul Benassis trăgea să moară, nu mai avea vlagă. Domnul Bordier i-a ars tălpile picioarelor, dar nu a obținut nici un semn de viață. Îl lovise un acces de gută și, în același timp, o hemoragie cerebrală. Îți dau toate aceste amănunte pentru că știu, scumpe tată, cît de mult îl iubeai pe domnul Benassis. Cît despre mine, sînt foarte trist și abătut. Pot să-ți spun că, în afară de tine, nu există om pe care să-l fi iubit mai mult. Stînd serile de vorbă cu bunul domn Benassis, învățam mai multe decît din toate lecțiile de la colegiu. Cînd, a doua zi, dimineața, în tîrg s-a aflat că a murit, a fost un spectacol de nedescris. Curtea, grădina erau pline de lume. Să fi auzit plînsete, bocete! În sfîrșit, toată lumea lăsase lucrul, fiecare povestea ce auzise de la domnul Benassis cînd vorbise cu el pentru ultima oară; unul spunea cît bine îi făcuse medicul; mulțimea creștea cu fiecare ceas și fiecare ținea să-l vadă. Vestea cea tristă s-a lățit îndată, locuitorii cantonului și chiar cei din regiune au avut, cu toții, același gînd: bărbați și femei, fete și băieți au venit la tîrg pe o rază de zece leghe. Cînd s-a pornit convoiul, sicriul a fost purtat în bise-

rică de cei mai bătrîni patru locuitori din comună, dar cu multă anevoință, pentru că între casa domnului Benassis și biserică se adunaseră aproape cinci mii de persoane, care, cele mai multe, îngenunchează ca înaintea unei procesiuni. În biserică n-au putut încăpea cu toții. Cînd a început slujba, s-a făcut, în ciuda plînsetelor, o liniște atît de adîncă încît se auzeau, tocmai din capătul uliței mari, clopotele și cîntările. Dar cînd a trebuit să se transporte sicriul de la biserică la cimitirul cel nou, pe care domnul Benassis l-a făcut pentru tîrg — neștiind, bietul om, că acela care se va înmormînta acolo primul va fi chiar dînsul — toată mulțimea a izbucnit într-un bocet. Domnul Janvier spunea rugăciunile plîngînd, și toți care se aflau acolo aveau lacrimi în ochi. În sfîrșit, a fost coborît în mormînt. Seara, mulțimea se împrăștiase și fiecare plecase la casa lui, ducînd doliul și jalea în toată regiunea. A doua zi de dimineață, Gondrin, Goguelat, Butifer, paznicul și alte cîteva persoane s-au pus pe lucru pentru a ridica, pe mormîntul unde zace domnul Benassis, un fel de piramidă de pămînt, înaltă de douăzeci de picioare, acoperită cu iarbă și la care lucrează toată lumea. Cam acestea sînt, scumpe tată, întîmplările care s-au petrecut la noi în ultimele trei zile. Testamentul domnului Benassis a fost găsit, deschis, în sertarul mesei sale, de către domnul Dufau. Destinația pe care bunul nostru prieten a dat-o averii sale a mărit și mai mult, dacă era posibil, dragostea care i se purta și regretul pentru moartea lui. Acum, scumpe tată, aștept să-mi trimiți, prin Butifer care-ți aduce rîndurile astea, un răspuns în care să-mi dictezi ce am de făcut. Vei veni să mă cauți sau trebuie să vin eu la tine, la Grenoble? Spune-mi ce dorești să fac și fii încredințat de deplina mea supunere.

La revedere, tată, mii de sărutări de la fiul tău iubitor

Adrien Genestas."

— Haide, trebuie să pornim! strigă ostașul.

Ordonă să se pună șaua pe cal și porni la drum într-o dimineață de decembrie cu cerul acoperit de un văl cenușiu, cu un vînt prea slab pentru a goni cețurile printre care copacii desfrunziți și casele ude nu mai aveau înfățișarea lor obișnuită. Tăcerea era întunecată — căci există și tăceri strălucitoare. Cînd vremea e frumoasă, și cel mai mic zgomot e vesel; dar cînd vremea e sumbră, natura nu e tăcută, ci mută. Ceața, aninîndu-se de copaci, se condensa în picături care cădeau încet peste frunze, ca niște lacrimi. Orice zgomot murea în atmosferă. Colonelul Genestas, cu inima strînsă din pricina gîndului morții și al adîncilor păreri de rău, privea cu simpatie natura atît de tristă. Fără voie, compara cerul luminos de primăvară și valea care i se înfățișase atît de veselă în timpul primei sale călătorii cu priveliștile melancolice ale cerului vînăt ca plumbul, ale munților despuiați de podoaba lor verde și care încă nu îmbrăcaseră hlamida albă a zăpezii, ale cărui efecte nu sînt lipsite de grație. Pămîntul gol e un spectacol dureros pentru omul care se apropie de un mormînt; pentru el, mormîntul acela pare a fi pretutindeni. Brazii negri, care din loc în loc împodobeau crestele, adăogau imagini îndoliate acelora care întristaseră inima ofițerului; de aceea, ori de cîte ori cuprindea cu privirea toată întinderea văii, nu se putea opri a gîndi la nenorocirea care se abătuse peste canton și la golul pe care-l lăsa dispariția unui om. Curînd, Genestas ajunse în locul unde, în timpul primei sale călătorii, băuse o cană de lapte. Văzînd fumul colibei unde creșteau copiii de la azil, se gîndi mai stăruitor la duhul binefăcător al lui Benassis și voi să intre pentru a-i da sărmanei femei o pomană de sufletul răposatului. După ce-și legă calul de un copac, deschise ușa fără a mai bate.

— Bună ziua, mătușică, spuse el bătrînei, pe care o găsi la gura sobei, înconjurată de copiii ei care stăteau pe vine; îți mai aduci aminte de mine?

— O! da cum nu, sigur, domnule. Ați trecut pe la noi într-o primăvară și mi-ați dat doi scuzi.

— Ține, mătușică, pentru dumneata și pentru copii.

— Mulțumesc, domnule, mulțumesc. Dumnezeu să vă ajute!

— Nu-mi mulțumi, banii ăștia vin de la bietul moș Benassis.

Bătrîna își înălță capul și se uită la Genestas.

— A! domnule, cu toate că și-a cheltuit toată averea pentru regiunea noastră și că sîntem cu toții moștenitorii lui, am pierdut cea mai mare avuție, că fără el nu știu cum vom mai trăi.

— Adio, mătușică; roagă-te pentru dînsul! spuse Genestas lovind ușor pe copii cu cravașa.

Apoi, însoțit de tot poșidicul și de bătrînă, încălecă din nou și plecă. Coborînd devale, apucă pe poteca cea largă care ducea spre casa Gropăriței. Ajunse pe înălțimea de unde se putea zări casa, dar cu mare neliniște observă că ușile și obloanele erau închise; atunci se întoarse pe drumul cel mare, mărginit de plopi, acum desfrunziți. Chiar la cotitură, îl zări pe bătrînul plugar, îmbrăcat aproape ca de sărbătoare și care mergea încet, singur și fără unelte.

— Bună ziua, moș Moreau.

— A! bună ziua domnule ... Vă recunosc, adăogă uncheașul după o clipă de tăcere. Sînteți un prieten al răposatului nostru domn primar! Vai! domnule, nu făcea mai bine Dumnezeu dacă, în locul lui, mă chema la dînsul pe mine, un sărman bolnav de sciatică? Eu nu sînt bun de nimic pe lumea asta, pe cînd dînsul era bucuria tuturor.

— Nu știi cumva de ce nu e nimeni acasă la Groparița?

Bătrînul ridică privirea spre cer.

— Cît e ceasul, domnule? că nu se vede soarele, spuse.

— E ora zece.

— O, atunci e la liturghie sau la cimitir. Se duce în toate zilele; a moștenit o rentă pe viață de cinci sute de livre și casa cît va trăi; dar, de cînd a murit el, e ca nebună...

— Unde te duci, moșule?

— La înmormîntarea micului Jacques, nepotu-meu. Era bolnăvicios și-a murit ieri dimineață. Mi se pare că bunul domn Benassis îi purta de grijă. Cîți tineri mor! adăogă Moreau cu un aer jumătate trist, jumătate glumeț.

La intrarea în tîrg, Genestas își opri calul zărindu-i pe Gondrin și Goguelat, amîndoi înarmați cu lopeți și cazmale.

— Camarazi, le strigă, am avut durerea de a-l pierde!...

— Știm, știm, domnule ofițer! răspunse Goguelat morocănos; am aflat, chiar acum am semănat iarbă pe mormîntul lui.

— N-ar fi o viață frumoasă de povestit? întrebă Genestas.

— Da, continuă Goguelat; afară de bătălii, el era Napoleon al văii noastre.

Ajungînd la casa parohială, Genestas îi zări în poartă pe Butifer și pe Adrien stînd de vorbă cu domnul Janvier, care, fără îndoială, se întorcea de la liturghie. Văzîndu-l pe ofițer gata să descalece, Butifer se repezi să-i țină calul de căpăstru, iar Adrien sări de gîtul tătîne-său, care fu emoționat de gestul acesta; dar ostașul își ascunse simțămintele și-i spuse:

— Iată-te reparat, Adrien! Pentru Dumnezeu, datorită sărmanului nostru prieten, te-ai făcut aproape bărbat! N-o să-l uit nici pe meșterul Butifer, dascălul tău.

— A! domnule colonel, spuse Butifer, luați-mă în regimentul dumneavoastră! De cînd a murit domnul primar, mi-e teamă de mine. Nu mă povățuia el să mă fac soldat? ei, acum vreau să-i îndeplinesc dorința. V-a spus cine sînt, poate că veți fi îngăduitor cu mine...

— S-a făcut, dragul meu, spuse Genestas bătînd palma cu el. Fii pe pace, îţi voi face rost de un serviciu bun. — Dar dumneavoastră, domnule preot? ...

— Domnule colonel, sînt la fel de îndurerat ca toată populaţia cantonului, numai că îmi dau seama mai bine decît alţii cît de ireparabilă este pierderea pe care am suferit-o. Omul acela era un înger! Din fericire, a murit fără dureri. Dumnezeu a desfăcut cu mînă milostivă legăturile unei vieţi care-a fost o neîncetată binefacere pentru noi.

— Dacă nu sînt indiscret, pot să vă rog să mă însoţiţi pînă la cimitir? Aş dori să-i spun un fel de rămas-bun.

Butifer şi Adrien îi urmară pe Genestas şi pe preot, care mergeau vorbind la cîţiva paşi mai înainte. Cînd locotenent-colonelul ieşi din orăşel, îndreptîndu-se spre micul lac, zări pe coasta muntelui un loc mare, stîncos, înconjurat de ziduri.

— Iată cimitirul, îi spuse preotul. Cu trei luni înainte de a fi adus aici, el, cel dintîi, a fost nemulţumit de inconvenientele care rezultă de pe urma vecinătăţii cimitirelor şi a bisericilor; şi, pentru a respecta legea care cere mutarea lor la oarecare distanţă de locuinţe, a donat el însuşi acest teren comunei. Astăzi vom înmormînta un sărman copil: inaugurăm astfel cimitirul prin îngropăciunea nevinovăţiei şi a virtuţii. Să fie moartea o răsplată? Vrea Dumnezeu să ne dea o lecţie chemînd la el două fiinţe desăvîrşite? Ne ducem oare spre el numai cînd sîntem greu încercaţi: fie la o vîrstă fragedă, de suferinţă fizică, fie la o vîrstă mai înaintată, de suferinţă morală? A! iată monumentul rustic pe care i l-am înălţat.

Genestas zări o piramidă de pămînt, înaltă de vreo douăzeci de picioare, încă goală, dar ale cărei margini începuseră a se acoperi cu iarbă sub mîinile pricepute ale cîtorva locuitori. Gropăriţa izbucnise în lacrimi, cu capul în mîini, aşezată pe pietrele în care se fixase o

imensă cruce de brad necojit. Ofițerul citi următoarele cuvinte săpate în lemn cu litere mari:

D.O.M.[1]
AICI ODIHNEȘTE
BUNUL DOMN BENASSIS
PĂRINTELE NOSTRU AL TUTUROR
RUGAȚI-VĂ PENTRU EL!

— Dumneavoastră, domnule, întrebă Genestas, ați? ...

— Nu, răspunse preotul; noi am adus cuvîntul care s-a repetat din creierii munților și pînă la Grenoble.

După ce o clipă rămase tăcut, și se apropie de Gropărița, care nu-l auzi, Genestas spuse preotului:

— De îndată ce mă voi pensiona, voi veni să-mi trăiesc ultimele zile printre dumneavoastră.

Octombrie 1832 — iulie 1833

[1] Prescurtarea cuvintelor latinești *Deo optimo maximo* (Dumnezeului celui mare și prea milostiv).

Cuprinsul

Cuvînt înainte 5

LOCURILE ŞI OMUL 9
PESTE CÎMPII 78
NAPOLEON AL POPORULUI 142
SPOVEDANIA MEDICULUI DE ŢARĂ 192
ELEGII 236

Lei 8,25

EDITURA
DACIA